

SAFRANBOLU FETHİ TOKER
GÜZEL SANATLAR VE TASARIM FAKÜLTESİ

1. ULUSAL
ZANAAT, SANAT VE TASARIM DİLİ OLARAK DERİ
SEMPOZYUMU VE ÇALIŞTAYI

23 - 25 MAYIS 2022

TAM METİN BİLDİRİ KİTABI

SAFRANBOLU/TÜRKİYE

**1. ULUSAL ZANAAT, SANAT VE TASARIM DİLİ
OLARAK DERİ SEMPOZYUMU VE ÇALIŞTAYI
(ZANSATADER)**

23 – 25 Mayıs 2022

Safranbolu / TÜRKİYE

**SEMPOZYUM
TAM METİN BİLDİRİ KİTABI**
Proceeding Book

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Evrim ÇAĞLAYAN

ZANSATADER
(23 – 25 MAYIS 2022, Safranbolu, Türkiye)

Yayın Koordinatörü

Prof. Dr. Anıl ERTOK ATMACA

Yayın Yönetmeni

Dr. Öğr. Üyesi Evrim ÇAĞLAYAN

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Evrim ÇAĞLAYAN

Tam Metin Bildiri Kitabı

Kapak Tasarım

Arş. Gör. Hilal SANSAR

Yayın Hazırlık

Arş. Gör. Mustafa TUNÇ

Arş. Gör. Zübeyde UZUN

ISBN:

978-605-9554-73-2

Karabük Üniversitesi Yayınları – 79

İnternet adresi: <https://zansatader.karabuk.edu.tr>

e-posta: zansatader@karabuk.edu.tr

Karabük – Ağustos 2022

ZANSATADER

(23 – 25 MAYIS 2022, Safranbolu, Türkiye)

KURULLAR

ONUR KURULU BAŞKANI

Karabük Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Refik POLAT

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Anıl ERTOK ATMACA (Çalıştay Düzenleme Kurulu Başkanı)
Dr. Öğr. Üyesi Evrim ÇAĞLAYAN (Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı)
Dr. Öğr. Üyesi Ege KAYA KÖSE
Dr. Öğr. Üyesi Bedirhan KARAKURLUK
Öğr. Gör. Özhan ÖZGÜN
Öğr. Gör. Dilek ÇELİK
Arş. Gör. Mustafa TUNÇ
Arş. Gör. Zübeyde UZUN
Arş. Gör. Hilal SANSAR
Rüya Nur MIZRAK (Sekretarya Üyesi)
Çetin TEKİN (Sekretarya Üyesi)

SANAT VE BİLİM KURULU *Sıralama alfabetik olarak soy isimlere göre yapılmıştır

Prof. Dr. İzzet ACAR (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat AĞARI (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilek AKBULUT (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman ALAKUŞ (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Anıl ERTOK ATMACA (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Elif Eser BAYRAMOĞLU (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacer Nurgül BEHİÇ (İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Prof. Dr. Şehnaz CEYLAN (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Mücahit COŞKUN (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Necla COŞKUN (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Elif ÇEPNİ (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine Yıldız DOYRAN (Düzce Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin ELMAS (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Fethiye ERBAY (Boğaziçi Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeynep ERDOĞAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakkı Engin GİDERER (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. Özgül GÖK (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin İNCE (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Şinasi İŞLER (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Rakıp KARAŞ (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Lütfiye GÖKTAŞ KAYA (Karabük Üniversitesi)

Prof. Dr. A. Dilek KIRATLI (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Naila MIRZAYEVA (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÖZ (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Melda ÖZDEMİR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Aysun ÖZKÖSE (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Arzu ÖZYÜREK (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma Zehra TAN (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan TEPECİK (Başkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Serdar TUNA (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuray TÜRKER (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdüsselam ULUÇAM (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Münevver ÜÇER (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Prof. Dr. Şehnaz YALÇIN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma YETİM (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Şerife AĞARI (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Nurettin AKÇAKALE (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Meltem Özkan ALTINÖZ (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Songül ARAL (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Tamer ASLAN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Anar AZİZSOY (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih BALCI (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Meral BATUR (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Eda ÖZ ÇELİKBAŞ (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Osman ÇEPNİ (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Taşkın DENİZ (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Atilla DÖL (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Doç. Dr. Mutlu ERBAY (Boğaziçi Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Ali EROĞLU (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Raşit ESEN (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Emin KAHRAMAN (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Bülent ORAL (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Feryal BEYKAL ORHUN (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Banu Bulduk TÜRKMEN (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Ayşegül TÜRK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Kaya ÜÇER (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Nuri YILDIRIM (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Oğuzhan ZENGİN (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Görkem Utku ALPARSLAN (Pamukkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şemsi ALTAŞ (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Can BİÇER (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ümit Bircan BİLGİN (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Süheyla BİRLİK (Artvin Çoruh Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Evrim ÇAĞLAYAN (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yasin ÇAKMAK (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Pınar ATLI DANAPINAR (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Can DOĞAN (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İrfan DÖNMEZ (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ömer DULKADİR (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Birsen GİDERER (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Esra GÜLEÇ (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Durmuş GÜR (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fevzi Nuri KARA (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan KARAGÖL (Dicle Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KOCALAN (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ege KAYA KÖSE (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Cemal ÖZCAN (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Asuman ÖZDEMİR (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Övgü ÖZPARLAK (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Berrin SARITUNÇ (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem SARP KAYA (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi A. Nazlı SOYKAN (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kadir ŞAHİN (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Elif YAYGINGÖL ŞEHİRLİ (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sırma Oya TEK (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin UYSAL (Kastamonu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tolga UZUN (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Sami YAYGINGÖL (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Enver YOLCU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gözde ZENGİN (Karabük Üniversitesi)

SEKRETARYA

Rüya Nur MIZRAK
Çetin TEKİN

TAM METİNLER

Proceedings

---

¹ Tam metinlerindeki yazım ve imla hataları bu kitapçığın yayına hazırlık sürecinde yayın koordinatörlüğü tarafından düzeltilmiştir. Yayımlanan yazıların içerikleriyle ilgili her türlü bilimsel ve hukuki sorumluluk yazar veya yazarlarına aittir.

COĞRAFYA METİNLERİNDE DERİ ve TİCARETİ

Prof. Dr. Murat AĞARI, Karabük Üniversitesi

ÖZET

Malum olduğu üzere Orta çağlar boyunca Doğu ile Batı arasında dar ve geniş kapsamlı olarak gerçekleşen girift bir ticarî ilişkiler ağı söz konudur. Bu ticarî ilişkilerde deri ve deri ürünleri önemli yer tutmaktadır. Zira genel anlamda deri soğuk ülkelere gönderilen bir malzemedir. Diğer taraftan derinin işlenmesi de sıcak ülkelere gerçekleşmektedir.

Bu bildiriye İslâm Coğrafya literatürüne ait bulunan İbn Hurdazbih'in (ö. 300/912-13) *el-Memâlik ve'l-Mesâlik (Ülkeler ve Yollar Kitabı)*, Ya'kûbî'nin (ö. 292/905'ten sonra) *Kitâbü'l-Buldân (Ülkeler Kitabı)*, İbnü'l-Fakîh'ib (III-IV. /IX-X. yüzyıl) *Kitâbü'l-Buldân*, İbn Rüsteh'in (ö. 300/913'ten sonra) *A'lâku'n-Nefise*, İbn Havkal'in (IV. /X. yüzyıl) *Sûretü'l-Ard (10. Asırda İslâm Coğrafyası)*, İstahrî'nin (ö. 340/951-52'den sonra) *Ülkelerin Yolları, Hudûdü'l-Âlem*, (Telif Tarihi: 372/982-983), Mühellebî'nin (ö. 380/990) *Kitâbü'l-Azîzî*, Makdisî'nin (ö. 390/1000 civarı) *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Tekâsim)*, Kazvînî (ö. 682/1283) *Âsâru'l-Bilâd Ahbâru'l-İbâd* adlı eserlerinde deri, dericilik ve ticaret malzemesi olarak deri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Deri, Dericilik, Coğrafya Literatürü, Ya'kûbî, İbn Hurdazbih, İbnü'l-Fakîh, İbn Rüsteh, İbn Havkal, İstahrî, Mühellebî, Kazvînî.

1. İbn Hurdazbih (ö. 300/912-13) ve el-Memâlik ve'l-Mesâlik¹

Seçkin bir aileye mensup olan İbn Hurdazbih, iyi bir eğitim görmüş, Abbasî halifesi Mu'temid (H.256-272/869-885) zamanında Cibâl yöresinde Berid sorumlusu olarak görev yapmıştır. Ancak bu göreve ne zaman tayin edildiği ve ne kadar kaldığı bilinmemektedir. Berid Teşkilatına mensup olanlar halifeler adına istihbarat toplamakla görevli olduklarından dolayı halifelerin güvenini kazanmış olanların arasından seçilirdi. Halifeler Berid mensuplarının gönderdiği bilgiler ışığında yöre ile ilgili kararlarını verirlerdi. Berid mensupları Halifeye yönetim ile ilgili bilgilerin yanı sıra yörenin iktisadî ve kültürel durumu ile ilgili geniş bilgiler de aktarırlardı. İbn Hurdazbih de yöre ile ilgili bilgi verirken zaman zaman yörenin kültür ve medeniyetine de yer vermektedir.²

İbn Hurdazbih'in eserinde yer alan bilgiler şunlardır:

- "Bu deniz, Büyük Doğu denizidir. Buradan kaliteli anber çıkarılır. Etrafında Habeş, Fars ve Zenc (ülkeleri) yer alır. (Denizde) 100, 200 bâ³ uzunluğunda balıklar vardır.

¹ İbn Hurdazbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı*, çev: M. Ağarı, 2. Bsk., İst. 2019.

² Murat Ağarı, *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar Doğuşu-Gelişimi ve Temsilcileri*, İstanbul, Kitabevi yay., 2002, s. 254.

³ Bâ metrik sisteme geçilmeden önce özellikle denizcilikte kullanılan bir uzunluk ölçüsüdür. Türkçe kol ve açmak kelimelerinden meydana gelen, halk ağzında aslına uygun olarak kolaç şeklinde söylenen kulaç, tabii bir

Gemi(c)i'ler bu balıklardan ve onların ahşaptan (yapılma gemilerine) çarpmasından korkarlar. (Bu denizde) inek şeklinde (yaratılışlı) balıklar vardır; doğarlar ve emzirilirler. Derisinden kalkan üretilir.”⁴

- “Batı denizi tarafından Slav, Rum, Frank ve Lombard köleler, Rum ve Endülüslü câriyeler, tüylü ve ipeksi deriler, güzel koku, ilaç (amaçlı kullanılan) sakız/ müstakî gelir. (Bu sakız) Batı denizinin derinliklerinden çıkarılır.”⁵

- “(Talhatü'l-Melik) Mekke arazisi ile Yemen arazisi arasında sınırdır. Oradan suyu az olan ama yaşayan birilerinin bulunmadığı Arika'ya, oradan deri tabaklanan ve nalin (imal edilen) büyük bir şehir olan Sa'de'ye, oradan küçük bir pınarın bulunduğu ama yaşayan birilerinin bulunmadığı E'meşiyeye'ye, oradan Hayvân'a varılır. (Hayvân) büyük salkımlı üzüm (bağlarının) ve iki havuzun bulunduğu, halkı Ömerî olan büyük bir köydür.”⁶

- “Râzâniyye Yahûdî Tüccarların (İzlediği) Yol: (Râzâniyye Yahûdî) tüccarlar⁷ Arapça, Farsça, Rûmca, Fransızca, Endülüs dili ve Slav dili konuşurlardı. (Hem) doğudan batıya, (hem de) batıdan doğuya doğru, karada ve denizde yolculuk ederlerdi. Batı'dan (erkek) hizmetkârlar, câriyeler, köleler, ipek kumaş, işlenmiş deri, kürk, samur (derisi) ve kılıç getirirlerdi. Batı denizinde, Firence'den gemiye binip, Feremâ'da (karaya) çıkarlar. Ticaret eşyalarını (hayvan) sırtlarında Kulzum'a götürürler. (Feremâ ile Kulzum) arası 25 fersahtır. Daha sonra Doğu denizinde, Kulzum'dan gemiye binip, Câr ve Cüdde'de (karaya çıkarlar.) Buradan Sind, Hind ve Çin'e geçerler. Çin'den misk, öd (ağacı), kâfûr ve dâresîni⁸ ve buna benzer, bu yöreden şeyler getirirler. Daha sonra Kulzum'a geri dönüp, yanlarında getirdikleri şeyleri Feremâ'ya götürürler. Burada, Batı denizinde gemiye binerler. Bazen ticaret mallarıyla birlikte Kustantiniyye'ye giderler ve (burada Rûmlardan) alışveriş yaparlar. Bazen de Firence hükümdarına (kadar) varırlar ve burada alışveriş yaparlar. İstedikleri takdirde, (satın aldıkları ticaret mallarını) Firence'den Batı denizinden götürürler ve Antâkya'da (karaya) çıkarlar. 3 merhale yürüyerek Câbiye'ye varırlar. Daha sonra Fırat (nehrinde) gemiye binip Bağdat'a ulaşırlar. Daha sonra Dicle'de gemiye binerek Übülle'ye varırlar. Übülle'den Ammân, Sind, Hind ve Çin'e varırlar. Bunların hepsi biri, diğerine bitişik (yerlerdir.)”⁹

uzunluk ölçüsü olup yanlara açılmış iki kolun orta parmak uçları arasındaki mesafeyi ifade eder. Bkz: Cengiz Kallek, “Kulaç”, *DİA*, C: 26, s. 353.

⁴ İbn Hurdazbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı*, s. 59

⁵ İbn Hurdazbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı*, ss: 87-88.

⁶ İbn Hurdazbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı*, s.130.

⁷ Tang ve Abbâsî iktidarlarının sağladığı fırsatları, Akdeniz'deki müslüman-hıristiyan çekişmesinin dışında kalabilen Yahudiler değerlendirmiştir. Râzâniyye (muhtemelen Farsça “râhdân”dan [yol bilen] türemiştir) adı verilen Güney Fransalı yahudi tâcirleri IX. yüzyıl başlarında Avrupa'yı Çin'e bağlayan ticaret güzergâhlarında etkili olmuştur. Bunlar Avrupa'dan Kuzey Afrika, Güney Rusya, Ortadoğu, Horasan, Mâverâünnehir, Hindistan ve Çin'e kadar gider ve Fransızca, Slavca, Grekçe, Arapça, Farsça konuşurlardı. Bkz: Cengiz Kallek, “Ticaret”, *DİA*, C: 41, s. 137.

⁸ Dâresîni, bir tür kokulu ve baharatlı bitkidir.

⁹ İbn Hurdazbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı*, ss: 143-145.

- “Rus Tüccarların (İzlediği) Yol: (Ruslar) Slavların bir koludur. Slav ülkesinin/ Saklebe uzak kesimlerinden işlenmiş deri, siyah tilki postu ve kılıç (gibi ticaret malzemelerini) Rûm denizine getirirler. Rûm hükümdarına (bu ticaret malzemelerinin) 1/10’unu (vergi olarak) öderler. Slav (ülkesinin) nehri Tennîs’te ilerleyerek, Hazar (bölgesinin) şehri Hamlîc’e ulaşırlar. (Hazar) hükümdarına 1/10’unu (vergi olarak) öderler. Daha sonra Cürcân denizine ulaşırlar ve Ehabbû deniz kenarındaki Eyy’de (karaya) çıkarlar. (Cürcân denizinin) çapı 500 fersaktır. Bazen ticaret eşyalarını develer üzerinde Cürcân’dan Bağdat’a götürürler. Slav hizmetkârlar tercümanlık yaparlar. (Bunların) Hıristiyan oldukları iddia edilir ve bunlar için cizye ödenir.”¹⁰

- “(Tüccarların) Karada (İzlediği) Yol: (Tâcirlerden) birisi Endülüs’ten veya Firenze’den yola çıkarak, Sûs el-Aksâ’ya yönelir, Tanca’ya, oradan İfrîkiye’ye, oradan Mısır’a, oradan Remle’ye, oradan Dımaşk’a, oradan Kûfe’ye, oradan Bağdat’a, oradan Basra’ya, Ahvaz’a, oradan Fars (ülkesine), oradan Kirmân’a, oradan Sind’e, oradan Hind’e, oradan Çin’e ulaşır. Bazen Slav ülkesindeki/ Saklebe Roma’nın arka tarafından Hazar (bölgesinin) şehri Hamlîc’e ulaşır. Daha sonra Cürcân denizinde ilerler, oradan Belh’e, oradan Mâverâünnehir’e, oradan Dokuzoğuz (topraklarına), oradan Çin’e ulaşır.”¹¹

- “Tâcirler ile Şıkınân halkı arasında belirlenmiş (bir takım) işaretler vardır. (Bu işaretleri) bu taraftan gördükleri zaman, karşı taraftan ne demek istedikleri anlaşılır ve tâcirlerin dağın zirvesine gelmiş olduklarına inanırlar. Burası (sadece) bir insan ayağının sığacağı kadar (genişlikte) bir yoldur. Eğer (tâcirler) bu yolu bir eşek ayağının (genişliğinde) ilerlemeye kalkıştırlarsa, dağın zirvesinden nehrin aşağılarına kadar uçurumdur. Kendilerine ait develeri bulunan (yöre halkı), tâcirlerin yabanî eşeklerini gördükleri zaman, (onların) nehri geçerek kendilerine doğru geldiklerini anlar. Onların (tâcirleri) karşılayan ve onlarla anlaşmaları ve sözleşmeleri sağlayan bekçileri vardır. (Bu durumda) develerinin üzerindeki mallar ve eşyalar ile birlikte (onlar da) karşı tarafa geçerler. (İşte) her tâcir Çin’e ve Mülân’a¹² kadar bu şekilde yol alır. Bu (nehirin) suyu hakkında söylendiğine göre, (önce) Zeheb dağından, (sonra) büyük kaya ve taşların (arasından) akar. (Bu esnada kayalardan) balığın derisindeki irili ufaklı pullara benzeyen altını kazıyarak (çıkartır.) Nehrin, kollara ayrıldığı yerden itibaren aşağı kesimlerinde, kenarında *Vahd* olarak isimlendirilen bir köy vardır. Burada, Veyşcird civarında *Bâhşû nehri* olarak isimlendirilen ve Ceyhun (nehrinin bir kolu olan) nehir yer alır. (Köy) halkı buradan çıkıp, Ceyhun’un kollara ayrıldığı yere varır, tüylü keçi derilerini en yukarılara varıncaya kadar serer, etraflarından kazıklara bağlayarak sağlamlaştırır. İçlerinden birisi nehre girerek suyu

¹⁰ İbn Hurdazbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı*, s. 145.

¹¹ İbn Hurdazbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı*, ss: 145-146.

¹² İbn Hurdâzbih’ten İbn Battûta’ya kadar birçok Arap coğrafyacı ve seyyahı Hindistan’a (Hint ve Sind) ait çeşitli şehir ve kasabalardan bahsetmiştir. Bunların en önemlileri şöylece sıralanabilir: Mansûre (eski Brahmanâbâd, Sind’deki Arap hükümdarlarının başşehri), Nîrûn (Pakistan’daki Haydarâbâd), *Mülân* (*Multan*), Lehâvür (Lahore), Addhistân (Srinagar, Keşmir), Raştrakutas’ın başşehri Kannevc / Kinnevc (Kanauj), Nehrevâle (Patan), Tencâur (Tanjore), meşhur bir Hint mâbedinin bulunduğu Sûmenât (Somnath), önemli bir rasathânenin bulunduğu Üzeyn (Ujjain), Hindû haccının önemli şehri Benâres (Varanasi) ve Dihlî (Delhi). Bkz: S. Maqbul Ahmad, “Hindistan”, *DİA*, C: 18, s. 74.

derilerin üzerine doğru serpererek, (derileri) ıslatır. Bir başkası da bu suyu silerek geri boşaltır. (Gitgide) su, bulanıklaşıp ağırlaşmaya başlar. Derideki kıl köklerinin (tamamen) kum ve altın ile dolduğunu anladıkları zaman, (bu derileri) alıp yere sererler, güneşte (kuruturlar.) Kuruduğu zaman (bu derileri) alırlar. (Köy halkının yere) yayılmış halde sergileri mevcuttur. (Bu sergilerin üzerinde, derileri) silkeliler. Böylelikle altın elde ederler. Söylediklerine göre, Belh (yöresindeki) en kaliteli, en saf ve kırmızı altın budur.”¹³

2. Ya’kûbî (ö. 292/905’ten sonra) Kitâbü’l-Buldân (Ülkeler Kitabı)

Ya’kûbî’nin doğum tarihi konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Büyük dedesi Vâzih Abbasilerin devlet yönetiminde önemli görevlerde bulunmuş, önce Azerbaycan ve Ermenistan’da, sonraları ise Mısır’da görev yapmıştır. Ya’kûbî ailesinin Abbasi devlet kademelerinde önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Bağdat’ta doğan Ya’kubi, küçük yaşlarda Ermenistan’a seyahat etmiştir. Bu seyahat, bundan sonraki seyahatlerinin başlangıcını teşkil etmiştir. Hindistan, Çin, Mağrib, İran, İran, Endülüs ve Suriye’nin yanı sıra diğer birçok Arap ülkesine seyahatlerde bulunmuştur. Ölüm tarihi bazılarının göre 284/897 yılıdır. Ancak Tolunoğullarının yıkılışının ardından, onların güzelliklerini dile getirmesi dolayısıyla en erken Tolunoğullarının yıkılış tarihi olan 292/905’te vefat ettiği söylenebilir. Aynı zamanda tarihçi olan Ya’kûbî’nin, kendi adını taşıyan bir de tarih kitabı bulunmaktadır. Bu eser, coğrafya ile ilgili olan eserinden daha çok tanınmıştır. *Tarih*’ini Tâhiroğulları döneminde yazmıştır. *Kitâbü’l-Buldân* adını taşıyan coğrafya kitabının iki tane el yazması nüshasının olduğu bilinmektedir. Bunlardan birisi Petersburg Üniversitesinden A. Mukhlinski’nin doğudan getirmiş olduğu nüshadır. Diğeri ise F. Kern’in sahip olduğu nüshadır. Yazma eserleri tahkik eden Michael Janus de Goeje tarafından ilk olarak 1860’da Leiden’de neşredilmiştir. Yine aynı yıllarda bir başka neşri yine Leiden’de T.G. J. Juy Nboll tarafından yapılmıştır. (1860-61)¹⁴ Eserin Türkçe çeviriş M. Ağarı tarafından yapılmıştır.¹⁵

Ya’kûbî’nin eserinde yer alan bilgiler şu şekildedir:

- “(Bağdat:)... Daha sonra *Kunâse* olarak bilinen mevkiye doğru varırsın. Burada umum hayvanların bağlandığı yer ile hayvan tüccarlarının yerleri vardır. Buranın ilerisinde Fırat’ın kollarından İsa b. Ali nehri kenarında uzanan ve (yine) *Kunâse* olarak bilinen eski bir kabristan ve dericiler yer alır.”¹⁶

- “Hârizm, Belh nehrinin ucunda, nehir sularının çıkarak Deylem denizine doğru aktığı yerdedir. Burası büyük bir ülkedir ve Yezîd b. Muâviye döneminde Selm b. Ziyâd b. Ebîh fethetmiştir. Burada dağ sıçanı, tilki, kakum, vaşak ve sincap gibi (hayvanların) derileri işlenir.”¹⁷

- “İşte buralar, Toharistan, Soğd, Semerkand, Şaş ve Fergana şehirlerinden oluşan ve

¹³ İbn Hurdazbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı*, ss: 169-170.

¹⁴ Ağarı, *İslâm Coğrafyacılığı*, ss: 265-267.

¹⁵ Ya’kûbî, *Ülkeler Kitabı*, çev: M. Ağarı, İst., 2021.

¹⁶ Ya’kûbî, *Ülkeler Kitabı*, s. 28.

¹⁷ Ya’kûbî, *Ülkeler Kitabı*, ss: 75-76.

düz bir hat üzere bulunan Mâverâünnehir'dir. Bu (hattın) ötesinde şirk ülkeleri yer alır. Bunların hepsi Türk ülkeleridir. Türk ülkeleri Horasan, Sicistan ve Türkistan'ı kuşatır. Türklerin çok sayıda boyu ve çok sayıda yurdu vardır. Bunlardan bazıları Karluk(lar), Dokuzoğuzlar, Türkişler, Kîmaklar ve Oğuzlardır. Her bir boyun ayrı bir yurdu vardır. Birbirleriyle savaşır. Evleri ve kaleleri yoktur. Çok köşeli otağlarında/ kubâbü't-Türkî yerleşiktirler. Bu çadırların çivileri (mesâmîr) binek hayvanlarının ve sığırların derisinden (yapılma) kayışlardan, etrafı ise keçedendir. Kıyafetleri (keçeden) olduğu için Türkler, keçe üretiminde en mahir topluluktur.”¹⁸

- (Mısır:) “Daha sonra *Bişemmûr* denilen şehir gelir. Burada benekli Yûsufî buğdayı yetişir. Daha sonra İhmîm şehri gelir. Burası Nil'in doğu tarafındadır ve denize kenarı vardır. Burada yer minderleri ve İhmîmiyye derileri üretilir.”¹⁹

- (Zevîle:) “(Veddân'ın) arka tarafında, kible yönünde Zevîle şehri yer alır. Halkı Müslüman İbadilerdir ve tümü Beytü'l-Harâm'ı hacceder. Zevîle'den Zevîlî derileri götürülür.”²⁰

3. İbnü'l-Fakîh (3-4./9-10. yüzyıl), *Kitâbü'-Büldân* (Telif Tarihi: 289-90/902-903)

Tam adı Ebu Bekr Ahmed b.Muhammed b. el-Fakîh el-Hemedânî'dir. Hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Hemedan'da doğmuştur. Bilindiği kadarıyla edip olarak tanınmaktadır. Sâ mânilerin veziri Ceyhânî'den yararlandığına göre X. asrın ilk çeyreğinde yaşadığı ve Halife Mu'tezid'in vefatından sonra (289/902) öldüğü kabul edilmektedir.²¹

Kitâbü'l-Büldân'ın günümüzde iki farklı nüshası bulunmaktadır. Bunlardan ilki Ali b. el-Hasan eş-Şeyzari tarafından yapılan muhtasarıdır. Bu eserin bir yazma nüshası Atıf Efendi kütüphanesinde bulunmaktadır. M. J. de Goeje bu muhtasar nüshayı 1885'te ACES'nin beşinci kitabı olarak yayınlamıştır. Eserin İbnü'l-Fakîh tarafından yazılan mufassal şekli Z. Velidi Togan tarafından Meşhed'de Ravza Kütüphanesinde bulunmuştur. İbnü'l-Fakîh'in eserinin orijinalinin 1.000 yaprak olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Eserin yazım tarihi hakkında birtakım ihtilaflar mevcuttur ancak içerisindeki birtakım atıflardan hareketle 289-90/902-903 tarihleri arasında yazıldığı sonucuna varılmaktadır.²²

İbnü'l-Fakîh'in eserinde yer alan bilgiler şu şekildedir:

- “Denizler ve İçerisindeki Şaşırtıcı/ Acâib Şeylere Dâir: Denizde tabiatı maymunlara benzeyen balıklar vardır. Derilerinden kılıçların kesemediği kalkanlar yapılır.”²³

- “Çin'in acayıpları pek çoktur: el-Ferend, el-Faik ve Tâlîkun denilen işlenmiş demir, ağırlığının misli kadar gümüşle satın alınır. Semender derisinden yapılan ıslak mendiler, acayip

¹⁸ Ya'kûbî, *Ülkeler Kitabı*, ss: 98-99.

¹⁹ Ya'kûbî, *Ülkeler Kitabı*, ss: 147-148.

²⁰ Ya'kûbî, *Ülkeler Kitabı*, s. 163.

²¹ Ağarı, *İslâm Coğrafyacılığı*, s. 291.

²² Ağarı, *İslâm Coğrafyacılığı*, ss: 292-293.

²³ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, tah.: Yusuf Hadi, Beyrut, 1996, s. 65.

tavus kuşları, benzeri olmayan ardıç kuşu ve iğdişlerdir.”²⁴

- “(Ortaçağ üretimi): Yemenî levhalar, Hindî çubuklar, Belvasî mızraklar, Hazerî kılıçlar, Herevî direkler, el-Ecrezene el-Usrûşeniyye, Suğdiyye hançerler, çini kandiller, es-Sâburiyye zırhlar ve Fârisî cevşenler, el-Kıssî Şâşiiyye, Türkî müzik aletleri, Navâkiyye oklar, Sicziyye sadaklar, Magribiyye deri kalkanlar, Tübbetiyye siperler, Zenciyye deriler, Berberî kaplanlar, Hânbediyye gemler, Mervezî dizlikler, Çinî perdeler, Hazerî atlar, Kummî tahtlar, buharlı Şahâriler ve İrmenî katırlar, Merisî merkepler, Sülûkî köpekler, Rûmî doğan ve şahinler, Nihâvendî sevlacınlar ve parlak elbiseler, Kazvî elbiseler, Sa’diyye giysiler, Yemenî altın işlemeler, Mısrî ridâlar (omuza atılan örtü), Horasânî elbiseler, Tâhîrî giysiler, Endülüsî altın işlemeler, Ummânî mücevherler, Serendîbî yakutlar, Çinî ipekler, Süvesî ipekler, Tusturî atlas kumaşlar, Rûmî çiçekli ince kumaşlar, Mısrî ketenler, Kûfî nakışlı elbiseler, Asbahanî kavisli ve çizgili elbiseler bulunmaktadır.”²⁵

- “(Tibr Ülkesi:) Topraklarında havucun bittiği gibi bu ülkenin kumlarında altın biter. Yemekleri mısır ve bürücedir. Elbiseleri hayvan derileridir. Çoğu elbiseleri kaplan derilerindedir. Çünkü ülkelerinde kaplan ve leopar çoktur.”²⁶

- “(Mağrib Ülkesi:) Tancâ şehri Tâhîr’in ötesinde 24 gece mesafededir. Tancâ’nın ötesinde Süveys el-Ednâ, Süveys el-Ednâ’nın ötesinde Yemen denizi üzerinde Nil nehrinin doğusunda Süveys El-Aksâ gelir. Süveys el-Aksâ şehrine Tarkala denilir. Endülüs şehrine Kurtuba denilir. Enbiye memleketleri, Süveys el-Aksâ’dan uzaklığı 70 gecelik yürüyüş mesafesindedir. Halkı iyi silah kullanır. Bunun yanında deriden kalkan yapımında sanatkâr insanlardır. Derileri sütün içinde bir yıl boyunca bekletirler. Sonra kılıçla kesilip kesilmediği denenir ve o şekilde kullanılır. Lemta’da yapılan deri kalkanların bir benzeri yoktur.”²⁷

- “Bu taraflardan gelenler Slav (Saklâb) hizmetçileri, Rûmî Frenk çocuklar, Endülüsli cariyeler, samur, tavşan ve koyun derileri ile sıvı kokular ve sakızdır.”²⁸

- “Tibet’te Tibetî misk ve Tibetî deri kalkanı yapılmaktadır.”²⁹

- “Slav (Saklâb) tüccarlar tilki derilerini Slav ülkesinin (Saklebe) Akdeniz’e (Bahr-ı Rûm) kadar getirirler. Rum hükümdarı (Sâhib-i Rûm) onları misafir eder.”³⁰

4. İbn Rüsteh (ö. 300/913’ten sonra) A’lâku’n-Nefise

Tam adı Ebu Ali Ahmed b. Ömer’dir. İbn Rüsteh diye tanınır. 9. asırda yaşayan İran menşeli İslâm coğrafyacılarından. Hayatı hakkında fazla şey bilinmemektedir. Soyu, devletin üst kademelerinde görev almış Hıristiyan bir aileye dayanmaktadır. Basra’da yetişip,

²⁴ İbnü’l-Fakîh, *Kitâbü’l-Buldân*, s. 70.

²⁵ İbnü’l-Fakîh, *Kitâbü’l-Buldân*, ss: 108-109.

²⁶ İbnü’l-Fakîh, *Kitâbü’l-Buldân*, s. 130.

²⁷ İbnü’l-Fakîh, *Kitâbü’l-Buldân*, s. 133.

²⁸ İbnü’l-Fakîh, *Kitâbü’l-Buldân*, s. 135.

²⁹ İbnü’l-Fakîh, *Kitâbü’l-Buldân*, s. 517.

³⁰ İbnü’l-Fakîh, *Kitâbü’l-Buldân*, s. 540

orada yerleşmiştir. Halife Muktefi (289-295/902-908) döneminde devlet idaresinde görev almıştır. Özellikle hayatının ileriki dönemlerinde Berîd sorumlusu olarak görev yapmıştır. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, muhtemelen 310-337/922-948 tarihleri arasında vefat etmiştir. Bilinen ve bize kadar ulaşan Kitabı A'lâku'n-Nefise adında bir eseri vardır.³¹ Eserini ne zaman yazdığı hususunda ihtilaf mevcuttur. Örneğin 290/903 yılında yazdığı söylendiği gibi, 310/923 yılında yazdığı da belirtilmektedir. Muhtemelen 290-300/903-913 tarihleri arasında yazılmış olduğunu söylemek daha doğrudur. Eserin Türkçe çevirisi A. F. Eker tarafında yapılmış ve 2017 yılında basılmıştır.³²

İbn Rüsteh'in eserinde yer alan bilgiler şu şekildedir:

- "(San'a:) "Eskiden San'a şehri etrafında yapılmış surlar yoktu. Daha sonra İbn Ya'fur fitnesi döneminde kralları tarafından ilk defa yaptırıldı. San'a şehriden, şehri ortadan ikiye ayıran bir ana cadde geçer. Bu cadde, yamur yağdığı günlerde Dicle genişliğinde ya da ondan biraz daha küçük olan ve sel sularının döküldüğü "Sirar" adındaki nehir yatağına kadar gider. Bu nehrin her iki yakasında pişmiş tuğla, taş ve kireç sıvadan yapılmış köşkler vardır. Bu köşkların tümü dericilere aitti. Kible yönünü izleyen bölgede bu caddeye doğru açılan sokak ve pazarlar vardır. Bu caddenin bir bölümünde ve her bir sokağında, biri bu caddeye açılan bir diğeri de şehrin surlarına doğru açılan iki kapı vardır."³³

- "(San'a:) "Yörelerinde bol miktarda bal bulunur. Dana etini yağlı koyun etine tercih ederler. Bunların hepsi aynı fiyattan satın alınır. Deri, üstü keçi kılından örülmüş ayakkabı, sofra bezi, boydan boya elbise, sık dokunmuş giysiler ihraç ederler. Bürd elbisesinin fiyatı 500 dinardır. Bakaraniyye ve Sa'vaniyye'nin yüzük taşlarını, kapkacak türlerini, çeşitli ahşap ürünlerini ve takıları da ihraç ederler. Bir Bakaraniyye yüzük taşının fiyatı 100 dinar ve üstüdür."³⁴

- "Bulgar (ülkesi) Burdas'ın sınır komşusudur. Bu bölgenin halkı Hazar denizine dökülen İtil (İdil-Volga) nehrinin kıyı şeridi boyunca Hazar ve Sakâlibe arasında yerleşmişlerdir. Kralları Almuş diye adlandırılır ve İslâm dinini benimsemiştir. Toprakları ormanlık ve iç içe geçmiş sık çalılıklarla kaplıdır. Halk üç sınıfa ayrılır. Bir sınıf Bursula, diğeri Esğil, üçüncüsü ise Bulgar olarak adlandırılır. Hepsinin geliri bir yerdendir. Hazar ile alışverişleri vardır. Aynı şekilde Ruslar ticaret yapmak amacıyla bu bölgeyi ziyaret ederler. İtil nehrinin her iki kıyı şeridi boyunca yerleşmiş olan halkın tümünün ticareti, samur, kakım, sincap derisi ve bunun dışında daha farklı şeylerdir. Giyim kuşamları Müslümanlarınkine benzer. Mezarları Müslüman mezarları gibidir. Servetlerini samur hayvanının kıymetli derisini satarak elde ederler. Altın ve gümüş türünden servetleri yoktur. Onların dirhemleri ancak samur hayvanın kıymetli derisidir."³⁵

- "Rusya'ya gelince, etrafı göllerle çevrilidir. Kendisine Hakan-ı Rus denilen kralları

³¹ Ağarı, *İslâm Coğrafyacılığı*, ss: 277-279.

³² İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise-Dünya Coğrafyası*-, çev: A. F. Eker, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2017.

³³ İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise*, s. 128.

³⁴ İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise*, s. 130.

³⁵ İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise*, ss: 159-160.

vardır. Onlar Slavlar ile savaşır onları esir ettiler, gemilere bindirerek Hazran ve Belkar'a götürdüler ve orada sattılar. Tarımla uğraşmazlar, yiyeceklerini Slav topraklarından elde ederler. Gayrimenkulleri, köyleri, tarım yaptıkları arazileri yoktur. Meslekleri sadece samur, sincap ve bunun dışında tüylü, derisi kıymetli hayvanları yakalamak ve derilerini pazarlarda satmaktır. Bunları satarak elde ettikleri altın ve gümüş paraları çantalarına yerleştirirler. Giysileri temizdir. Erkekleri altın kuşak takarlar. Kölelerine iyi davranırlar. Giyimlerinde titizdirler.”³⁶

- “Bir Şeyi Gerçekleştirmede İlkler ve Onları Kendilerine Örnek Alanlar: Simmâk bin Seleme'den rivayet edildiğine göre, kendisine “Ya Emir!” diye selâm verilen ilk kişi Muğîre bin Şu'be'dir. Başka birinin rivayetine göre, kendisi süvari olduğu halde beraberindekileri yayan yürüten ilk kişi, el-Eşa's bin Kays'dır. Vehb'in söylediğine göre kalemle ilkyazı yazan, İdris (peygamberdir. İlk elbise dikip giyen kişidir. Ondan önce deriden post giyilirdi.”³⁷

5. İbn Havkal (4. /10. yüzyıl) Sûretü'l-Ard

Ebu'l-Kasım Muhammed b. Havkal olarak bilinmektedir. Arap seyyah ve coğrafya alimidir. Doğum tarihi bilinmemekle beraber Nusaybin'de doğduğu belirtilmektedir. Hayatının ilk dönemlerini burada geçirmiştir. Fatimilerin hizmetinde geçen istihbarat ve ticaret hayatı vardır. Hayatının belki de en bilinen noktası 331 yılı Ramazanında(Mayıs, 943) İslam topraklarını dolaşmak üzere yola çıkmış olduğudur. Bunu bizzat eserinde belirtmektedir. Mağrib, Endülüs, Batı Sudan bölgesini 336-340, Mısır, Ermenistan, Azebeycan bölgesini 344, Horasan, Irak ve Faris bölgesini de 350-358 yılları arasında dolaşmıştır. Muhtemelen 340/952 senesine doğru İstahri ile karşılaşmıştır. Onun talebi üzerine haritalarını tashih etmiş ve eserinin gözden geçirmiştir. Ancak daha sonra Ceyhani, Kudame b. Cafer ve İbn Hurdazbih gibi kendinden önce yetişmiş alimlerin eserlerini de gözden geçirerek kendi eserini yazmak ihtiyacı hissetmiştir. Muhtemelen 367/977'den sonra vefat etmiştir. Sûretü'l-Ard,³⁸ İbn Havkal'ın coğrafyaya dair değerli malumat veren ve İslam Atlası olarak nitelendirilen eseridir. Bu eser ilk olarak M. J. de Goeje tarafından ACES'nin 2. cildi olarak 1873 yılında yayınlanmıştır. Daha sonra Kramers tarafından eserin yeni Arapça metni yeniden Leiden'de 1938 yılında basılmıştır.³⁹

İbn Havkal'in eserinde yer alan bilgiler şu şekildedir:

İbn Havkal'in eserinde yer alan bilgiler şu şekildedir:

- “(Havlan:) **Havlan** mamur köylere, mezralara, sulara sahiptir. Düz bir yer olup Yemenli çeşitli kabileler otururlar. Burada Necran ile Cüreş birbirine yakın büyüklükte iki şehirdir. Hurma yetişir, çok sayıda köy bulunur. **Sa'de** onlardan daha büyük, daha mamur bir şehirdir. Burada, Sana'da üretilen sahtiyanlar, köseleler üretilir. Necran, Cüreş, Taif şehirlerinde çok miktarda tabaklanmış deri imal edilir. Çoğu Sa'de'de tabaklanır. Burası tüccarların toplandığı bir yerdir.”⁴⁰

- “**Kabis**, Trablus'tan 6 konak uzakta, Kayravan cihetinde, ana yol (cadde) üzerinde, akarsuları,

³⁶ İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise*, ss: 163-164.

³⁷ İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise*, s. 212.

³⁸ İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev: R. Şeşen, İstanbul, Yeditepe yay. 2. Bsk. 2017.

³⁹ Ağarı, *İslâm Coğrafyacılığı*, ss: 349-350.

⁴⁰ İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, s. 49.

gür ağaçlan, ucuz meyveleri olan bir şehirdir. Burada çok sayıda berberi oturur. Zeytine, zeytinyağına varıncaya kadar etraflarında daha bol ziraatleri, çiftlikleri bulunur. Şehir etrafında hendek olan bir surla çevrilidir. Rabazında (varoşunda) çarşıları, yünlü çeşitli mamulleri vardır. Burada çok miktarda ipek imal edilir, palamutla deri tabaklanır. Bütün Mağrib'e sevk edilir. Kokusu, yumuşaklığı Cüreş derisi gibi hoştur.”⁴¹

- “Sicilmâse'den Odegust'e batı istikametinde iki aylık yoldur. Sus el-Aksâ'nın hizasında güneydedir. Sicilmâse ile beraber uzun kenarlı bir üçgen teşkil ederler. Kısa kenarı Sus-Odegust arasındır. Odegust hoş bir şehir olup Mekke'ye, Horasan'ın Cüzcan bölgesindeki Cürzüvan'a çok benzer. Ulili ile Odegust arası 1 aydır. Ulili'den İslam diyarında bulunan Sicilmâse'ye 1 aydan fazladır. Sicilmâse'den deri pentiye kalkanlarının yapıldığı Lemta'ya 20 gün, Ulili'den Lemta'ya 25 gündür.”⁴²

- “Ürdün'e gelince en büyük şehri Taberiye'dir. Taberiye tatlı sulu bir göl yanında olup gölün uzunluğu 12, genişliği 2-3 fersahtır. Burada akan sıcak sular bulunur, bu sular, şehre 2 fersah uzaklıktan çıkar. Sular şehre ulaşıncaya kadar sıcaklığı azalır, içine deri atılırsa sıcaklığından kılları dökülür, ancak işlemiden geçirildikten sonra bu deriler kullanılır.”⁴³

- “İslam dünyasında çevresi Buhara'dan daha güzel bir şehir görmedim ve duymadım. Zira, şehrin kuhendizine (kalesine) çıktığın zaman her tarafta yeşillik görürsün. Yeşillik semanın rengiyle bitişir. Mavi gök yeşil bir halı üzerine kapanmış gibidir. Bu arada, gayet iyi düzenlenmiş, ayna yüzü gibi, son derece geometrik çiftlikler arasında Tibet kalkanları, Lemtiyye deri kalkanları ve yüksekteki yıldızlar gibi beyaz ve parlak saraylar göze çarpar. Başka yerlerde Maverâünnehir'deki şehirlerin ve beldelerin halkından daha iyi çiftlik bakımıyla meşgul olan bir halk yoktur. Bunun yanında, geniş mesireleri vardır. Bu husus sadece onlara has bir şeydir. Zira, yeryüzünün meşhur mesire yerleri (manzaraları) Semerkand Suğ'd'u, Übülle nehri civarı ve Dimaşk'ın Gûtasıdır.”⁴⁴

6. İstahrî'nin (ö. 340/951-52'den sonra) Ülkelerin Yolları

10. asır coğrafyacılarından. Tam adı Ebu İshak İbrahim b. Muhammed İstahrî'dir. Kerhî olarak da bilinir. Kaynaklarda hayatı hakkında herhangi bir yerde detaylı malumat bulunmamaktadır. Coğrafya kitabında hal tercümesi yoktur. İran'ın İstahr şehrendir. Asya'nın çoğu bölgelerini Hint sınırına kadar, İslam sınırlarını tanımak amacıyla ziyaret etmiştir. İbn Havkal'ın eserinden 340/952 yılı civarında İbn Havkal ile görüşmüş olduğunu anlıyoruz. İbn Havkal kendisiyle görüştüğünde, ona eserini teslim etmiş ve üzerinde birtakım değişikliklerde bulunmasını istemiştir. Bu durumda onun 10. asrın ilk yarısında hayatta olduğu ve muhtemelen de 340/952'den sonra vefat ettiğini söyleyebiliriz. Mesâlikü'l-Memâlik günümüze ulaşan eseridir. Eser ilk olarak J. H. Moeller tarafından 1839'da özet şeklinde yayınlanmış, daha sonra İngilizce tercümesiyle beraber 1849'da fasiküller halinde Hamburg'da tekrar basılmıştır. M. J. de Goeje tarafından yapılan incelemesi 1870'te yayınlanmıştır.⁴⁵

⁴¹ İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, s. 76.

⁴² İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, s. 98.

⁴³ İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, s. 170.

⁴⁴ İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, ss: 404-405.

⁴⁵ Ağarı, *İslâm Coğrafyacılığı*, ss: 337-338.

Eserin Türkçe çevirisi M. Ağarı tarafından yapılmış ve 2015 yılında basılmıştır.⁴⁶

İstahri'nin eserinde yer alan bilgiler şu şekildedir:

- “Hayvân ülkeleri, köyleri, tarlaları ve suları bayındırdır. Harâb bir vaziyette değildir. Burada Yemen'den kabileler yaşar. Necran ve Cüraş, büyüklükleri birbirine yakın iki şehirdir. Her ikisinde de hurmalıklar vardır. Buralarda çoğunlukla Yemen kabileleri yaşar. Sa'de, bu iki şehirden daha büyük ve bayındırdır. Burada San'a'da üretilen derilerden üretilir. Bu deriler, Cüraş, Necran ve Taif'te de üretilir. Bu civarda en çok deri götürülen yer Sa'de'dir. Burada tacirler ve ticaret malları toplanır.”⁴⁷

- “İşte buralar, daha sonra Habeş topraklarına bitişir. Halkı Nasrânîdir. Renkleri beyaz ile siyah arasında, Arapların rengine yakındır. Deniz kenarında, Aden hizâsında dağınık bir haldedirler. Benekli parlak deriler ve ayağa giymek için hazırlanan Yemen derileri bu bölgenin Yemen taraflarına düşen yerlerinde işlenir.”⁴⁸

- İtil (şehrinin) dağınık haldeki tarlaları dışında köyleri yoktur. Yaz aylarında tarım yapmak amacıyla 20 fersah mesafede bulunan bu yerlere giderler. Ürünlerinin bazısını nehir kenarından, bazısını da bozkırdan toplarlar ve bu ürünleri arabalarla ya da nehir yoluyla naklederler. Çoğunlukla geçimleri balık ve pirinç iledir. Buraya bal ve mum Rûs ve Bulgâr ülkelerinden getirilir. Benzer şekilde sadece bu nehrin kenarında, Bulgar, Rus ve Kûyâbe civarında üretilen ipek deriler (cülûdü'l-hizza) uzak ülkelere götürülür. İklimler içerisinde bunun üretildiği başka bir yer bilmiyorum.”⁴⁹

- “Cûzecân, bölgenin ismidir. Şehirleri Yahûdiyye, Şabûrkân, bir rüstâk olan Enhuz, Uşturc, Kündederem, Enbâr ve Sân'dır. Uşturc, Enhuz'a bağlı, çölde küçük bir şehirdir. Yedi köyü ve Kürtlerin evleri vardır. Koyun ve deve yetiştirirler. Cûzecân derileri buradan Horasân'ın diğer yerlerine götürülür. Genel olarak bereketli topraklardır.”⁵⁰

- “(Mâverâünnehir:) Sularının tatlılığı dağlarına, topraklarına ve şehirlerine sirayet etmiştir. Kendilerine yetecek kadar katır, eşek ve develeri vardır. Etlerini Oğuz ve Karluk ülkeleri ile buralara bitişik yerlerden temin ederler. Giysi olarak pamuklu giysiler giyerler. Burada üretilen bu giysiler başka ülkelere götürülür. Kendilerinin derileri, yünleri ve postları mevcuttur. Ülkelerinde, ihtiyaçları olan silahları ve diğer âletleri yapmak için demir madeni bulunur. Bencehîr'deki gümüş madeni dışında, çokluğu ile diğer İslâm ülkeleri ile kıyaslanmayacak derecede altın, gümüş ve civa madenleri mevcuttur. Civa ve altın madenlerinin çokluğu diğerleriyle kıyaslanamaz ve buradan diğer ülkelere götürülür. Kâğıt ve nişadır sadece Mâverâünnehir'de bulunur. Soğd, Uşrûsene, Fergâna ve Şâş'a ayak bastığınızda, meyvelerinin diğer ülkelere göre ne kadar çok olduğunu görürsünüz. Aynı şekilde binek hayvanlarının da ne kadar çok olduğu dikkatinizi çeker. Kölelere gelince; bu bölge genellikle Türklerin olduğu tarafa düşer. Köleler, yeterliliklerinden dolayı bu ülkelere başka ülkelere

⁴⁶ İstahri, *Ülkelerin Yolları-Değerlendirme-Metin-*, çev: M. Ağarı, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2015.

⁴⁷ İstahri, *Ülkelerin Yolları*, ss: 27-28

⁴⁸ İstahri, *Ülkelerin Yolları*, s. 39.

⁴⁹ İstahri, *Ülkelerin Yolları*, ss: 198-199.

⁵⁰ İstahri, *Ülkelerin Yolları*, ss: 233-234.

götürülür. Bunlar doğunun tümü içerisinde en hayırlı kölelerdir. Burada Tibet ve Kırgız ülkelerinden getirilen ve buradan başka büyük şehirlere götürülen misk bulunur. Sagâniyân, Vâşecird ve Fergâna'dan diğer ülkelere götürülür. Aynı şekilde samur, sincap ve tilki derileri batının uzak ülkelerine götürülür. Demir ve kumaş türünden hükümdarların ihtiyaç duyduğu şeyler buralardan götürülür.”⁵¹

7. Hudûdü'l-Âlem minel Meşrik ilel Mağrib (Telif Tarihi: 372/982-983)

Hudûdü'l-Âlem 372/982-83 yılında kaleme alınmıştır. Yazarı bilinmeyen eser, Kuzey Afganistan'daki Guzgânân'ın yöneticisi Emir Ebu'l-Haris Muhammed b. Ahmed'e atfedilmiş, 656/1258 yılında da Ebu'l-Muayyed Abdu'l-Kayyûm ibn Hüseyin ibn Ali el-Farisî tarafından istinsah edilmiştir. Eser 28x18 ebatında 39 varaktan oluşmaktadır. Her varak düzenli 23 satırdan müteşekkildir.⁵² Eserin Türkçe çevirisi A. Duman ve M. Ağarı tarafından yapılmış, ilk baskısı 2008, ikinci baskısı 2020 yılında gerçekleştirilmiştir.⁵³

Hudûdü'l-Âlem'de yer alan bilgiler şunlardır:

- “Anbîr (Anber) Gûzgânân'ın baş şehridir. Hoş ve zengin bir şehirdir. Belh'in ticaret merkezi ve tüccarların ikamet yeridir. Bol nimete sahip olan Anbîr bir dağın eteklerinde bulunmaktadır. Dünyanın her yerine ihraç edilen Gûzgân derisi burada üretilir.”⁵⁴

- Kürder, çok nüfuslu, tarım yapılan küçük bir şehirdir. Buradan bol miktarda kuzu derisi getirilir.⁵⁵

- Sind ülkesinin doğusu Mihrân Nehri, güneyi Büyük Deniz, batısı Kirmân eyaleti, kuzeyi Horasan sınırlarıyla birleşen bir çöldür. Sıcak kuşakta bulunan bu ülkenin, çok sayıda çölü, az sayıda da dağları bulunmaktadır. İnsanları ince vücutlu, esmer ve iyi koşucudurlar. Halk Müslümandır. Burada fazla nimet olmamasına rağmen çok sayıda tüccar bulunur. Ülkede deri, kösele, kırmızı abang?, ayakkabı, hurma ve şeker kamışı üretilir.⁵⁶

- Abaskun, deniz kenarında, zengin ve küçük bir şehirdir. Dünyanın her tarafından Hazar Denizi'nde ticaret yapan tüccarların sık uğradıkları bir yerdir. Oradan köpek balığı derisi, yün elbise ve çeşit çeşit balık getirilir.⁵⁷

- Âmul, Taberistân'ın merkezî ve büyük bir şehridir. Şehir hiç suru olmayan bir kale hendeğine sahiptir. Şehrin çevresinde bir varoş vardır. Âmul, Taberistân meliklerinin ikamet yeri ve tüccarların sık uğradıkları bir yerdir. Çok zengin bir şehirdir. Burada çok sayıda her bilim dalından âlim yaşamaktadır. Şehrin çok sayıda akarsuları vardır. Burada keten elbise,

⁵¹ İstahri, *Ülkelerin Yolları*, ss: 245-246.

⁵² Eser hakkında diğer teknik bilgiler için bkz. *Hudûd al-Âlam “The Regions of The World*, Çeviren ve Yay. Haz., V. Minorsky, 2. Baskı, London, 1970, XLI.

⁵³ *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib*, çev: A. Duman-M. Ağarı, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2020.

⁵⁴ *Hudûdü'l-Âlem*, 62.

⁵⁵ *Hudûdü'l-Âlem*, 79.

⁵⁶ *Hudûdü'l-Âlem*, 79.

⁵⁷ *Hudûdü'l-Âlem*, 92.

pamuk ve keten mendil, Taberistân halısı, Taberistân hasırı ve başka hiçbir yerde bulunmayan şimşir ağacı kerestesi üretilir. Yine ağaç kavunu, turunç, altın iplikli beyaz Kûmiş kilimi, altın iplikli çeşitli mendiller, köpek balığı derisi, kepçe gibi tahta eşyalar, tarak, saban sapları, terazi, çanak, tabak, sahan vb. şeyler üretilir.⁵⁸

- Arap ülkesinin doğusu Deryâ-i A'zam (Büyük Deniz)'in bir parçası olan Umman Denizi, güneyi Habeşistan Denizi ile Deryâ-i A'zam (Büyük Deniz)'in bir kısmı, batısı Kulzum Denizi ile Deryâ-i A'zam (Büyük Deniz)'in bir kısmı ve kuzeyi de Kûfe ve Şâm Çölü'dür. Arabistan sıcak kuşağa ait büyük bir ülkedir. Dağlar konusunda anlattığımız gibi burada birini diğerinden ayıran dağlar vardır. Bu ülkede sadece bir nehir vardır. Bu nehir Tihâme Dağları'ndan, Hûlân (Cûlân) bölgesi ile Hadramûd eyaletinin çevresinden çıkar ve Büyük Deniz'e boşalır. Büyük bir nehir değildir. Bu ülkede çok sayıda ülke vardır. Ülkenin geneli çöldür. Arapların asli vatanları burasıdır. Diğer yerlere giden Araplar asıl olarak buradandır. Bu ülkede şehirdekiler hariç insanların çoğu çölde yaşarlar. Arabistan'da çeşitli hurmalar, deri, ince kum (Mekke kumu), bileyi taşı, hacı nalınları, rengarenk ayakkabılar üretilir. Burada çeşit çeşit acayip hayvanlar yaşar.⁵⁹

- Tâ-yif, bir dağın eteğinde kurulmuş olan küçük bir şehirdir. Burada deri üretilir.⁶⁰

- Sa'de, mâmur ve kalabalık bir şehirdir. Orada Basra'dan tüccarlar bulunur. Sa'de eskiden Yemen meliklerinin ikamet yeri idi. Burada büyük miktarlarda deri ve hacılar için Yemenî nalınları üretilir.⁶¹

- Mağrib ülkesinin doğusu Mısır ülkesi, güneyi en uzak noktası Sûdân ülkesi ile bişitik olan bir çöl, batısı Batı Okyanusu, kuzeyi de Rûm Denizi'dir. Bu ülkede bol miktarda çöl bulunmaktadır. Dağ sayısı çok azdır. Halkı siyah ve esmerdir. Ülkenin birçok bölge, şehir ve nahiyesi vardır. Mağriblilerin çölünde çok sayıda Berberî yaşar. Burası sıcak kuşağa aittir. Mağrib'de bol miktarda altın bulunur. Bu bölgenin kumsallarında altın madenleri vardır. Onların ticarî işlemleri genellikle altınlardır.⁶²

- Sûsu'l-Aksâ, Batı Okyanusu'nun sahilinde bulunan bir ülkedir. Ekümenin batıya doğru en son yeridir. Büyük bir ülkedir ve halkının olağanüstü miktarlarda altını vardır. İnsanları insanlıktan uzaktırlar. Yabancılar orayı nadiren ziyaret ederler. Berberîlerin ülkesinden gelen eşyalar çoğunlukla panter derileridir. Berberîler panterleri avlarlar ve derilerini Müslüman şehirlerine getirirler.⁶³

- Endülüs ülkensinin doğusu Rûm sınırları, güneyi Rûm Denizi Halici, batısı Batı Okyanusu, kuzeyi ise Rûm ülkesi sınırlarıdır. Endülüs, çok sayıda dağlara, akarsulara ve büyük zenginliğe sahip olan refah içinde, mâmur bir ülkedir. İçinde altın, bakır, kurşun ve benzeri her

⁵⁸ *Hudûdü'l-Âlem*, 93.

⁵⁹ *Hudûdü'l-Âlem*, 105.

⁶⁰ *Hudûdü'l-Âlem*, 105.

⁶¹ *Hudûdü'l-Âlem*, 106.

⁶² *Hudûdü'l-Âlem*, 113.

⁶³ *Hudûdü'l-Âlem*, s. 115.

çeşit maden bulunur. Evleri taşrandır. İnsanları beyaz derili ve mavi gözlüdür.⁶⁴

- Tutayla (Tudela-Batayla), dağların kenarında bir şehirdir. Burada derileri farklı yerlere ihraç edilen bol miktarda samur kürk bulunur.⁶⁵

- Mâlaga, Rûm Denizi'nin sahilinde bir şehirdir. Buradan kılıç kabzalarında kullanılmak üzere büyük miktarlarda kertenkele derisi gelir.⁶⁶

8. Mühellebî (ö. 380/990) Kitâbü'l-Azîzî

Asıl adı Hasan b. Ahmed el-Mühellebî, Mısır Fâtımî devleti yönetiminin seyyah ve âlimlerindedir. *Keşfu'z-Zunûn* yazarı Kâtip Çelebi eserinde, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*⁶⁷ adlı kitabın Azîzî b. Ahmed el-Mühellebî ile şöhret bulduğunu belirtmiştir. Onun künyesini Yâkût el-Hamevî'ye uyarak Hasan yerine Hüseyin şeklinde vermiştir. İbnü'l-Adîm de onun salih ve değerli biri olduğuna değinip *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* adlı kitabın müellifi olduğunu belirtir. Mühellebî bu kitabı Hicri 4. yüzyılın ikinci yarısında Azîz-Billâh el-Fâtımî zamanında telif etmiştir. Azîz-Billâh için 365/975-380/990 yılları arasında yazılan kitap, *el-Azîzî* olarak bilinmektedir. Kendinden sonra bu alanda eser yazan birçok kimse bu eserden istifade etmiştir.⁶⁸

Eserde bir yerde konu ile ilgili bilgi yer almaktadır:

- "Sa'de: Hasan b. Muhammed el-Mühellebî şöyle dedi: "Sa'de bayındır ve gelişmiş bir şehirdir. Her taraftan tâcirler buraya gelir. Burada deri ve ayakkabı için sığır derisi tabakhaneleri vardır. Bereketli ve iyiliği bol (bir yerdir.) İkinci iklimdedir ve enlemi 16 derecedir. Gelirlerinin toplamı 100.000 dinardır."⁶⁹

9. Makdisî (ö. 390/1000 civarı) İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Tekâsim)

Tam adı Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr el-Bennâ'dır. Lakabı Beşşârî olmasına rağmen Makdisî diye tanınmaktadır. 335/946 yılında Kudüs'te doğmuştur. Ahmed b. Tulun zamanında Akka kentinin kapılarını yapan el-Bennâ'nın torunudur. Adının Mukaddesi şeklinde anılması, Berlin yazmasını Hindistan'dan getirtmiş ve müellifi ilk defa bu şekilde tanıtmış olan Sprenger'e aittir. Ancak Kudüs şehri Beyt-i Makdis diye bilindiğinden Makdisî şekli daha doğrudur. Esrinde kendisine ait hal tercümesi yoktur. Ancak kaba hatlarıyla, gençliğini Kudüs'te geçirdiğini, çok genç yaşta seyahate çıktığını, Endülüs ve Sicistan hariç İslam memleketlerini dolaştığını bilmekteyiz. Ahsenü't-Tekâsim, müellifin coğrafya üzerine olan eseridir. Eser iki eski el yazması halinde muhafaza edilmiştir. Söz konusu nüshalar de Goeje tarafından yayınlanmıştır. Berlin yazması *Ahsenü't-Tekâsim fi*

⁶⁴ *Hudûdü'l-Âlem*, s. 115.

⁶⁵ *Hudûdü'l-Âlem*, s. 116.

⁶⁶ *Hudûdü'l-Âlem*, s. 116.

⁶⁷ Mühellebî, *Kitâbü'l-Azîzî-el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, tah: T. Halef, Dimaşk 2006.

⁶⁸ Mühellebî'nin hayatına dâir bilgiler için bkz: Mustafa Hizmetli, *İslâm Tarihinin İlk Kaynakları*, Ankara Okulu Yay., Ank. 2018, s. 202.

⁶⁹ Mühellebî, *Kitâbü'l-Azîzî*, 25.

Ma'rifeti'l-Ekâlîm adını taşıırken, 1260 yılında istinsah edilmiş olan İstanbul yazması *Kitâbü'l-Ekâlîm* adını taşımaktadır. En çok bilinen ve tanınan baskısı 1906 yılında yapılanıdır. Aynı baskı 1977'de ve F. Sezgin tarafından Frankfurt'ta tekrar yayınlanmıştır.⁷⁰ Eserin Türkçe çevirisi A. Batur tarafından yapılmıştır.⁷¹

Ahsenü't-Tekâsim'de yer alan bilgiler şu şekildedir:

- “(Arap Yarımadası:) *Zanaat*: Bu bölgedeki şehirlerin ve eyaletlerin özelliklerine gelince, Zebîd dabaklanmış derisi ve lazurit renkli çivitiyle ünlüdür. Aden'in çizgili kumaşı, Mısır'ın desenli kumaşından daha üstündür. Mehcere'nin lifi, Suhula ve Cureyb'in hırkası, Sa'de'nin deri yollukları ve kırbaları, San'a'nın yelekleri ve akiki, Asser'in zembilleri, Heli'nin kadehleri, Yanbu'nun bileği taşı ve kınası, Medine'nin bonağacı ve hurması, Merve'nin burdisi ve tütsüsü, Mehre'nin khondrosu ve balığı, Aden'in boya kökleri, Kurh'un kurutulmuş şeftalisi, Mekke'nin sürme otu, Uskutara'nın sarısabırı ve Omman'ın *masin* denilen hurması meşhurdur.”⁷²

- “(Suriye:) *Ticaret*: Bölgede ticaret hayli kârlıdır. Zeytinyağı, kutteyn (incir), üzüm, harnup, beyaz ipekli kumaş, sabun ve havlu ithal edilir. Beytü'l-Makdis'ten peynir, pamuk, değişik türde iki üzüm, elma, Kureyş dişi denilen beyaz deri, ayna, kandil ve iğne ithal edilir. Eriha'dan son derece kaliteli çivit; Sugar ve Beysân'dan çivit ve hurma; Amman'dan hububat, kuzu ve bal; Taberiye'den halı malzemesi, taylesan, kağıt ve elbise; Kades'ten tafta üzerinde dokunmuş giysiler ve Bel'îsiyye elbiseler²⁸⁴ ve ip; Sûr'dan şeker, cam boncuk, konik cam ve ince cam; Maâb'dan ceviz içi; Beysân'dan pirinç; Dımaşk'tan sızma zeytinyağı, giysi, desenli kumaş, yüksek kaliteli menekşe yağı, bronz kap-kacak, kağıt, ceviz, kuru incir ve üzüm; Haleb'ten pamuk, konfeksiyon, potasyum ve aşı boyası; Ba'lebek'ten süt ürünleri ihraç edilir.”⁷³

- “(Mağrib:) *Ticaret*: Barka'dan yünlü giysiler ve beyaz bezden dikilmiş elbiseler ihraç edilir. Sicilya'dan kaliteli kısa giysiler, İfrikiye'den zeytinyağı, fıstık, zâferan, ceviz, erik, sürahi, deri ve kabak kırba; Fas'tan hurma ve diğer adını saydığımız maddeler, Endülüs'ten daha ziyade tekstil ve onlara özgü bazı enteresan şeyler ihraç edilir.”⁷⁴

- “Tutila (Tudela)'da bol miktarda samur vardır. Endülüs'te kılıç kabzası yapmakta kullanılan bir deri mevcuttur.”⁷⁵

- “Kuhistan'da Nisabur'un dokumalarına benzer yünlü dokumalar, halılar ve kaliteli hurma üretilir. Belh'ten sabun, susam, pirinç, ceviz, fındık, kuru üzüm, tereyağı, ayçiçek yağı,

⁷⁰ Ağarı, *İslam Coğrafyacılığı*, ss: 365-366.

⁷¹ Mukaddesî, Muhammed b. Ahmed, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm)*, çev: D. A. Batur, İstanbul, Selenge yay. 2015.

⁷² Mukaddesî, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm)*, s. 109.

⁷³ Mukaddesî, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm)*, s. 193.

⁷⁴ Mukaddesî, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm)*, s. 252.

⁷⁵ Mukaddesî, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm)*, s. 252.

incir ve nar reçeli, ilaç, kibrit, kurşun, boya kökü, topuk taşı, arsenik ve Curcân işi mask, tekstil, yağ ve deri ihraç edilir.”⁷⁶

- “Dizek (Cizzah)tan kaliteli keçe ve aba başlığı; Benaket’ten Türkistan giysileri, Şaş’tan yaban eşeği (kulan) derisinden yapılmış eyer, sadak, takke ihraç edilir. Şaş halkı Türklerden deri satın alarak dabaklarlar. Türklere ise şal, kuru hurma, gocuk, pamuk yağı, sert yay, kaliteli iğne, pamuk ve makas satarlar. Semerkand’dan Türklere ipekli brokar, *mümercel* denilen kızıl renkli elbise, *sinizî*,⁷⁷ ham ipek ve ipekli kumaş, fıstık ve ceviz ihraç edilir. Tûs’tan kaliteli kolan ve tekstil; Fergana ve İsficâb’dan Türklerden satın alınan köle, iç çamaşır, savaş âletleri, kılıç, bakır, demir; Taraz’dan tulum, Şilcî’din gümüş ihraç edilir. Türkistan’dan ise bu taraflara at ve katır sevk edilir. Huttel’den de aynı şeyler ihraç edilir.”⁷⁸

- “(Cibâl:) “*Ticaret*: Bu bölgede ticaret kârlıdır. Rey’den hazır elbise, çift düğüm dokumalar, pamuk, çuvaldız ve iç çamaşırı; Kazvîn’den giysi, çorap, deri torba; Kumm’dan sandalye, gem, eyer, dokuma ve bol miktarda zâğferan; Hemedân ve civarından elbise, zağferan, kalay, tilki ve samur kürkü, çizme ve peynir; Surr’dan kaliteli cüppe ve giysi ihraç edilir. *Bölgeye has özellikler*: Rey’in kavun ve eriği, İsfahan’ın çanı, kilitleri, kurutulmuş eti ve günlük sütü, Kâşân’ın su kaynatmaya mahsus ibrikleri ve sebzeleri, Dînever’in peyniri, Kazvîn’in nanesi ve deri torbaları emsalsizdir.”⁷⁹

10. Kazvînî (ö. 682/1283) Âsâru’l-Bilâd Ahbâru’l-İbâd

Asıl adı Ebû Yahyâ Cemâluddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd b. Yahyâ’dır. Rebîülâhîr 598’de (Ocak 1202) yılında Kazvin’de doğmuştur. Ensârî, Enesî nisbeleriyle de anılmasından soyunun ensârdan Enes b. Mâlik’e dayandığı anlaşılmaktadır. Aslen, uzun süreden beri Kazvin’de yerleşik olan Arap asıllı bir aileden gelir. Çocukluğu Kazvin’de geçmiş, ancak burada uzun süre kalmamış, daha sonra Dımaşk’a göç etmiştir. İran, Irak ve Şam dolaylarını dolaşmış, Halife Mu’tasım döneminde Vâsıt ve Hille kadılıklarında bulunmuştur. 7 Muharrem 682/7 Nisan 1283) ve cenazesi Bağdat’a götürülerek orada toprağa verilmiştir.

- Acâibü’l-Mahlûkât ve Garâibü’l-Mevcûdât: Günümüze ulaşan iki eserinden biri ve daha meşhuru olup İlhanlı veziri, münşî ve tarihçi Atâ Melik Cüveynî’ye sunulmuştur. Kahire’de tarihsiz bir baskısı yapılan eser Wüstenfeld tarafından neşredilmiş (Göttingen 1848), ayrıca Demîrî’nin Hayâtü’l-Hayevân adlı eserinin kenarında (Kahire 1305) ve sonunda (Kahire 1398/ 1978) basılmıştır. Herman Ethé eseri Almanca’ya çevirmiştir. (Leipzig 1868) Eserin Farsça ve Türkçe’ye de çeşitli çevirileri yapılmıştır.⁸⁰

- Âsâru’l-Bilâd ve Ahbâru’l-İbâd: Bir önsöz ve üç mukaddimeden sonra yedi iklimin

⁷⁶ Mukaddesî, *İslam Coğrafyası (Ahsenü’t-Takâsîm)*, s. 334.

⁷⁷ Siniz şehrinde yapılmış alt tarafı yırtmaçlı bir giysi. Siniz, İran Körfezi’nde Basra’ya yakın bir şehirdir.

⁷⁸ Mukaddesî, *İslam Coğrafyası (Ahsenü’t-Takâsîm)*, ss: 335-336.

⁷⁹ Mukaddesî, *İslam Coğrafyası (Ahsenü’t-Takâsîm)*, ss: 412-413

⁸⁰ Murat Ağarı, *Kazvînî ve Âsâru’l-Bilâd ve Ahbâru’l-İbâd’ı-İnceleme ve Değerlendirme-*, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2019, ss: 11-12.

ele alındığı bir coğrafya kitabıdır. Çok sayıda kaynaktan istifade edilerek yazılmıştır. Mukaddimelerin ilki şehirler ve köyler üzerinedir. İkinci mukaddime, ülkelerin özellikleri hakkındadır. Üçüncü ve son mukaddime ise yeryüzündeki iklimleri konu edinir.⁸¹

Kazvîni'de konuyla ilgili bilgiler şunlardır:

- "Tibr Ülkesi: Mağrib'in güneyinde bulunan Sudan topraklarıdır. İbnü'l-Fakîh şöyle demektedir: Bu ülkeler gerçekten çok sıcaktır. Halkı gündüzleri yeraltında yaptıkları sığınaklarda kalırlardı. Bizim topraklarımızda havuç bulunduğu gibi bu toprakların kumlarında altın kaynakları bulunurdu. Halkı altını toplamak için gündeğümünde kaldıkları yerlerde çıkarlar. Giyecekleri hayvan postundandır. Yörelerinde kaplan çok olduğu için çoğunlukla kaplan derilerini kullanırlar."⁸²

- "Habeşistan Ülkesi: Geniş bir toprağa sahiptir. Kuzeyi Berberî Körfezi, güneyi boş arazi, doğusu Zenc toprakları, batısı ise el-Becce ülkesidir. Sıcaklık bu ülkede çok fazladır. Halkı sıcağın şiddetinden dolayı siyah tenlidir. Halkının çoğunluğu Ya'kubî Hıristiyan'dır. Müslümanların sayısı azdır. İnsanların sayıca en çok oldukları ve en geniş araziye sahip oldukları ülkedir. Fakat şehirleri azdır. Arazileri yağmurun azlığı ve suyun olmaması nedeniyle çöldür. Yiyecekleri buğday ve mısırdır. Ayrıca Muz, üzüm ve nar yetişir. Giyecekleri deri ve pamuklu elbiselerdir."⁸³

- "Zencilerin ilginç âdetleri vardır. Mesela, hükümdarları zulmedecek olursa, onu öldürür ve neslinden gelenlere hükümdarlık hakkı vermezlerdi. Bu âdetlerden bir diğeri inekler üzerinde savaşmalarıdır. Bu inekler at gibi yürür. Mes'ûdî şunları söyledi: "Ben bu sığırlardan gördüm. Gözleri kırmızıdır. Deve gibi dizleri üzerine çöker ve üzerindeki yük ile birlikte ayağa kalkarlar." İlginç âdetlerinden bir diğeri şudur: Filleri avlayıp kemiklerinin ticaretini yaparlar. Nitekim Zenc ülkesinde vahşi filler çoktur. Aynı şekilde evcil filler de vardır. Fakat bu filleri savaşlarda ve diğer işlerinde kullanmazlar. Kemiklerinden, etinden ve derisinden faydalanırlar."⁸⁴

- "Tegâra: Okyanus kıyısında, Mağrib'in güneyinde bir ülkedir. Fakîh Ali el-Cenhânî, bana bu ülkeye girdiğini ve şehrin surunun tuzdan yapıldığını gördüğünü anlattı. Aynı zamanda şehrin tüm duvarlarının, surlarının, çatılarının ve kapılarının içerisine dağılmayacak şekilde tuzlanmış plakalar yerleştirilmiş hayvan derilerinden yapıldığını söyledi. Söylediğine göre, şehrin çevresinde aşırı tuzlu araziler bulunmaktadır. Buralarda şap ve tuz madenleri vardır. Herhangi bir hayvan öldüğünde (cesedi) çöle atılır ve orada tuz haline gelir. Tuz madeni Sudan ülkesinde çok değerlidir. Tacirler, Tegâra'dan diğer ülkelere tuz götürürler ve kalıbını 1 dinardan satarlar."⁸⁵

- "Tekrûr: Sudan ülkesinde büyük ve meşhur bir şehirdir. Fakîh Ali el-Cenhânî el-Mağribî'nin anlatımına göre, burada zürafa çoktur. Yakalayıp inek gibi keserler. Ayrıca bal,

⁸¹ Kazvîni, *Âsârü'l-Bilâd Ahbâru'l-İbâd*, tah: F. Sezgin, Göttingen, 1848.

⁸² Kazvîni, *Âsâr*, ss: 18-19.

⁸³ Kazvîni, *Âsâr*, s. 20.

⁸⁴ Kazvîni, *Âsâr*, s. 23.

⁸⁵ Kazvîni, *Âsâr*, ss: 25-26.

yağ ve pirinç çok ucuzdur. Bu bölgede, labtî (l-b-t-y) denilen bir hayvan vardır. Bu hayvanın derisinden kalkan yaparlar ve bu kalkanların her birini 30 dinardan satarlar. Kalkanın özelliği kendisine demirin asla işlememesidir.”⁸⁶

- “Çin’e ait şeyler çoktur. Kaliteli kılıçlar/ el-ferend, tâlikûn denilen ve gümüşün iki katına satın alınan işlenmiş demir, semendel derisinden baskılı mendiller, hayret verici tavus kuşları ve bir benzeri başka bir ülkede bulunmayan el-berâdînu’l-gurra bunlardandır.”⁸⁷

- “Gâne: Tibr ülkesine bitişik, Mağrib’in güneyinde büyük bir şehirdir. Tacirler burada toplanır ve Tibr ülkesine giderler. Tibr yeryüzünde altının en çok bulunduğu ülkedir; zira yakınında altın madenleri vardır. Buradan diğer ülkelere götürülür. Burada kaplan çoktur. Halkın çoğunun giyeceği kaplan derisidir.”⁸⁸

- “Gudâmis: Mağrib’de bir şehirdir. Güneyinde Sudan ülkesinde bulunan Dârîbe bulunur. Buradan Gudâmisîyye derileri götürülür. Bu deriler en dayanıklı derilerdir. Zira bunlardan daha dayanıklısı yoktur. İnceliği ipek kumaş elbise gibidir.”⁸⁹

- “Kâkudem: Mağrib’in en ucunda, denizin güney yönünde yer alır. Sudan ülkesi ile sınırdır. Burada silah üretimi yapılır. Burada mızraklar ve lamat denilen hayvan derisinden lamatî kalkanları üretilir. Bu ürünler sadece burada bulunur. (Lamat) beyaz renkli, ceylana benzeyen bir hayvandır; ancak ondan daha büyüktür. Ülkelerinde bu deri, süt ve devekuşu yumurtası kabuğu ile birlikte bir tam yıl boyunca bekletilir/ tabaklanır. Bu kalkanlarda asla demir kullanılmaz. Kılıçla vurulunca, onu uzaklaştırır. Eğer, yırtılır ya da iz olursa, su ile ıslatılır ve el ile ovalanırsa bu iz kaybolur. Bu kalkanların ve korumalıkların her birinin değeri 30 dinara kadar ulaşır.”⁹⁰

- “Tâif: Vadi yönünde bulunan bir beldedir. Mekke ile arası 12 fersahtır. Havası temiz olup kuzey rüzgarları eser. Muhtemelen kışları sular donar. Bir vadi Tâif şehrini ikiye böler ve bu vadiden derilerin tabaklandığı sular akar. Kuşlar, buraya uğradıklarında kokusundan çılgına dönerler. Deriler ise buradan diğer ülkelere götürülür. Diğer ülkelerde buradakilerine benzer deriler yoktur.”⁹¹

- “Gûr: Gazne ile Herat arasında bulunan bayındır bir eyalettir. Pınarları ve bahçeleri çoktur. Semendel buradadır. (Semendel) fareye benzeyen bir hayvan olup, ateşe girdiğinde yanmaz. (Yanmadan) çıkar ve (çıktığında) kirleri yok olmuş rengi açılmış ve parlaklığı artmış olur. Derisinden yemeni/ mendil yapılır. (Bu yemeniler) kirlendiğinde, kirlерinden arınması için ateşe atılır.”⁹²

- “Leble: “Endülüs’te, İşbîliye yakınlarında kadîm bir şehirdir. Hayrı ve bereketi boldur.

⁸⁶ Kazvînî, *Âsâr*, s. 26.

⁸⁷ Kazvînî, *Âsâr*, s. 27.

⁸⁸ Kazvînî, *Âsâr*, s. 27.

⁸⁹ Kazvînî, *Âsâr*, s. 57.

⁹⁰ Kazvînî, *Âsâr*, s. 58.

⁹¹ Kazvînî, *Âsâr*, s. 99.

⁹² Kazvînî, *Âsâr*, s. 429-430.

Burada eski eserler çoktur. Burada kara ve deniz avları topluca mevcuttur. Buradan kaliteli kanarya ve uzaklarda bir benzeri olmayan hünnap götürülür. Burada kaliteli deri üretilir ve (bu derinin) Tâifi olarak taklidi yapılır.”⁹³

- Burtâs: Hazar’da, İtil nehri kenarına yayılmış geniş bir vilayettir. Halkı Müslümandır. Diğer bütün dillerden farklı bir dilleri vardır. Kışın barındıkları yapıları ahşaptandır. Yaz gelince; (yazlık) evlerinde kalırlar. Burada oldukça güzel bir tilki türü vardır. Tüyü çok rengi kırmızıdır. Derileri Burtâsiyye kürküdür.”⁹⁴

- “Kîmâk Ülkesi: Türklerden bir kavimdir. Ülkeleri yürüyerek 35 gündür. Evleri hayvan derilerindedir. Yiyecekleri nohut, bakliyat, koyun ve keçinin erkeklerinin etidir. Bunların dişilerini yemezler.”⁹⁵

- “(Saklâb:) Burada Atlas Okyanusu gibi suyunun (rengi) siyah olan bir nehir vardır; ancak (suyu) tatlıdır ve içerisinde balık türü yoktur. Burada büyük siyah yılanlar bulunur; ancak zararlı değildirler. Bu nehirde, kediden (sennûr) daha küçük bir hayvan olan samur bulunur. Tüyleri oldukça yumuşaktır ve kendisine *su samuru* denilir. Bu nehirden (bu hayvandan) gerçekten çoktur. Derisi Saksîn ve Bulgar’a götürülür ve orada (bu derileri) işlerler. Gerçekten yumuşak bir kürktür.”⁹⁶

KAYNAKÇA

Ağarı, Murat, *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar Doğuşu-Gelişimi ve Temsilcileri*, İstanbul, Kitabevi yay., 2002.

Ağarı, Murat, *Kazvinî ve Âsâru’l-Bilâd ve Ahbâru’l-İbâd’ı-İnceleme ve Değerlendirme*, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2019.

Ahmad, S. Maqbul, “Hindistan”, *DİA*, C: 18, s. 74.

Hizmetli, Mustafa, *İslâm Tarihinin İlk Kaynakları*, Ankara Okulu Yay., Ank. 2018, s. 202

Hudûd al-Âlam “The Regions of The World, Çeviren ve Yay. Haz., V. Minorsky, 2. Baskı, London, 1970, XLI.

Hudûdü’l-Âlem Mine’l-Meşrik İle’l-Magrib, çev: A. Duman-M. Ağarı, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2020.

İbnü’l-Fakîh, *Kitâbü’l-Buldân*, tah.: Yusuf Hadi, Beyrut, 1996.

İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev: R. Şeşen, İstanbul, Yeditepe yay. 2. Bsk. 2017.

İbn Hurdazbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı*, çev: M. Ağarı, 2. Bsk., İst. 2019.

İbn Rüsteh, *el-A’lâku’n-Nefise-Dünya Coğrafyası*-, çev: A. F. Eker, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2017.

İstahri, *Ülkelerin Yolları-Değerlendirme-Metin-*, çev: M. Ağarı, İstanbul, Ayışığı Kitapları,

⁹³ Kazvinî, *Âsâr*, s. 555.

⁹⁴ Kazvinî, *Âsâr*, ss: 579-580.

⁹⁵ Kazvinî, *Âsâr*, s. 588.

⁹⁶ Kazvinî, *Âsâr*, s. 616.

2015.

Kallek, Cengiz, “Kulaç”, *DİA*, C: 26, s. 353.

Kallek, Cengiz, “Ticaret”, *DİA*, C: 41, s. 137.

Mukaddesî, Muhammed b. Ahmed, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm)*, çev: D. A. Batur, İstanbul, Selenge yay. 2015.

Mühellebî, *Kitâbü'l-Azîzî-el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, tah: T. Halef, Dımaşk 2006.

Ya'kûbî, *Ülkeler Kitabı*, çev: M. Ağarı, İst., 2021.

AYAKKABI SAYA ÜRETİMİNDE DOĞAL DERİLERİN TERCİH EDİLMESİNDE ÖNE ÇIKAN ÖZELLİKLER

Doç. Dr. Nürettin Akçakale, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, akcakale_n@ibu.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-2038-3294

ÖZET

Ayakkabı; adı üzerinde ayağın kabı, koruyucusu anlamına gelmektedir. Ayakkabı binlerce yıldır insanoğlunun en temel ihtiyaçlarından biridir. İnsan tüm giysileri üzerinde taşır. Diğer giyeceklerin aksine ayakkabılar ise giyen kişiyi üzerinde taşır ve büyük yüklere maruz kalır. Günümüzde, tüketicilerin ayakkabı tercihinde belirgin değişimler görülmektedir.

Ayakkabılar saya ve taban olmak üzere belli başlı iki kısımdan meydana gelmektedir. Sayayı oluşturan belli başlı parçalar; yüz, maskaret, ayna, fileto, dil, fortluk, kıyılık ve gambadır. Sayayı oluşturan bu parçalar ayakkabının modeline göre hem yüz hem de asar malzemeleri olarak birbirine dikilerek kullanılmaktadır. Günümüzde hemen hiç kimse sırf ayağını korusun diye ayakkabı giymemektedir. Tüketiciler; satın aldıkları ayakkabılarda, görsellik, sağlamlık, konfor, moda, rahatlık, hafiflik ve yumuşaklık vb özellikler aramaktadır.

Ayakkabı üretiminde birçok farklı materyal kullanılmaktadır. Ayakkabının görünen kısmını oluşturan saya kısmında genellikle doğal deri, suni deri ve tekstil türü malzemeler kullanılmaktadır. Günümüzde ayakkabı sayalarında ana materyal olarak sentetik ve tekstil esaslı malzemelerin kullanımının artmasına rağmen, doğal derilerin kullanımı ise halen çok önemli bir yer kaplamaktadır.

Çok uzun yıllardan beridir doğal deriye alternatif olarak çok farklı maddelerin geliştirilme çalışmaları yapılmasına rağmen derinin verdiği özelliklerin hepsini aynı anda sağlayabilecek deri kadar “mükemmel” bir materyal üretimi mümkün olamamıştır. Bu sebeptendir ki özellikle klasik tarzdaki ayakkabılarda doğal deri ayakkabı için en uygun ana materyal olarak kabul görmüştür. Sentetik malzeme teknolojilerinin hızla geliştirildiği günümüzde bile doğal deri bu üstünlüğünü korumaktadır. Doğal deriyi diğer saya malzemelerine göre üstün kılan özelliklerin bazıları; doğal oluşu, sağlıklı oluşu, dayanıklı oluşu, elastik oluşu (esneme ve istenen formu alıp koruyabilme yeteneği), su geçirmezlik ve su emicilik özellikleri, su buharı geçirgenliği (nefes alabilirlik), dikilebilirlik ve dikiş yırtılması dayanımı vb özellikleridir.

Bu çalışma ile doğal derinin özellikle günümüzde ön plana çıkan sürdürülebilirlikle birlikte, ayakkabı için en uygun materyal olmasını sağlayan özelliklerin yanı sıra istenilen ilave özelliklerin kazandırılabilmesi ile kullanışlılığı ve ayak giyeceği olarak kullanılmasına yani vücudun tüm ağırlığına maruz kalabilmesi açısından mukavemet özellikleri hakkındaki bilgiler gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ayakkabı, Saya malzemeleri, Doğal deri, Konfor, Mukavemet

IMPORTANT FEATURES IN THE PREFERENCE OF NATURAL LEATHER FOR THE PRODUCTION OF SHOE UPPERS

ABSTRACT

Shoe, in Turkish, its name means the cover and protector of the foot. Shoes have been one of the most basic needs of mankind for thousands of years. Man wears all his clothes. Unlike other clothing, shoes carry the wearer and are exposed to heavy loads. Today, significant changes are seen in the shoe preference of consumers.

The shoes consist of two main parts, the upper and the sole. The main parts that make up the upper side are toe cap, vamp, quarters, tongue and backstrap. These parts that make up the upper are used by sewing together as both the upper and the lining materials, depending on the model of the shoe. Today, almost no one wears shoes just to protect their feet. Consumers, in the shoes they buy, they look for features such as visuality, durability, comfort, fashion lightness and softness.

Many different materials are used in the production of shoes. Natural leather, artificial leather and textile type materials are generally used in the upper part of the shoe, which is the visible part of the shoe. Today, although the use of synthetic and textile-based materials as the main material in shoe uppers has increased, the use of natural leathers still occupies a very important place.

Although many different materials have been developed as an alternative to natural leather for many years, it has not been possible to produce a material as "perfect" as leather that can provide all the properties of leather at the same time. For this reason, especially in classic style shoes, natural leather has been accepted as the most suitable main material for shoes. Even today, when synthetic material technologies are being developed rapidly, natural leather maintains this superiority. Some of the features that make natural leather superior to other upper materials; being natural, healthy, durable, elastic (the ability to stretch and maintain the desired form), waterproof and water absorbent properties, water vapor permeability (breathability), sewability and seam tear resistance etc.

In this study, it has been tried to reveal the information about the strength properties of natural leather in terms of being the most suitable material for shoes, its usefulness and using it as a footwear, that is, being exposed to the whole weight of the body, as well as the features that make it the most suitable material for shoes, especially with the sustainability that comes to the fore today.

Keywords: Shoe, Upper materials, Natural leather, Comfort, Strength

GİRİŞ

Doğada bulunan ve bir amacı gerçekleştirmek için kullanılan her madde malzeme adını alır. Üretim için malzeme seçiminde uyulması gereken belli başlı kuralların bazıları; Malzemenin temin kolaylığı, Üretim işlemlerine uygunluk, Fiziki, mekanik ve teknolojik özellikler, Ekonomiklik değeri,

Korozyon direncidir,

Ayakkabı imalatında kullanılan en eski ve geleneksel malzeme hiç şüphesiz doğal derilerdir. İnsanlar binlerce yıl önce avladıkları hayvanların etleri ile karınlarını doyurmuş derileri ile de kendilerine giysiler yapmışlardır. Ayakkabı sayısı için malzeme seçiminde doğal deriler yukarıda sayılan kriterlerin hemen hepsini karşılamaktadır.

Ayakkabı; ayakların yerle doğrudan temasını keserek ayağa zarar verecek yabancı maddelerden ve değişik hava koşullarına karşı koruyan, bunun yanı sıra şıklığı tamamlayan her türlü ayak giysilerinin genel ismidir. Diğer bir tanımla çorap dışında ayağa giyilen her şeye ayakkabı denilmektedir. Bot, molyer, çarık, çizme, sandalet, terlik, rok (mokasen), converse, timberlant, iskarpin gibi pek çok farklı türü vardır.

Ayakkabı saya ve taban olmak üzere belli başlı iki kısımdan meydana gelir. Ayakkabı imalatında kullanılan malzemelerin ayağı her türlü iç ve dış etkenlerden, tahrip edici durumlar ile sıcak, soğuk, su, kar vb. gibi fiziksel ortamlardan korunmalı ve ayağa zarar vermeyecek özelliklerde olmalıdır.

Bir insan hayatı boyunca ortalama 130 çift ayakkabı tüketmektedir. Ayakkabı tüketimindeki bu sayı; ülkeler ve bölgelere göre, gelir düzeyine, iklimsel özelliklere, tüketim alışkanlığına ve ortalama insan ömrü gibi faktörlere bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Tablo 1’de bazı ülkeler göre ömrü boyunca bir kişinin ayakkabı kullanım ortalaması verilmiştir. Bu rakamlar erkek ve kadın arasında cinsiyete göre de farklılık arz etmektedir. Ayakkabı tüketimi ayak büyüklüğünün sık değiştiği çocukluk ve ilk gençlik döneminde daha çok yapılmaktadır.

Tablo 1. Ömrü Boyunca Bir Kişinin Ayakkabı Kullanım Ortalaması

Ülkeler	Kullanım Miktarı (Çift)
Japonya	360 çift
ABD	490 çift
AB Ülkeleri Ortalaması	350 çift
Brezilya	170 çift
Türkiye	125 çift
Endonezya	95 çift
Hindistan	40 çift

Türkiye, geçen yıl 2019'a göre 8 milyon çift artışla 2020 yılında 285 milyon çift ayakkabı ihraç ederek bu ihraçtan 819,4 milyon \$ gelir sağlamıştır [1].

Tablo 2. Ülkemizde 2020 yılı verilerine yaşa göre yaklaşık ayakkabı tüketimi (%)

Yaş Aralığı	Ayakkabı Tüketimi (%)
18-24 yaş	22,20
25-34 yaş	32,60
35-44 yaş	26,1
45-54 yaş	11,8
54-65 yaş	7,3

Günümüzde, hiç kimse sırf ayaklarını korusun diye ayakkabı giymemektedir. Tüketicilerin ayakkabı tercihinde görsellik, moda, konfor, yumuşaklık, hafiflik ve sağlamlık gibi özellikler ön plana çıkmaktadır.

Tablo 2'deki verilere göre 18- 44 yaş arasında ayakkabı tüketim oranının %80,9 olduğu yaş ilerledikçe ayakkabı tüketimini de azaldığı görülmektedir.

1. AYAKKABI SAYASI

Ayakkabın üstünü oluşturan, tabanı örten yüz parçalarının bütününe saya denir. Ayakkabının taban elemanları dışında gövdeyi oluşturan, yüz, gamba ve fileto gibi parçaların (ön, arka ve yan parçalar) astarsız veya astarlanarak dikilmiş ve kalıba çekilebilecek duruma getirilmiş halidir. Saya parçaları yüz ve astar olmak üzere iki gruptan oluşmaktadır. Sayalar modele göre doğal deri, suni deri ve tekstil türü malzemelerden parçaların bir araya getirilmesi ile oluşturulur. Ayakkabının saya bölümü üstte kaldığı için yerle temas etmez [2].

2. AYAKKABI SAYA MALZEMELERİ

Sayaların yapımında; farklı hayvanlardan elde edilen doğal deriler, suni deriler ve tekstil türü malzemelerden istifade edilir.

Günümüzden binlerce yıl önceleri insanoğlu avladığı hayvanların derisini ayağına sararak ilk ayak giysisini yani ayakkabıyı yapmıştır. O zamandan günümüze değin doğal deriler, ayakkabı yapımında kullanılan en temel malzeme olmuştur. Sentetik malzemelerin hızla geliştiği günümüzde bile doğal deriler ayakkabı üretimi için vazgeçilmez olma özelliğini korumaktadır.

2.1.Doğal Deriler

Deri üretiminin en temel hammaddesi, çeşitli hayvanların yüzülmesiyle elde edilen ham derilerdir. Ham derilerin özellikleri soyuldukları hayvanın türüne göre değişse de temel kimyasal yapıları aynıdır.

2.2.Suni Deriler

Dünyadaki insan nüfusunun hızla artmasıyla beraber doğal deri ihtiyacı da beraberinde artmaktadır bu da doğal derilerin fiyatlarının artmasına neden olmaktadır.

Her ne kadar isimlerine suni (sentetik) deri dense de suni deri türü malzemelerin yapı olarak doğal derilerle hiçbir benzerliği yoktur. Sadece doğal derilerin yerini tutması için üretildiklerinden dolayı suni deri ismini almışlardır. Ayakkabı, saraciye ve deri giyim sanayilerinin ihtiyacı olan deri miktarı mevcut üretimin çok üzerindedir bu yüzden doğal deri çok pahalı bir malzeme olmaktadır. Bu nedenlerden dolayı görünüm olarak doğal deriye benzeyen ama çok daha ucuz bir malzeme üretme çalışmaları suni derilerin bulunmasını sağlamıştır. Bu malzemeler doğal derilerin cilt yapılarına çok benzer görüntüye sahip olunca ayakkabı sanayinde yüzlük ve astarlık olarak çokça kullanılmaya başlamıştır. Özellikle ayakkabı maliyetlerini düşük tutmak isteyen firmalar üretimlerinde suni deri malzemeleri tercih etmişlerdir. Suni derilerin hammadde kaynağı petrol, kömür, odun ve pamuk vb türevi maddelerdir [2].

Gelişen teknoloji ile son yıllarda üretilen suni deri saya malzemelerinin bazılarının asitlere, alkalilere, yağlara ve petrolden elde edilen eriticilere karşı dayanımları oldukça

yüksektir. İstenilen renk ve kalitede ve yüksek aşınma direncine sahip malzemeler üretilmektedir.

Suni deriler temel olarak kumaş bir zeminin plastik madde ile kaplanması sonucu elde edilmektedirler. Bu zemin dokuma kumaş, örgülü kumaş veya non-woven diye bilinen dokusuz yüzey olabilmektedir. Burada kumaşlar suni deri malzemeye dayanımını vermektedir. Altında kumaş zemin olmayan suni derileri üretmek mümkün olsa da bu malzemelerin dayanımları çok zayıftır. Önceleri sadece polivinilklorür (PVC) kaplayarak suni deriler üretilmiş, daha sonra PU (Poliüretan) kaplı suni deriler de bu ürünler arasında yerini almıştır

2.3. Tekstil Malzemeler

Hayatımızın her alanında kullandığımız tekstil malzemeler ayakkabıcılık için de bir hayli önemli malzemelerdir. Çoğunlukla ayakkabıcılıkta astarlık olarak kullanılırlar da bazı spor ayakkabılarda tekstil malzemelerin yüzük olarak da kullanıldıklarını görmekteyiz.

2.3.1 Tekstil Malzemelerin Yapısı

Tekstil üretimi, çeşitli lif türlerinden, farklı renk ve desenlerde kumaş elde edilene kadar yapılan tüm işlemleri kapsar. Bütün kumaşların hammaddesi lifdir. Lifi, basit olarak iplikçik olarak tanımlayabiliriz. Teknik olarak ise; belirli uzunluk ve incelikte eğrilip-bükülebilen tekstilin en küçük hammaddesine lif denir. Bazı lifler doğada bulunurlar, insanlar uzun yıllar boyunca yalnızca bu doğal liflerden yararlanarak kumaş yapmışlar, ancak, gelişen teknolojiyle kimyasal maddelerden suni lifler üretmeye de başlamışlardır. Lifleri genel olarak iki grupta incelenebilir.

2.3.1.1. Doğal Lifler

Bu grubu kendi içerisinde Bitkisel, Hayvansal ve Madensel lifler olmak üzere üç gruba ayırabiliriz. Doğal liflere örnek olarak; kenevir, pamuk, keten, yün, ipek liflerini verebiliriz.

2.3.1.2. Kimyasal (Suni) Lifler

Doğal kaynaklardan birtakım fiziksel ve kimyasal yöntemlerle lif haline getirilebilen bileşime “rejenere” lifler denir. Bazı kimyasal lifler ise kimyasal sentez yolu ile elde edilirler. Suni liflere örnek olarak ise; viskoz, asetat, poliamid, naylon, polyester, poliüretan lifleri verilebilir.

2.4. Tekstil Malzemelerin Çeşitleri

Tekstil malzemeleri imalat yöntemlerine göre sınıflara ayırmak mümkündür;

2.4.1. Dokuma Kumaşlar

Atkılı ve çözümlü ipliklerin birbirlerine dik açıyla bağlanmasından oluşan tekstil yüzeylerdir. Geçmişte basit dokuma tezgâhlarında yapılan dokuma işlemi günümüzde gelişmiş tezgâhlarda yapılmaktadır. Şekil 6’da dokuma bağlantısının şematik çiziminde atkı ve çözgü ipliklerinin birbirlerine göre konumları görülmektedir.

2.4.2. Örme Kumaşlar

Bir ya da daha fazla iplikten oluşan ve iç içe geçen iplik ilmeklerinden meydana gelmiş kumaşlardır. Elde iğne, tığ, şiş gibi araçlarla ve genellikle de tek iplikle ilmekler yapılarak üretilen ürünler örme kumaşların başlangıç noktasını oluştururlar. Teknik olarak örme işleminde bir sıradaki ilmekler ard arda oluşturulmakta ve her seferinde ön sıranın bir altındaki ilmekle bağlanmaktadır. Örgü yüzeyler elle ya da makine ile üretilirler.

2.4.3. Dokusuz Yüzey (Dokunmamış) Kumaşlar

Lif bağlantılı yüzeyler ya da non-woven kumaşlar olarak da adlandırılabilen liflerden meydana gelmiş tekstil yüzeylerdir. Bu kumaşlar keçeleştirme, yapıştırma ve benzeri işlemler sonucu lifleri bir doku yapısı oluşturması sonucu elde edilirler. Lifler dokunmadan bir arada yapıştırılır, sıkıştırılır bir düzlem durumuna getirilir. Temelde keçe yapımından esinlenerek geliştirilen bu üretim yönteminde günümüzde pek çok teknolojik metot kullanılarak üretim yapılmaktadır. Bu kumaşlar suni deri üretiminde alt astar zemin olarak çoklukla kullanılmaktadırlar. Üretilen suni deriye dayanımını bu kumaş vermektedir. Ayakkabıcılıkta özellikle kışlık botların astarları için bu tip non-woven kumaşlar ayağı sıcak tutmak için tercih edilmektedir. Ucuz ve kısa ömürlü ayakkabı yapımında tekstil malzemelerden yararlanılır.

3. TABAKLAMA

Ham derilerin mamul deri olarak kullanılabilmesi için birtakım işlemlerden geçirilmesi gerekmektedir.

Bakteri faaliyetlerine son derece açık olan deri proteinine, mineral, bitkisel veya sentetik kimyasallar yardımı ile kokuşmadan ve bozulmadan kullanılabilen esnek bir yapı kazandırılması işlemine tabaklama denir [3].

Deriler konusuna başladığında da belirtildiği gibi, günümüzden binlerce yıl önceleri insanoğlu avladığı hayvanların derilerini giysi olarak kullanmıştır. Ancak zamanla kuruyup sertleşen ve kırılan bu deri malzemeyi terbiye etmenin yollarını aramak bir zorunluluk olmuştur. İlk önceleri duman ile veya çiğneyerek işlenmeye çalışılan ham deriler daha sonra ağaç yapraklarının tabaklayıcı etkisinin fark edilmesi ile bitkisel maddeler ile daha kullanışlı mamul deri haline getirilmiştir.

Çeşitli bitkilerin tabaklayıcı özelliklerinden faydalanılarak bitkisel tabaklama yöntemi geliştirilerek deri üretimi gerçekleştirilmiştir. Maalesef deri üretimi zaman içinde hızlı bir gelişme gösterememiş ve bir sanayi olamamıştır.

19.yüzyılın sonlarına değin üretim ilkel koşullarda kuyularda yapılmıştır. Kuyularda bitkisel tanenlerle yapılan üretim hem çok uzun sürmekte hem de üretim miktarı az olmaktadır.

19. yüzyılın sonlarından itibaren kimya sanayindeki gelişmelerle Mineral Tabaklama yöntemleri geliştirilmiş ve deri üretimi çok değişmiştir. Kuyularda tabaklamanın yerine bugün de hala kullanılmakta olan dolapların kullanıldığı modern tabakhanelerde üretime geçilmiştir.

Kullanılan tabaklama maddeleri değişse de genel olarak deri üretimi işlemi kısaca şu şekilde gerçekleşmektedir. Ham deriler Fotoğraf 9'da gördüğümüz dolaplara alınıp önce ıslatma-yumuşatma işlemi ile ham deri üzerindeki salamura katkı maddeleri, kan, dışkı gibi pisliklerden arındırılır ve hayvandan yüzüldüğü andaki su miktarı tekrar kazandırılır.

Daha sonra kireçlik-kıl giderme denilen işlem ile üst deri ve buna ait olan kıllar, deri üretiminde faydalı olmayan şekilsiz proteinler uzaklaştırılır ve deri lif dokusu tabaklamaya hazırlanır. Bu işlemden sonra deri yapısında kalan kireç ve kimyasal artıkları giderilir ve sama adı verilen işlem ile protein parçalayıcı özelliği olan enzimler ile deri lif dokusunun açılması artırılır ve deri tabaklamaya tam anlamıyla hazır hale getirilir. Bu aşamada kullanılan tabaklama yöntemine göre tabaklayıcı maddeler deriye verilir ve deri yapısına bağlanması sağlanır.

Tabaklama gerçekleşikten sonra bir süre bekletilen deriler mekanik işlemler denilen işlemlere tabii tutulurlar. Önce sıkma silindirlerinden geçirilip yapıdaki su uzaklaştırılır ardından deriler yarma işlemi ile katlara ayrılır ve tıraşlama işlemi ile deri kalınlığı istenilen ölçüye getirilmektedir.

Mekanik işlemlerden sonra deriler yeniden dolaplara alınır ve retenaj yani "Tekrar Tabaklama" anlamına gelen işlem ile deriye tabaklama maddeleri verilerek istenen özellikler kazandırılır. Sonra derinin yüzeyi ve kesiti, dolap içerisinde boyar maddelerle boyanır. Bu boya derinin içerisine nüfuz ettiği ve bağlandığı için deriden ayrılamayacaktır. Boyanan deriler dolaptan alınıp yine mekaniksel bazı işlemler ile yapıdaki su uzaklaştırılıp derilerin kurumması sağlanır.

Kuruyan derilere bitirme işlemleri de denilen finisaj işlemler uygulanır. Bu işlemin amacı tabaklanmış derilere kullanım amaçlarına uygun olarak, görünüm ve dayanıklılık kazandırmaktır. İstenen deri özelliğine göre deriler boyanır, gerekiyorsa cilt baskı yapılır ve mamul deri elde edilmiş olur.

3.1.Kullanılan tabaklayıcı maddelere göre tabaklama yöntemleri

3.1.1 Bitkisel Tabaklama

Tabaklama maddeleri çoğunlukla bitkilerin kabuklarında, yapraklarında bazen de meyvelerinde ve tohumlarında bulunurlar. Bitkisel tabaklayıcılarda bulunan tabaklama maddeleri ancak suda çözüldükten sonra deri tarafından alınabilirler. Burada tabaklayıcı maddeler deriye nüfuz ederek deri tarafından yavaşça emilir ve bağlanır. Bu işlem derinin kolagen lifleri ile tabaklama lifleri arasında bir denge oluşana kadar devam eder. Kullanılan şerbetin türüne göre kolaların tabaklamasından sonra farklı özelliklere sahip deriler elde edilir. Bitkisel tabaklama işlemi kuyularda yapıldığından, tabaklama çözeltileri hareket ettirilerek deriye daha homojen bağlanması sağlanır. Özellikle köselelik derilerin tabaklanmasında kullanılır.

3.1.2. Mineral Tabaklama

Bitkisel tabaklama maddelerinin aksine doğada çözülmemiş halde bulunurlar. Bu mineraller çeşitli kimyasal yöntemlerle suda çözülebilen tuzlara dönüştürülmektedirler. Mineral maddelerle tabaklama yönteminde krom tabaklama çok büyük öneme sahiptir. Derinin krom tuzlarıyla tabaklanması iki şekilde olur. Ya tolaya tabaklama yeteneği olan tuzlara etki ettirilir buna tek banyo yöntemi denir. Ya da tola önce krom asit ile muamele edilir. Daha sonra krom asidi, tabaklama yeteneğine sahip krom tuzlarına indirgenir. Bu yöntemde de çift banyo yöntemi denir. · Krom tabaklama ucuz olması, her türlü deri tabaklamasında kullanılması ve deriye iyi özellikler kazandırması nedeniyle çok tercih edilen yöntemdir.

3.1.3. Sentetik Tabaklama

Genellikle naftalin sıntanlar ve fenolik sıntanlar olarak iki farklı tür olarak sınıflandırılırlar. Naftalin sıntanların tabaklama etkisi çok azdır, derilerin boya alımını artırdıkları için daha çok boya yardımcı maddesi ve kesit yardımcı maddesi olarak kullanılırlar. Naftalin esaslı sentetik tanenler, boyar maddelerin reaksiyona girdiği grupları kısmen bloke ederek boyanın deriye hemen bağlanmasını önler ve kesite doğru girmesine yardımcı olurlar. Fenolik sıntanlar ise bitkisel tanenlere benzer özellik gösterirler. Bunlar fenolik grup taşıdıkları için deri ile reaksiyona girerek tabaklama etkisi gösterirler. Deriye yumuşaklık ve dolgunluk

kazandırır ve cilt sıklığı sağlarlar. Kromla tabaklanmış derinin rengini ağartıcı özellikleri vardır. Yani rengi açarlar. Bitkisel tanenler gibi ciltte aşırı birikip, kabalaşma yapmazlar ve bitkisel tanenlerle kullanılarak; bitkisel tanenlerin homojen bir şekilde deriye işlemesine yardımcı olurlar.

3.1.4.Reçineli Tabaklama

Bunlar üre, melamin ve disiyandiamid gibi azor içeren bileşiklerin formaldehit ile kondenzasyon ürünleridir. Reçinelerin en önemli özelliği derinin gevşek bölgelerinde özellikle de etek bölgelerinde dolgunluk yaratmasıdır. Reçinelerin bu özelliklerine “selektif dolgu etkisi” adı verilir. Derinin etek kısımlarını doldurdukları için bunlara “etek dolgusu” da denir. Katyonik olanları boyama ve yaş bitim işlemleri sonrasında banyoda kalan kimyasalların deriye bağlanması için kullanılırlar. Bunlara da genellikle “fiksator” adı verilir.

3.1.5.Yağ ile Tabaklama

Tarih içinde kullanılan en eski tabaklama yöntemlerinden birisi de hayvansal yağlarla derilerin işlenmesidir. Esas tabaklama maddesi olarak balina yağı kullanılır. Genellikle yumuşak ve sağlam derilerin elde edilmesinde bu yöntem kullanılır.

3.1.6.Kombine Tabaklama

Deride istenilen farklı özellikleri elde edebilmek için çeşitli tabaklama maddelerinin kombinasyonu sonucu elde edilen tabaklama maddeleridir. Bu yöntemler içinde günümüzde en çok kullanılanı mineral tabaklamadır. Bu yöntemde tabaklama maddesi olarak en çok krom tuzları kullanılmaktadır.

Her hayvanın kendine has bir kıl dibi görüntüsü vardır. Cilt kısmı yoğun boya ile boyanmamış derilerde kıl dipleri özel büyüteçlerle görülür.

3.2.Ham Derinin Yapısını ve Kalitesini Etkileyen Faktörler

Ham derinin yapısı zaman zaman aynı hayvan cinsinde bile farklılıklar gösterebilmektedir. Bu farklılıklar kendini mamul deri üzerinde de belli etmektedir. Ham derileri birbirinden farklı kılan faktörler [2, 3];

Hayvanın (geldiği yer) menşei

Hayvanın ırkı

Hayvanın yaşı

Hayvanın cinsiyeti

Hayvanın yetiştirme, beslenme ve bakım koşulları

Hayvanın yaşadığı iklim koşulları

Hayvanın yaşantısı boyunca geçirdiği hastalıklardır.

Hayvandan soyulan ham deri büyük oranda su ve proteinlerden oluşmaktadır, bu haliyle kullanılması imkânsızdır. Çünkü ham deri hayvandan soyulduktan sonra canlılığını kaybedecek, yapısındaki su buharlaşıp kaybolacak ve protein yapı kokuşarak çürümeye başlayacaktır. İşte bu sebeplerden dolayı, ham derilerin bir dizi işlemlerden geçirilerek mamul deri haline dönüştürülmesi zorunludur. Bu işlemlere genel olarak Tabaklama işlemleri bu işlemlerin yapıldığı tesislere ise Tabakhane denilmektedir. Eski dilde ise bu işlemlere Sepileme ve Debagat işlemleri adı verilmektedir.

Kullanılan tabaklayıcı maddelere göre tabaklama yöntemlerini; bitkisel tabaklama, mineral tabaklama, sentetik tabaklama, reçineli tabaklama, yağ ile tabaklama ve kombine

tabaklama diye gruplandırmak mümkündür. Tablo 3'te ayakkabı, saraciye ve döşeme ve giysi gibi sektöründe derileri kullanılan bazı hayvanların isimleri görülmektedir.

Tablo 3. Canlı türlerine göre ayakkabı sektöründe derisi kullanılan bazı hayvanlar [2,3,4].

Hayvan Türleri	Hayvan İsimleri
Evcil Hayvanlar	Sığır, Dana, Öküz, Boğa, Manda, Buffalo, At, Tay, Eşek, Katır, Beygir, Keçi, Oğlak, Koyun, Kuzu, Domuz, Tavşan, Metis, ...
Vahşi Hayvanlar	Ayı, Geyik, Yaban Keçisi, Kanguru, Jakar, Lama, Leopar, Miks, Tilki, Sansar, Vaşak, Vizon, ...
Sürüngenler	Kertenkele, Timsah, Yılan
Kuşlar	Devekuşu
Balıklar	Köpek Balığı, Fok Balığı, Mors Balığı, Vatos Balığı

Farklı yöntemlerle tabaklanma işleminden sonra pek çok hayvanın derisi ayakkabı, saraciye, döşeme ve giysi amaçlı olarak kullanılmaktadır. Özellikle ayakkabı sektöründe saya malzemesi olarak ekseriyetle büyük baş hayvan derileri kullanılmaktadır.

Keçi derileri (glase) kaliteli kadın ayakkabılarında kullanılır. Domuz derisi kalitesiz ve ucuz bir deri olduğu için daha çok astar olarak kullanılmaktadır.

3.3.Doğal Derilerde Görülen Hatalar

Hayvanın gerek yaşantısı sırasında gerekse de kesildikten sonra ham derinin yüzülmesi ve işleneceği yere gelene kadar olan hatalar mamul derinin üzerinde de görülmekte ve mamul derinin kalitesini düşürmektedir.

3.4.Mamul Deri Tipleri

Mamul deri tiplerini incelemeden önce derileri ait oldukları hayvanlara göre gruplara ayırmak gerekir. Büyükbaş hayvanlar dediğimiz; sığır, dana, manda gibi hayvanların derileri genellikle ayakkabıcılıkta yüzlük olarak kullanılırlar. Küçükbaş hayvanlar dediğimiz, keçi, koyun, domuz gibi hayvanların derileri gevşek bir yapıda olduklarından astarlık olarak kullanılırlar. Sadece bir kısım keçi derileri bayan ayakkabılarında yüzlük olarak kullanılabilirler.

Deri sanayi dünya modasını takip eden bir sektör olduğundan sürekli yenilikler olsa da ayakkabıcılıkta kullanılan belli başlı deri tipleri; Vidala deri, Anilin deri, Galase deri, Süt deri, Nubuk deri, Vaketa deri, Rugan deri, Yağlı deri, Açma deri, Su geçirmez deri, Vejetal deri, Sahtiyan deri, Lame, Dore, Baskılı deri, Napa, Zig deri vb ticari isimlerle ifade edilmekte ve satılmaktadır.

3.5.Doğal Derilerin Özellikleri

Deriler konusunun başlangıcında bu malzemenin ayakkabı yapımı için vazgeçilmez bir ürün olduğunu söylemiştik. Sentetik malzeme teknolojilerinin hızla geliştirildiği günümüzde bile deri bu üstünlüğünü korumaktadır. Deriyi böylesine üstün kılan özelliklerin bazıları şunlardır;

- a . Doğal oluşu

- b . Sağlıklı oluşu
- c . Dayanıklı oluşu
- d . Elastik oluşu (esneme ve istenen formu alıp koruyabilme yeteneği)
- e . Su geçirmezlik ve su emicilik özellikleri
- f . Su buharı geçirgenliği (nefes alabilirlik)
- g . Dikilebilirlik ve dikiş yırtılması dayanımı

3.6.Ayakkabı Astarlık Doğal Deriler

Ham küçükbaş hayvan derilerinin değişik yöntemlerle tabaklanmasından (sepilenmesinden) elde edilen, doğal renkte boyanmış ince, yumuşak, elastik ve yüzeyi düzgün derilerdir. Keçi derilerinden elde edilen astarlık derilere astarlık glase, koyundan elde edilenlere ise meşin adı verilir. Meşin olarak adlandırılan koyun derisi zayıf ve ince olduğundan astarda kullanılır. Yüz olarak yararlanılmaz. (Bazı istisnalar hariç) Ayrıca dana derisinden yapılanlara da dana astar denir. Astarlık doğal deriler aşağıdaki özelliklere sahip olmalıdır;

Yumuşak ve emici olmalıdır.

Su buharını muhafaza etme yeteneğine sahip olmalıdır.

Sıcak ve soğuktan koruma özelliğine sahip olmalıdır.

Tere dayanıklı olmalı ve rengini atmamalıdır.

Hava almalı, ayakkabıda bulunan nemi dışarı atmalıdır.

3.7.Yarma Deri ve Özellikleri

Yatay olarak iki ya da daha fazla katmana bölünmüş doğal derilere yarma deri denilmektedir. Yarma deri terimi genellikle orta ve alt katmanlar için kullanılır.

Yarma deri, kalın derilerin yarma makinesinden geçirilerek tabakalara ayrılması ile elde edilen derilerdir. En üst tabaka cilt katını içerdiğinden cilt yarması, altındaki tabakalar ise et yarması olarak adlandırılır. Alt yarma deri retiküler tabakadan oluştuğu için iki yüzeyi de lifli (havlı) dir. Retiküler tabakası yani (ağsı tabaka), dermisten deri altı tabakasına geçiş alanı olup, dermisenin büyük kısmını oluşturan kalın bir tabakadır.

Yarma deriler; buffalo, manda ve sığır gibi derisi daha kalın hayvanların derilerinden üretilmektedir. Derinin üst yüzeyi olan cilt kısmı ayrıldıktan sonra geriye kalan deri, kalınlığına göre bir veya daha fazla katmana ayrılacak şekilde bölünmektedir. Bölünmüş olan deri katmanı cilt deri kadar yumuşak ve pürüzsüz olmasa da farklı avantajlara sahiptir. Bu avantajlar;

Yoğun lifleri nedeniyle, yarma deri aşınmaya ve delinmeye karşı daha dayanıklıdır.

Cilt deriye kıyasla su geçirmezliği fazladır.

Buffalo, manda ve sığır gibi büyük hayvanların derilerin birkaç kez bölünmeye izin verirken, keçi veya koyun gibi küçük hayvanların derileri buna izin vermeyecek kadar incedir.

İşlenişlerine göre; finisajlı yarma deri, kaplanmış yarma deri ve yarma süet deri ticari isimleri ile bulunurlar.

Ayakkabı astarlık, taban astarlığı ve deri eşya üretimi için yoğunlaştırılmış dolgu katı (örtücü veya semi anilin ütü finisajı) yapılıdır. Apre olarak nitroselüloz veya poliüretan lak kullanılır. Dolgu genellikle fırça, dökme metodu, tabanca, poliüretan köpük ve ütü ile sırça, lak ve baskı desenler kullanılarak yapılır.

4.Ayakkabı Sayalarında Kullanılan Doğal Derilerin Özellikleri

Doğal deriler ayakkabı saya imalatı için vazgeçilmez bir üründür. Suni (Sentetik) malzeme üretim teknolojilerinin hızla geliştirildiği günümüzde bile doğal deri bu üstünlüğünü korumaktadır. Deriyi böylesine üstün kılan özelliklerin bazıları şunlardır [2,4];

4.1. Deri Doğal Bir Yan Üründür

Modern deri üretimi, her yıl 270 milyondan fazla büyük baş ham derisini geri dönüştürmektedir. Doğal deriler gıda endüstrisinin yan ürünleridir ve deri endüstrisi bunları deriye dönüştürme yeteneği olmasaydı, her yıl 7 milyon tondan fazla deri büyük çevresel ve biyolojik etkiyle çöpe gitmiş olacaktır. Doğal deri, daha az tüketmesi, daha çok yeniden kullanması ve her şeyi geri dönüştürmesi gereken bir topluma sürdürülebilir bir katkı sağlamaktadır.

4.2. İyi İşlenmiş Doğal Deri Uzun Süre Dayanır ve Eskirken Güzelleşir

İyi işlenmiş doğal deri dayanıklıdır ve diğer sentetik malzemelerin aksine, eskidikçe daha iyi hale gelebilir. Zamanla yüzeyinde kendine has özel bir doku meydana gelir. Tüketimi azaltmanın yollarını dikkatle ararken, doğal deri “**daha az satın al, daha iyi satın al**” etiğine çok uygun düşmektedir. Kaliteli deri ürünlere yatırım, geleceğe yatırımdır.

4.3. Doğal Deri Tamiri ve Bakımı Kolaydır

Sürdürülebilirliğe doğru yolculuk, uzun ömürlü kullanım için tamir edilebilir ürünlerle başlar. Deri ömrü boyunca bakım açısından çok az şeye ihtiyaç duyar ve bakımı evde kolaylıkla yapılabilir. Yıkama ve kurutma gibi kaynaklara fazla ihtiyaç duymaz. Ayrıca değerli deri ürünleri için onarım hizmetlerinin sunulduğu lostra salonu gibi girişimler de hizmet vermektedir.

4.4. Deri ve Deri Yan Ürünleri Geri Dönüştürülebilir

Üretim sürecinden elde edilen deri budama artıkları, doldurma olarak yeniden kullanılabilir (örneğin boks yumruk torbalarına) veya ayakkabılarda tabanlık ve topuk ekleri için kullanılan deri levha (salpa) gibi kompozit ürünler yapmak için diğer malzemelerle birleştirilebilir.

4.5. Derinin Çok Çeşitli Son Kullanım Alanları Vardır

Deri üreticilerinin maharetleri sayesinde alınan aynı temel hammadde farklı nitelik ve faydalara sahip birçok farklı “kumaş”a dönüştürülür. Deri, mobilyalar için yeterince dayanıklı ayrıca konforlu ayakkabılar için yeterince yumuşak olacak şekilde tasarlanabilir. Zarif eldivenlerden, motosiklet eldivenlerine ve koruyucu eldivenlere kadar farklı özelliklerde ürünler yapılabilir. Esnek giysilik deriler veya sağlam botlar, çizmeler yapılabilir. Deri farklı kimyasal işlemlerle tahta kadar dert, kumaş kadar yumuşak olacak şekilde işlenebilir.

4.6. Deri Doğal Bir Rahatlığa Sahiptir

Deri, vücut sıcaklığının daha kolay düzenlenmesine izin veren bir "nefes alabilirliğe" sahiptir, doğal olarak nemi emer ve dışarıya buharlaşana kadar ciltten uzak tutar. Aynı zamanda kullanıcıya göre şekillenir. İster eldiven ister ayakkabı, deri ceket veya yıllarca arka cebinde taşınan cüzdan olsun, deri çok bireysel rahatlık ve uyum için kullanıcıya uygundur.

4.7. Dikilebilirlik ve Dikiş Yırılması Dayanımı

Tekstil ve suni derileri sağlamlık için 1,5- 2 mm içerden dikerken doğal derileri en kenardan dikmek mümkündür.

4.8. Dayanıklılık

Suni derilerde dayanıklılığı sağlayan alt katmanda bulunan tekstil kısımdır. Bu tabakanın deformasyonu ile suni deriler güçsüzleşir. Deriler ise doğal lifsi yapıları nedeni ile çok ince katman şeklinde bile dayanımlarını muhafaza edebilirler.

4.9. Deri Doğal Olarak Güzeldir

Deri, birçok malzemenin aksine eskidikçe gelişen doğal bir güzelliğe sahiptir. Her ham deri farklı olsa da deri üreticileri, derinin doğal görünümü de bozmamaya çalışarak dayanıklılık ve kolay bakım özelliklerini bir araya getirerek iyi kalitede bir ürün oluşturmaya çabalarlar.

4.10. Su Geçirmezlik ve Su Emicilik Özellikleri (Su Direnci)

Deri suyu absorbe edecek şekilde, suya dirençli şekilde veya tamamen su geçirmez olarak üretilir. Ayakkabı, çanta, döşeme ve deri ürünleri endüstrisi için üretilen derilerin çoğu, derinin ıslanmasına izin veren ve kurduktan sonra elastikiyet ve şekil özelliklerini koruyan bir derece su geçirmezlik sunar. Su geçirmezlik özellikle dış mekanlarda yağmurda saatlerce yüründüğünde dahi ayakları ıslatmayan ayakkabılar ve botlar için özel işlemlerle gerçekleştirilir. Su geçirmez derilerin çoğu büyükbaş hayvan derilerinden yapılmaktadır.

4.11. Deri Zenginliği ve Lüksü Anımsatır

Deri, uzun zamandır çok beğenilen çantalardan ayakkabı ve giysilere kadar lüks malların bir parçası olmuştur. Kendine has bir dokunuşa ve giyim kalitesine sahiptir. Özelliklerini geliştirmek için teknoloji ile birliktelik de sağlanır.

4.12. Su Buharı Geçirgenliği (Nefes Alabilirlik)

Bazen “nefes alabilirlik” olarak da tanımlanan bu terim nemin ve havanın deri içinden geçebilme karakteristigidir. Bu özellik bilhassa ayakkabılık deriler için çok önemlidir. Ayak terlediği zaman nem oluşur ve bu nem deriden dışarıya doğru ayakkabı içi kuru kalacak şekilde atılır. Su geçirmez deriler ıslak koşullardan koruma sağlarken aynı zamanda nefes alabilirlik özelliği olmasından dolayı olağanüstü bir özellik gösterirler

4.13. Şekillenebilme, Elastik Oluşu (Esnekleme ve İstenen Formu Alıp Koruyabilme Yeteneği)

Deriyi bu kadar uygun bir malzeme yapan bir diğer faktör de yeni bir şekle kalıplanabilme yeteneğidir. Sertleştirilebilir ya da esnek hale getirilebilir. Gerektiğinde yeni şeklini koruyacaktır. Ayakkabılarda bu çok önemlidir, çünkü her iki ayak da nadiren tam olarak aynı boyut ve şekildedir. Biraz kullanım ile kısa sürede mükemmel uyum sağlanır.

4.14. Estetik ve Yüzey Deseni

Deriyi eşsiz ve değerli kılan renk, doku, his, koku, yüzey dayanımı ve tutum gibi birçok değişken vardır. Deriler saf bitkisel derilerde olduğu gibi doğal veya otomotiv koltuklarında olduğu gibi üstün performans özelliklerine sahip olabilirler. Deri olağanüstü teknik performanslarını korurken her renkte moda uygun üretilir.

4.15. Isı Yalıtımı

Derinin insan cildi üzerinde rahat etmesinin ana nedenlerinden biri, güçlü ısı yalıtım özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Isı yalıtımı, ısının bir malzemedan geçme hızının bir ölçüsüdür. Ayrıca deri büyük miktarda hava içerdiğinden (ki bu zayıf bir ısı iletkenidir), ısı malzeme boyunca inanılmaz derecede yavaş hareket eder.

4.16. Kalınlık

Küçükbaş hayvan derileri kitap cildi, cüzdan, eldiven, astar ve giysilik olarak

kullanılabilirler ve bunlar üstün yumuşaklık özelliklerine sahiptir. Büyükbaş deriler çok çeşitli kalınlıklarda üretilebilirler ve yarılarak bir deriden ki veya daha fazla tabaka oluşturulabilir. Yarma ince yapılırsa astarlık, giysilik, eldivenlik ve deri ürünleri için, orta kalınlıktaki en yaygın kullanılan deriler döşemelik, otomotiv, ayakkabı, çanta ve diğer deri ürünlerinde kullanılır. Kalın deriler ayakkabılarda (kösele) taban olarak ve bazı deri ürünlerde kullanılırlar.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Uygun bir şekilde elde edilmiş ve işlenmiş doğal deriler gerçek bir sürdürülebilir malzemedir. Ham deriler et ve süt endüstrisinden elde edilmiş bir yan üründür. Ham derilerin en iyi değerlendirme metodu, çeşitli materyallerde kullanılmak üzere bitmiş deriye dönüştürülmesidir.

Deri endüstrisi sayesinde ham derilerden doğal, dayanıklı eşsiz bir materyal ortaya çıkarılmaktadır. Doğal deriler ayakkabı ve saracıyede sağlığı, doğallığı, güzelliği ve rahatlığı bir araya getiren bir materyaldir.

Farklı özelliklere sahip hammadde imkanları ve uzun zamanlar boyunca geliştirilen deri işleme teknikleri sayesinde deri üreticileri çok farklı özelliklerde ve görünümünde derileri üretebilmektedirler.

KAYNAKÇA

<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-2020de-285-milyon-cift-ayakkabi-ihrac-etti/2124321>

Akçakale N., Ayakkabı Malzeme Teknolojisi, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017.

Toptaş A., Deride Kalite Tespiti ve Deri Teknolojisi, İstanbul, 1998.

<http://leathernaturally.com/about-us/?fbclid=IwAR3qFpNZk-7D60JvYYOKAY8qgDkcusOeWauyAmAgdy8MIJpFN3BTM-z4FNM>

DEBAGAT FABRİKASI SAFRANBOLU'NUN HÜSRANLA SONUÇLANAN SANAYİLEŞME HAMLESİ¹

İbrahim Canbulat, Bağımsız Araştırmacı, ibrahim@canbulat.com.tr

Şekil 1 Safranbolu Debagat Fabrikası'ndan geri kalan. Fotoğraf Hüseyin Karataş.

ÖZ

Safranbolulu bir grup debbağ Kurtuluş Savaşı'nın sürmekte olduğu zor günlerde bir araya gelerek bir Debagat Fabrikası kurmak için yola çıkmışlardır. Safranbolu'da tabakhanelerin Celali İsyancıları ve sonrasındaki Büyük Kaçgun nedeniyle şehre gelip yerleşen dinamik nüfus nedeniyle 17. Yüzyılda geliştiği görülmektedir. Gelişen tabakhaneler 19. Yüzyılda yemenicilik başta deriden eşya üreten esnaf ve zanaatkarların gelişmesini tetiklemiştir. Ancak 19. Yüzyılda refahı yakalamış Safranbolu debbağlarının artık işlerini geliştirmek için yatırım yapmadıkları görülmektedir. Her şeye karşın Kurtuluş Savaşı'nda ordunun ayakkabı ve yemeni ihtiyacını başarıyla karşılayan Safranbolu tabakhaneleri dönemin kaymakamının da teşvikiyle aşırı iyimser bir yaklaşımla bir debagat şirketi kurmuşlardır. Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından 1924 yılında kuruluşu gerçekleştirilen şirket Safranbolu Debagat Fabrikasını yapmış ve bütün zorluklara karşın yaklaşık 1 yıl sonra Yedikule kalitesinde deri üretmeyi başarmıştır. Ancak aradan henüz 6 ay geçmeden fabrika üretime son vermiş ve şirket dağılmıştır. Bunun

¹ Editörlüğünü yaptığımız Nobel Bilimsel Yayıncılık tarafından yayınlanan *Safranbolu Çarşısı / bir Küçük Anadolu Şehrinin Sosyoekonomisi* kitabında deri ve deriden eşya üretimi en az 6 yazar tarafından incelendi. (Canbulat, Safranbolu Çarşısı / bir Küçük Anadolu Şehrinin Sosyoekonomisi, 2022). Farklı disiplinlerden bu yazarların Safranbolu'nun sosyoekonomik gelişimi içinde büyük önemi olan bu konuyu tartışırken çatışmalarını, çakışmalarını ve çelişmelerini açısından sektörün tarihini ve çevresini (*context*) dikkatli bir şekilde incelememiz gerektiği. Sonuçta bu yazının ilkel-ilksele özünü hazırladık. Bu bildirin hala ucu açık ancak öne çıkan konuları tartışmaktan, irdelemekten ve bazı hipotezler ileri sürmekten de geri durmuyor.

arkasındaki en büyük neden tüccarlaşmış debbağlarla lonca sistemi içinde çalışan debagat esnafı arasındaki sınıf çelişkisi olarak görülmektedir. Bu sunumda Kastamonu gazeteleri başta, yazılı kaynaklarda yer alan bilgilerden Safranbolu Debagat Fabrikası'nın kısa tarihi, Safranbolu'da dericilik, deriden eşya üretim sektörlerinin gelişimi ve yapılanması bağlamında değerlendirilmektedir. Debagat Fabrikası kapanmış ancak arkada birçok dedikodu kalmıştır. Bunların altındaki gerçekliklerin araştırılması gerekmiştir.

Anahtar Sözcükler: Safranbolu Debagat Fabrikası, Safranbolu Fenni Tabakhanesi, Loncalar, Büyük debbağlar ve tüccarlar için pozitif ayrımcılık

ABSTRACT

A group of tanners from Safranbolu came together during the difficult days of the War of Independence and set out to establish a Tanning Factory. It is seen that the tanneries in Safranbolu developed in the 17th century basing on the dynamic population that came to the city and settled due to the Celali Revolts and the Great Escape afterwards. In the 19th century, developing tanneries triggered the Yemeni (light shoe) production and other tradesmen and craftsmen who produced leather goods. However, it is seen that Safranbolu tanners, who achieved prosperity in the 19th century, no longer invest to improve their business. Despite everything, Safranbolu tanneries, which successfully met the needs of the army for shoes and Yemeni during the War of Independence, established a tanning company with an overly optimistic approach, with the guidance of the district governor of the period. The company, which was established in 1924 right after the War of Independence, built the Safranbolu Debagat Factory and started to produce leather in Yedikule (İstanbul) quality after about a year despite all the difficulties. However, 6 months later, the factory ceased production and the company was dissolved. The biggest reason behind this is seen as the class conflict between the big tanners who became merchants and the tanners working in the guild system. In this presentation, Kastamonu newspapers and other written sources are evaluated in the context of the development and structuring of the leather and leather goods production sectors in Safranbolu, and the brief history of the Safranbolu Debagat Factory is summarized, The Debagat Factory was closed, but many rumors remained. The underlying realities had to be investigated.

Keywords: Safranbolu Tannery Factory, Guilts, Privileged tanners and merchants

KASTAMONU BASININDA SAFRANBOLU DEBAGAT FABRİKASI

Kastamonu'da neşredilen 19 Mart 1922 günü *Açıksöz Gazetesi*'nde Safranbolu'da 21 zatin 30.000 TL sermaye ile bir araya gelerek giriştiklerini müjdelemektedir. "Halihazırda Safranbolu'da en ziyade işleyen sınıf: Sanat erbabıdır. Bilhassa debagat Harb-ı Umumi'de olduğu gibi, şimdi de fevkalade rağbete mazhar oluyor", denilmektedir. Kurtuluş Savaşı'nın bütün hızıyla sürdüğü bu günlerde 6 Mart 1922 günü TBMM'nin gizli oturumlarında Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, "Ordumuzun kararı taarruzdur. Fakat, bu taarruzu tehir ediyoruz. Sebebi hazırlığımızı tamamen ikmale biraz daha zaman lazımdır" demiştir (Kurtuluş Savaşı Tarih Sıralaması 1922, 2022). Daha birkaç gün önce Ahz-ı Asker [asker alma] Kalemi Reis-i Muhteremi Osman Beyefendi Safranbolu'ya gelmiş "debbağhanenin... faaliyetine kemal-i takdirle şahit olmuş ve miri mumaileyhin [sözü edilen kişi] teşvik ve delaletleri eseri olarak sınıf-ı debagatı derece-i tekamüle isal etmek [eriştirmek] azmi vücut bulmuştur", diye beyan etmiştir Fabrikada çalışacak görevliler tanıtılmakta, üretim hedefleri belirtilmektedir. İnşaat bir müteahhide ihale edilmiştir. İnşaata 20 Mart'ta başlanacaktır. Ayrıca bir "debagat darüsenaisi" kurulacak ve birçok "sanat mütehassısı" yetiştirilecektir. "Maksat: Doğrudan doğruya memlekette fen ve sanat-ı debâgatı tamim etmek, daha doğrusu memlekete makine sokmaktır. Bu teceddüt-perverane [yenilikten yana] teşebbüs, hiç şüphe yok ki, memleket hizmet-i iktisâdiyesinde çok mesut intibah vücuduna delâlet etmesi itibarıyla pek

hamiyetlidir... Şirket, İstanbul ve Almanya'dan pek yakında makine alet ve edevatı tedarik ve celb etmeye çalışacaktır. Kuvve-i mahrukesi [gücü] 25-27 beygir kuvvetinde bir buhar makinesi ve kazanı sipariş edilmek üzeredir. (Eski, 2018, s. 181-184).

Aradan 2 yıl geçmiştir. Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Aynı gazetenin 19 Haziran 1924 günkü nüshasında Safranbolu'daki girişimi yalnızca Safranbolu değil vilayet merkezinde bile bulunmayan önemli bir sanayi yatırımına girişilmiş olması "cidden çok iftihara şayandır". Millî Mücadele sırasında ordunun kundura ve yemeni ihtiyacını karşılamış bulunan 200 kadar dükkânın sahibi Safranbolulu debbağlar arasından 28 kişi artık eski usul makinalara rağbet etmeyerek 50 bin lira sermaye koyarak bir komandit şirket kurmuş ve "bugün cümlemizi hayret ve takdirlere gark eden fabrikayı meydana getirmişlerdir". Fabrika Avusturya imalatı 25 beygir gücünde bir dizel motor getirmiştir. Fabrikanın donanımı 9 bin lirayı bulmamış ama nakliyesi ulaşım zorlukları nedeniyle 4 bin lirayı geçmiştir. O ana kadar 50 m boy ve 14 m genişlikteki 2 katlı binanın inşaat giderleri dahil 32 bin lira harcanmış bulunmaktadır. Fabrikayı kuran Hacı Emrullah Bey üç ay önce ölmüş onun yerine iki Rus makinist getirtilmiştir. Fabrikanın günlük üretim kapasitesi 1100 kilo kösele ya da vaketa ve 80 adet ufak deri olarak belirtilmektedir. "Bizim" kösele imalatı için kullanılabilir derilerimiz az olduğu için Rankson & Hankof'tan 5 bin liralık deri ithal edilmiştir. "Bizim" deriler sahtiyan, vaketa, Amerikan vidalesi ve diğer cins deriler yapılacaktır. Mamafih elden geldiği kadar "mevadd-ı iptidaiyeyi [ham madde] dahilden tedarike de çalışılacaktır". Şirketin ham madde, finansman ve eleman ihtiyacı da ön plana çıkmıştır. (Eski, 2018, s. 43-46).

Aynı gazetenin 24 Aralık 1923 günkü nüshasında iki buçuk seneden beri 35 bin lira harcamayla tamamlanmaya çalışılan Debagat Fabrikası'nın son günlerde nevakısı [eksikleri] ikmal edilmiş resm-i küşadı [açılışı] için hazırlıklar ve denemeler yapılırken pistonun inbisatı (genleşmesi) sonucu motor durduramamış ve hareketli aksam darmadağın olmuştur. Bu tatsız durum müteşebbis heyeti için "badi-i ye's ve nevmidi" (umutsuzluk ve ümitsizlik nedeni) olmamış tam tersine bu yolda her türlü zorluk ve güçlüğü göze almış bulunan girişimci heyetin heyecan ve gayretlerine neden olmuştur. İstanbul'da odun ve kömürle çalışan seyyar bir makinenin satın alınarak getirilebileceği anlaşılarak bu yolda bir heyet oluşturulmuştur. (Eski, 2018, s. 149-150). Yaklaşık üç ay sonra da fabrika üretime başlamış ve 29 Aralık 1924 günü resm-i küşat gerçekleştirilmiştir. (Eski, 2018, s. 152). Resmî açılışla ilgili ayrıntılı haber *Açıksöz Gazetesi*'nin 10 Mart 1925 günkü nüshasında neşredilmiştir:

...beyaz, kırmızı kurdelelerle süslenmiş olan fabrikanın asıl ameliyat dairelerine açılan büyük kapının önünde toplandık. Müftü Efendinin münasip bir duasını ve kaymakam beyin icaba dair kısa bir nutkuyla kurdele kesilip içeri girdik. Makine dairesinden başlayarak dolap, tokmak, tulumba, perdah tezgahlarıyla çimentodan dondurulmuş muhtelif kireç kuyuları ve su havuzlarını, fabrika binasını baştan başa birkaç defa ihata eden soğuk-sıcak ilaçlı suları icap eden noktaya sevk ve isale mahsus boru tertibatı ve daha birçok ameliyat cihazlarını, dolapta derinin bilfiil nasıl çalkalandığını ve tokmak tezgahında köselenin ne suretle tesviye gördüğünü, perdah tezgahının deriyi nasıl cilaladığını heyecanla, meserretle seyr-ü temaşa eyledik. Makinelerin bu ameliyatları hayretaver bir süratle ifası anında sitayişkar gözlerin hissettiği vecd ve heyecan, fabrika müessislerinin muvaffakiyetlerinden mütevellit duydukları sevinçten az değildi.

Makinelerin hareketinden husule gelen ahenktar gürültüler arasında velvedar sedasıyla şehrin afakında cazip akisler yapan lokomobilin düdüğü kalplere ihtizaz, mütehasıs kulaklara adeta bir musiki ahengi zevkini veriyordu. Artık tamamen faaliyete geçilmiş, istihsalata başlanmıştı.

Bundan sonra meşakkatli sanatlarının mühim bir kısmını kol yorulmadan, vücudu yıpratmadan makinelerin görmesi gibi maddi fevaidinden başka sanatlarının ifasındaki zahmetlerin neticesi meşhut olan bünye hastalıkları da azalacaktır. Şimdi en ziyade atf-ı ehemmiyet edecekleri mesele, mevcut sermayelerini tezyit ile istihsalatın teksiri, rekabet-i hariciyeye karşı koyabilmek esbabını temin keyfiyetidir. Cumhuriyet idareimizin fenni ilk asar-ı naftasından olan bu fabrikanın müessislerini tebrik, temadi-i muvaffakiyetlerini temenni eyleyerek fabrikadan ayrıldık. Katiyen ümit ederiz ki, Cumhuriyet hükümetimizin sahabetine bihakkın kesb-i istihkak etmiş olan bu müesseseyi layık olduğu derece himaye ve muavenet edecektir. (Eski, 2018, s. 48-50).

Büyük bir coşku yaşanmıştır ama gazeteci, fabrikanın faydalarını sıralamış devamında Cumhuriyet hükümetinin, müesseseyi layık olduğu derecede koruyacağını ve yardımcı olacağını ümit ettiğini yazmıştır.

13 Mayıs 1925 günü *Açıksöz Gazetesi*, kısaca o güne kadarki gelişmeleri özetlemiş, sermayesi halihazırda 50.000 lira olan şirketin 26 bin liralık daha hisse çıkarıldığını belirtmiş ve güzel haberi vermiştir: “Fabrika ilk malını bu hafta piyasaya göndermiştir. Bu mallar cidden temiz ve güzeldir. Ve Yedikule derecesinde olduğu görülmüştür”, (Eski, 2018, s. 155). Ancak yaklaşık bir ay sonra henüz bir yaşına girmemiş fabrikanın üretimi durdurduğunu ve şirketin tasfiyeye girdiğini duyurmuştur (Eski, 2018, s. 156). İki ay sonra da 6 Ağustos 1925 günü nüshasında çok kısa bir haber geçer: “Sermayedarlar hisselerini geri almış; makinist ve ustabaşı ayrılmış”tır (Eski, 2018, s. 157).

Safranbolu Debagat Fabrikası’nın Başarısız Olmasının Nedenleri

Bugünlere kadar Debagat Fabrikası projesinin niçin başarısız olduğu konusunda hala çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Gerçekte Safranbolu’nun Celali İsyancıları ile başlayan atılımı önce şehirde lonca düzeni içinde çalışan birçok sayıda tabakhanelerden oluşan bir örüntünün ortaya çıkması ardından -tam olarak zamanını hala bilemediğimiz- yine aynı şekilde lonca düzeni altında çalışan Yemenciler Çarşısı’nın (Arasta) ortaya çıkmasıyla güç kazanmıştır. Bu yapının Kurtuluş Savaşı sırasında ordunun ihtiyacı olan ayakkabı ve yemeniyi üreterek deneyim ve başarı kazanmış olması böyle bir fabrikanın projelendirilmesinde önemli nedendir.² Bu bağlamda fabrikanın başarısız olması çeşitli nedenlere (sorunlara) yorulmaktadır. Bunlar arasında geçen şirketin statüsü, sermayesi, yönetimi kurulu ve üretim için gereken makine, donatı, ham madde ve benzeri asli unsurları tartışacağız. Ardından dönemin koşulları etkisiyle Debagat Şirketi fizibilitesinin nasıl bozulmuş olabileceğini araştıracağız. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kurtuluş Savaşı’nın Safranbolu’ya sağladığı ayrıcalıklı ortamın ardından Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte ne gibi avantajların kaybolmuş olup/olmadığını sorgulayacağız.

Şirketin statüsü

Şirketin kuruluşu Osmanlı’nın hala İstanbul’da yaşamakta, buna karşın Ankara’da Büyük Millet Meclisi’nin kuruluşu ile Cumhuriyet’in doğumunun başladığı bir dönemde olmuştur. 1922’de 1850 Yılında kabul edilmiş ve o anda yürürlükte bulunan *Kanunname-i Ticaret*’in önemli özelliği, Tanzimat (1839) sonrası Türk ticaret dünyasının batı ile entegrasyonunun sağlanmasında rol almasıdır. 1926 Tarihli *Türk Ticaret Kanunu*, laik Cumhuriyet’in ticaret anlayışını simgeliyor ve Türk ticaretinin ve Türk ticaret şirketlerinin batı ülkeleri standartlarına kavuşturulmasını hedefliyordu. Bu iki ticaret kanunu da Napolyon’un

---

² Safranbolu Köprülü Külliyesi için ayrı bir vakfiye bulunmamaktadır. Topluca Köprülü Ailesi vakfiyelerinden, bugün cami, medrese ve arastadan oluştuğu şeklindeki genel bir uzlaşmadan oldukça farklı bir sonuca ulaştık. Köprülü Mehmed Paşa’nın son vakfiyesi ölümünden birkaç ay evvel tanzim ettiriliyor: Vefatı: 31 Ekim 1661 / 7 Rebiülevvel 1072; Vakfiyenin Tarihi: KK, V, 3/2446; Evâil-i Zilhicce 1071/28 Temmuz-6 Ağustos 1661. Bu vakfiyede Safranbolu ile alakalı şu bölüm var: “Ve yine vilâyet-i mezbûrede Bolı sancâğında Taraklı-[14a] Borlı şaşabasında müceddeden binâ itdürdüm câmi—i şerif ve mekteb-i münifi ve nefsi-i şaşaba-i mezbûrede resm-i keyl-i bâzârı”. Kısaca vakfiyede cami, mektep ve pazarın keyl vergisinden bahsediyor. En azından cami ve mektep vakfiyede geçiyor. Caminin açılışı 1661 yılına uygun. Fakat Evkaf defterlerinden gözümüze çarpan EV_d_29544_3 nolu ve 1316/1900 tarihli bir belgede Köprülü Mehmet Paşa Vakfı varidatında şöyle yazıyor: “**Maa beş bâb mağaza² keyl rüsûmu**” (Beş bab mağaza ile birlikte keyl vergisi). Vakfiye ve varidatta herhangi bir arastadan söz edilmemektedir. Bu konudaki şüphelerimiz 1840-1841 Temettuat Defteri’nde yalnızca 13 yemencilin kaydının bulunması ile birlikte güçlendi. Kanımızca Yemenciler Arastası çok sonra 1841 ile 1856’dan önceki bir tarihte kurulmuş olmalıdır. Bu konuda bir makale yazmayı planlıyoruz.

1807 tarihli *Code de Commerce*'inden alınmış, esaslar çerçevesinde oluşturulmuştur. Dolayısıyla Cumhuriyet öncesi dönemle, Cumhuriyet döneminin hemen başlarında şirketler aynı tanımı muhafaza etmişlerdir. (Ulusoy)

Burada bir hatırlatma yapmak istiyoruz: 1922'de kurulan şirketin şekli gazetede açıklanmamış buna karşın 1924'te komandit şirket olduğu belirtilmiştir. Bu tür şirketler sınırlı ve sınırsız sorumluluk alan ortaklardan oluşur. Bu yapıyı ortaya çıkaran büyük bir olasılıkla elini tam olarak taşın altına sokan öncü (kollektif) ortaklar ile bunların yöneteceği şirkete ve üçüncü kişilere karşı yalnızca yatırdığı para kadar sorumlu olacak (komandit) ortaklardır. Bu ikili yapının oluşumunu ve daha sonra ortaya çıktığını (bugün) bildiğimiz sorunları iyi irdelemek gerekir. 1925 tarihli haber belki kısıtlı bilgiyle yazılmış belki de bilinçli olarak bükülmüş olabilir.

Şirketin sermayesi

Diğer bir konu şirketin sermaye yetersizliğidir. Şirketin kuruluş sermayesi olan 50.000 liranın zaten 45.000'i sabit yatırımlar için harcanmış bulunmaktadır. Bu nedenle 13 Mayıs 1925 tarihli haberde 20.000 lira sermaye artırımına gidildiği belirtilmiştir. (Eski, 2018, s. 155). Gerçekte şirketin sermaye ihtiyacı çok daha önce 19 Haziran 1924 tarihli *Açıksöz Gazetesi*'nden anlaşılmaktadır. "Hükümet şirkete muavenet olarak 20.000 lira vereceğini vaat etmiş. Şirket evvela muaveneti kabul etmemiş, sonra da hükümet muavenette bulunmamış"tır. (Eski, 2018, s. 45)

Şirketin heyet-i idaresi

Yine Kastamonu basınına göre Debagat Şirketi çok nitelikli bir yönetici gruba sahip olduğu anlaşılmaktadır:

Çok müteşebbis ve çok cesur bir heyet-i idareye malik olan şirketin buna da muvaffak olacağına katiyen eminiz. Şirketin heyet-i idaresi âtideki zevattan tereküp (*güç*) etmektedir.

Dedezâde Rıfat Efendi (müdür), Çelebizâde İsmail Efendi (veznedar), Kirişcizâde Ahmet Efendi (a'za), Delihacizâde Mustafa Efendi (a'za), mesul muhasip ihtiyat zâbiti Abdullah.

Safranbolu'ya ve dolayısıyla bütün Anadolu'ya hüsnümisal olan Safranbolu debbağhane şirketini tesis edenleri çok derin bir hürmetle takdir eder ve muvaffak olmalarını tekrar temenni ederiz (Eski, 2018, s. 43-46).

Safranbolu Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı iş adamları sıralamasında birinci sırada kereste ile iştigal eden Kilecizade Hacı Mehmet oğlu Rıfat Efendi ile Değirmencizade Kardeşler İsmail ve Mehmet Efendiler bulunmaktadır. Deri ve dericilik malları ile iştigal eden tüccarlar ancak "İkinci Sınıf"ta yer alabilmişlerdir. Bunlar Dedezade Rıfat Efendi -ki kendisi tahririn yapıldığı sırada Safranbolu Ticaret ve Sanayi Odası'nın yönetim kurulu başkanıdır-, Mehmet ve Mustafa Efendiler ile Celilzade İsmail Efendi'dir. Bu grup, 19. Yüzyılda çağdaş kimyasallarla fenni tabaklamaya geçmeyip Avrupalılara kaybettikleri rekabet üstünlüğünü geri kazanmak için bir yatırım savaşına girişmişlerdir, destan yazarlar ama kaybetmeye mahkumdurlar.³ Aynı Risale'de Safranbolu'da 415 kişinin Debbağ (Derici) olarak çalışmakta olduğu yazılıdır. Bunların yalnızca 10'u Sanayi ve Ticaret Odasına kayıtlıdır.

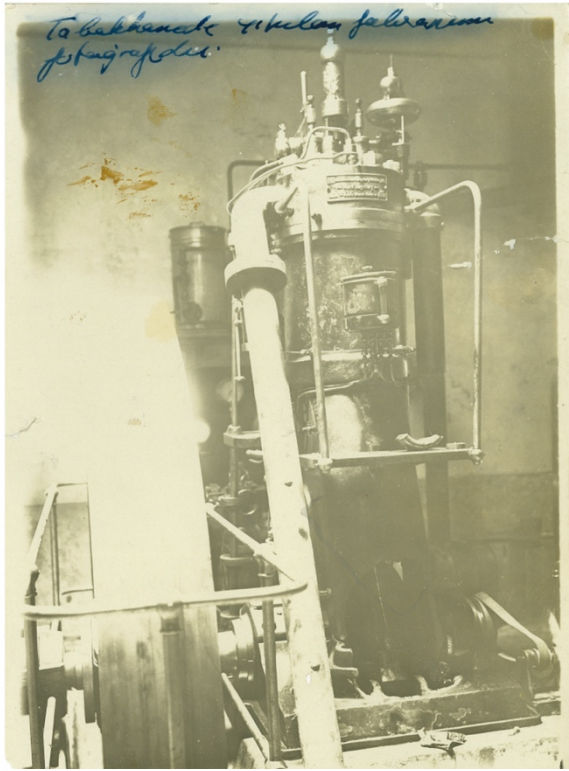
Mütehasıslar

19 Mart 1922 günü *Açıksöz Gazetesi*'nden, ilk olarak Müdafaa-i Milliye Vekaleti tarafından gönderildiği Almanya'da tahsil görmüş Dramalı Avni Bekir Bey'in varlığını öğreniyoruz (Eski, 2018, s. 182-183). Avni Bekir, İşletme Müdürü olarak görevlidir. Zabit olduğu belirtilen Makinist Kâmil Efendi ise ona Refakat etmektedir. Aynı gazetenin 19 Mart 1924 günü nüshasında fabrikayı ziyaret eden muharrir Mesul Muhasip Abdullah Bey bilgi

³ Bu hikâyenin yan ve geri planlarını daha ayrıntılı okumak için bakınız: (Canbulat İ. , Bu Kitabın İçinde / Editoryal, 2022) (Doğanalp-Votzi, 2022) (Barlas U. , Unutulmuş bir Ayakkabıcılık Türü / Safranbolu'da Yemencilik, 2022) (Barlas U. , Kurtuluş Savaşında Arasta Çarşısı ve Yemencilik, 2022) (Şahin, 2022).

vermektedir. Onun verdiği bilgilerden öğrendiğimize göre “Çok muktedir makinist ve mühendislerimizden Hacı Emrullah Bey” fabrikanın inşasını ve makinalarının kurulmasını gerçekleştirmişti ancak üç ay önce vefat etmiştir. Onun yerine İstanbul’dan Rumlardan ve ecnebi mekteplerinden bulunan makinistlerin vesikalarının çıkarılması gecikmelere neden olmuş ve iki Rus makinist ancak bir gün önce gelebilmiştir. Fabrikayı çok beğenmişler ve dört, beş gün içinde işleyebileceğini belirtmişlerdir. Aynı nüshadan Hamdi Bey isimli bir zatın Avrupa’da Şirket adına tahsil etmekte olduğunu öğreniyoruz. Hamdi Bey vasıtasıyla Avrupa’dan bulunan bir zat harcırahı yanında 300 lira aylık talep etmektedir. Bu paranın karşılanması mümkün değildir. Daha sonra makinist ve uzman konusunda ancak fabrika üretimi durdurduğunda bir habere ulaşabiliyoruz: “Debagat Fabrikası Kapanışı: Sermayedarlar hisselerini geri almış; makinist ve ustabaşı ayrılmıştır (Eski, 2018, s. 157). Adlarını bilemiyoruz ama ayrılan makinist ve ustabaşı kim olurlarsa olsunlar fabrikayı işletme ve Yedikule kalitesinde deri üretme başarısını göstermişlerdir.

Makine, alet, edevat

Şekil 2 Pistonunun şişmesi sonucu hareketli parçaları dağılan dizel motor.

Şekil 3 Yeni getirilen buharlı makine.

İlk (patlayan) makinanın dizel motor olduğu, bir buhar makinası olmadığı tartışılmamaktadır. İkinci buhar makinasıdır. Avusturya’da ilk dizel motor 1897’de üretilmiştir. Dizel motorlar gazyağı çalışmaktadır. Azerbaycan üretimi gazyağı ise büyük olasılıkla Bakü-Bartın deniz yolu üzerinden Safranbolu’ya ulaşmaktaydı. Zaten paylaşılan fotoğraftaki motor, buhar makinası değildir. İkinci makinanın buhar makinası olduğu açıkça görülmektedir.

"Fabrikayı ziyaret ettiğimiz zaman bizi karşılayan muhasip Abdullah Bey bize çok nâfi izahat verdi: Fabrikanın motoru *Dizel* sistemde, 25 beygir kuvvetinde, Avusturya ma'mûlatından bir

Şekil 2

motordur.⁴ İstanbul'da Alman hastahanesinin tenviri için bu motor getirilmiş, bilahare Fransızlara geçmiş. Rafet Paşa'nın İstanbul'a girdiği zamanlarda 3 bin liraya bu motor alınabilmiş. Şimdi bunun fabrikasında bile 7 bin lira fiyatı olduğu beyan edilmektedir.

Motordan mâadâ fabrikada torna tezgâhı, çift pistonlu emme basma tulumba, kösele döğmeye mahsus tokmak, sıkma makinesi, çalavperdah makinesi, malın istihsal zamanını kazandıracak olan harç ve kireç dolapları, mal yıkamak ve temizlemek için pervane, on tane kireç kuyusu vardır.

Fabrikanın bütün makine aksamının fiyatı 9 bin lirayı tecavüz etmediği halde, şirket bunların nakli için 4 bin lirayı müteceviz para sarf etmiştir" (Eski, 2018, s. 44).

Fabrikanın deri işleme bandının sorunsuz olarak çalışmıştır. Gazetelerde bu konuda hiçbir sorundan söz edilmemektedir. Fabrikanın Yedikule kalitesinde üretim yapmış olduğunu göz ardı edemeyiz.

Üretim ve hammadde

Fabrikanın yevmi istihsali 1100 kilo kösele veya vaketa ve 80 adet ufak deri olacaktır. Şirket Rankson ve Hankof mallarından 5 bin liralık mevadd-ı iptidaiye getirmiştir. Bu deriler kösele yapılacaktır. Bizim bu derilerden kösele yarar derilerin az olduğunu, fabrikaya yetişemeyeceğini söylüyorlar. Bizim manda derilerinden kösele yapmak mümkünse de fabrikaya lüzumu miktarda çok deri bulmak mümkün olmamıştır. Fabrika bizim derilerden sahtiyan, vaketa, Amerikan vidalesi ve saire yapacaktır. Mamafih elden geldiği kadar mevadd-ı ibtidaiyeyi dahilden tedarike de çalışılacaktır. (Eski, 2018, s. 45)

19 Haziran 1924 tarihli *Açıksöz Gazetesi*'nde çıkan bu haber daha fabrika üretime başlamadan hammadde sorunuyla karşı karşıya kaldığının habercisidir. Fabrika dışa bağımlıdır ve şimdiden 5000 liralık ithalat gerçekleştirmek zorunda kalmıştır.

Sorunlara genel bir bakış

17 Eylül 1925 günü *Açıksöz Gazetesi*'nde yayınlanan gazetenin sahibi Ahmet Hamdi Bey'in "Safranbolu Mektubu" başlıklı yazısı haberden çok samimi bir durum değerlendirmesidir. Yazıda bir niteleme olarak "fenni" sözcüğü ilk kez kullanılmaktadır. Bu sözcük daha sonra Safranbolulular arasında adının "Fenni Tabakhane" olarak yerleşmesine neden olmuştur. Gelişmeleri kısaca not ettiği bölümü "Bugün fabrika tatil-i faaliyet etmiş, iş göremeyecek bir hale gelmiştir. Yaptığım tetkikatta bu hal başlıca üç sebep tahtında husule gelmiş" diye bitirir. Bunlar şirketin şekli, sermaye yapısı ve mütehasıs başlıklarıdır. Ahmet Hamdi Bey, şirketin şeklinin belli olmadığını ve bu nedenle dışarıdan sermaye kazanamadığı şeklinde eleştirmektedir. "Şirket azasının bir kısmı ve ne de hepsi şirketin zarar ve ziyanını şahsi mallarıyla zâmin değildirler. Bu veçhile ne komandit ne de kolektif, işte bu şekilsiz şirket, azası meyanında olan ufak bir ihtilafı şekilsizliği yüzünden izale edememektedir", der. (Eski, 2018, s. 52-53).

Gerçekte Ahmet Hamdi Bey'in kendi gazetesinin 19 Haziran 1922 günkü nüshasında şirketin "komandit" olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu konu dolaylı olarak şirketin tasfiyesini hızlandırmış olabilir ancak asıl nedenlerden biri değildir. Ahmet Hamdi Bey'in sorun olarak gösterdiği sermaye yetersizliği gerçekten de asli sorunlardan biri olarak görülmektedir. Bu cümleden olarak "araya giren bazı şunun, bunun dedikodularıyla kuvve-i maneviyatları kırılmış, bu taahhütlerini de ifa etmemişlerdir" diye belirtilmektedir. Bu konu daha sonra görüştüğümüz kişilerce de teyit edilmiştir. Buna bağlı olarak sermayenin yetersiz kalması ve ortakların taahhütlerini neden yerine getirmedikleri konularını aşağıda tartışacağız. Safranbolu'da debagatın tarihine kısaca göz atacak ve Safranbolu Debagat Fabrikası'nın ortaya çıkmasının ve başarısız olmasının nedenlerini tarihi süreç içinde değerlendireceğiz.

---

⁴ İlginç olan tabakhane kullanılabilen bu tek silindirli, 2 zamanlı bu dizel motorlara "mule" adının verilmesidir. Daha önce rıhtımlarda tahmil-tahliye için kullanılan bocurgatlar katır gücüyle çalıştırılıyormuş, daha sonra bu dizel motorlar rıhtımlara yerleştirilmiş ve katırların yerine kullanılmaya başlanmış. Bu nedenle de motorlara "katır" adı verilmiştir. Bu bilgiyi paylaşan MAN Motor Kurucu Gn. Md. Tunç Koman'a teşekkür ederim.

Tablo 1 Safranbolu’da tarihte deri ile ilgili esnaf ve zanaatkar (dükkân) sayıları.

	1519 Tahriri	1806-7 İzzet Mehmet Paşa Vakfıyesi	1840-1841 Temettuat	1856’dan önce (Mordtmann)	4.3.1912 Kastamonu Vilayet Gazetesi	10.01.1916 Kastamonu Vilayet Gazetesi	1923 STSO Risale
Debbağ	1		136		120	Daha önce 150 kişi çalışırken, şimdi 40 usta 20 amele çalışmakta	415
Haffaf (Ayakkabıcı), Pabuççu ve Kunduracı		2	2				
Saraç		2	12				
Semerci		1	17				120
Terlikçi			3				
Yemenici (ve Dikici)			13	48			430
Toplam ⁵	1	5	183	48	120	60	965

Safranbolu’da büyük ölçekli deri üretiminin tarih içinde ne kadar gerilere gittiği belli değildir. Yalnızca Uğuroğlu (Barlas, 1982, s. 31), hiçbir kaynağa atıf yapmadan, şehrin tabakhanelerinin, on dördüncü yüzyılda 102 işlikten müteşekkil olduğunu belirtmektedir. Heidemarie Doğanalp-Votzi de bizim gibi bu görüşe katılmamaktadır (Doğanalp-Votzi, 2022, s. 327). Yazılı belgelerde debbağlıkla ilgili en eski kayıt 1519 tahririndedir; kasaba sakinleri arasında mumcu, terzi, demirci, hallaç, boyacı ve yaycı (kemager, kemaneş)⁶ gibi zanaatkar arasında debbağlar da bulunmaktadır (Emecen, 2000, s. 20-21).⁷ Kani (Kuzucular, 1976, s. 31)’ın deri üretim ve işlemenin daha büyük ölçekte ancak on yedinci yüzyılda, şehirlere doğru “büyük kaçgun”un devamında geliştiğini ileri sürmektedir. Gerçekten de Safranbolu nüfusunun artmış olması bu savı daha kabul edilebilir kılmaktadır. İlginç olan yalnızca kentsel nüfusun artması değil, kırsal nüfusun da artmasıdır. Yerel tarihçi Hulusi (Yazıcıoğlu, 2001, s. 85-87), tahrirlerde daha önce görülmeyen önemli sayıda yeni lakabın bulunduğunu yazar. Bu tarihten öncesi için deri üretiminden söz edilebilir ancak bölgelerarası düzeyde önemi bulunduğu ileri sürülemez. *1840-1841 Temettuat Defterinde* (Gümüşoğlu, 2006) debbağlar arasında lakabı debbağ olan yalnızca bir aile reisi vardır: Debbağoğlu Mehmed bin Mehmed; o da nalbanttır. Başkaca dericilikle ilgili ünvanlı hiçbir kişi bulunmaması düşündürücüdür. Bu nedenle Kuzucular’ın tabakhanelerin 17. yüzyılda gelişen nüfusa bağlı olarak ortaya çıktığı konusundaki savı önem kazanmaktadır.

⁵ : Bazı belgelerde işlevleri belirtilmeksizin yalnızca dükkanların sayıları verilmektedir. “Havai gedikler” çarşıda yerleşik olmayan meslekler buraya yazılmadı.

⁶ (Güler, 2000, s. 151).

⁷ Bunlar yanında önemli sayıda imam, müezzin, hafız, seyyid, kethüda, ser mahvil, ser muarraf, vakıf nazırı, mürekaid sipahi, yaşlı ve ama gibi vergilerden muaf kişi vardır. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde, Tabakhane ile ilgili en eski Evahiri Zilkade 1123 / 20-30 Aralık 1711 tarihli belgede Debbağhâne-i süflâ [Aşağı Tabakhane] geçiyor. A_{DVNSMHM_00117_00057 “Za’feranbolu Kadısına ve Kastamonu Naibine ve Bolu Hâs Voyvadasına ve Samsun Kalesi Dizdarına hüküm ki: Taraklıborlu Kazâsı Nâibi Mevlâna Mehmed Hidayetullah südde-i saâdetime mektup gönderip kazâ-i mezbûrda vâki Hâtuncuk Vakfı mütevellisi Seyyid Şeyh Mustafa meclis-i şer’â varup yine kazâ-i mezbûrda Debbağhâne-i süflâ [Aşağı Tabakhane] demekle ma’rûf debbağ dükkanlarının arsası vakf-ı mezbûrun müstegallâtından olduğundan mutasarrıfları el-Hâc Salih ve sairleri müvâcehsinde...” Tabakhanelerin yerleşik bir kurum olarak ortaya çıkışı 18. Yüzyılı bulmuştur.

1856 yılında şehri ziyaret Alman Oryantalist Dr. Andreas David (Mordtmann, 1972, s. 253), Safranbolu'nun nüfusunun yaşamının büyük bölümünü bağcılıktan ve deri endüstrilerinden kazandığını belirtmiş, tabakhaneler, sahtiyan fabrikaları ve birçok ayakkabı üreticisinden söz etmiştir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında (Cuinet, 1985, s. 473-) de Safranbolu'da deri üreten ve deri işleyen zanaatlarının önemini vurgulamıştır. Tarım dışında (özellikle Ulus ve Eflani çevresinde safran ve dut yetiştiriciliği), ormancılık ve değirmencilik, deri tabaklama şehir ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadır. (Cuinet, 1985)'e göre 84 tabakhane vardı. Şemseddin Sami Bey de aynı sayıda tabakhaneye atıfta bulunur, kösele ve sahtiyan çeşitlerinin üretimi ve dışatımından bahseder (Doğanalp-Votzi, 2022).⁸ 1880 ve 1892 Kastamonu Vilayeti Salnamelerinde 84 tane tabakhane kayıtlıdır (Acar, 2006, s. 79 & 103) (Tunçözgür, 2002, s. 27).

Kastamonu Vilayet Gazetesi'nin 29 Kasım 1909 günkü nüshasında Safranbolu ekonomisi eleştirel bir bakışla tartışılırken "Debagat" sektörüne en önde yer vermiş ve ayrıntılı bilgi paylaşmıştır.

... On sene mukaddem 10.000 adede kadar kösele imal ve külliyyetle ihraç edildiği halde sakız ve şıra fabrikalarında yapılan ve nefaset ve salabetçe her halde yerli malına müreccah olan köselelere rekabet edemeyerek imalatı günden güne sarf edilemeyecek bir hale geldiği tahmin edilmektedir...

...Davar derisi üzerinde fabrikaca ameliyat icra edilmediği için meşin ve sahtiyan ve vaketa imalat ve ihracatı terakki ve tezayüd [artış] eylemiş ise de elyevm [bugün] 100 dükkânda adedi 200'e baliğ olan a'malların [işlerin] tarz-ı kadim debagatı ıslah ve tanzim edecek terakkiiyata [ilerleme] doğru hatve [adım] atmak hevesinde bulunmadıkları cihetle Avrupa mamulâtı ithal edilmekte olduğu kaza-i mezkûrdan iş'ar ve İzmir'de çalışarak bu sanatın terakkisini temine kafil [kefil] derecede iktidar peyda eden bir usta da mevcut bulunduğu izbar olunuyor [bildiriliyor].

Öteden beri Safranbolu kazası ahalisinin debagat yüzünden haylice istifade etmekte oldukları ve kaza-i mezkur için başlıca bir ticaret teşkil eylediği malum ve temin-i terakkisi de esnaf-ı merkumenin [adı geçen] iktidarı dahilinde iken, günden güne tezyid-i [çoğaltma] servetle istikmal-i [olgunlaşmış] esbab-ı [sebepleri] saadete hasrı [kapsamak] himmet etmeleri muktezi [gerekli] olduğu halde, revş-i [sabit olan] iş'ardan [belirtirler] anlaşıldığı üzere sanat-ı mezkûrenin günden güne tedenni [gerileme] ederek ihtiyacatını da o nispette azaldığı mucib-i [gerekli] teessüf ahvalden olduğundan, hiç olmazsa mahallince ve hem civar kasabalarca Avrupa mamulâtından istiğna hasıl edecek derecede sanat-ı mezkûrenin terakkisine bezli-i vucut etmelerini esnaf-ı merkumeye halisane tavsiye eder ve asar-ı fi'liyesine intizar eyleriz.

4 Mart 1912 tarihli *Kastamonu Vilayet Gazetesi*'nde Safranbolu Memleket Tabibi Ali Kemal Bey'in daha çok sağlık sorunlarına değinen uzun yazısında tabakhanelere de yer ayrılmıştır: "Safranbolu'nun meşhur olan ve 120 dükkânı mütecaviz bulunan tabakhanesi, kasabanın intihasında ve nispeten münferit sayılabilecek bir mahalde kain olduğu cihetle pek de mucib-i mazarrat değildir" (Eski, 2018).

20. yüzyıla gelindiğinde farklı deri üreten Yukarı ve Aşağı Tabakhaneler olarak tanımlanan iki grup tabakhane bulunmaktadır. Tabakhaneler ve deriden eşya üretimi konusunda elimizde çok önemli bir belge bulunmaktadır. Safranbolu Ticaret ve Sanayi Odası Cumhuriyet'in kuruluşu nedeniyle 1923 yılında ayrıntılı bir ekonomik tahrir yapmış ve bunu 1924 yılında yayınlamıştır (Dedeoğlu R. , 1924, s. 71-72). Safranbolu tabakhanelerinde 415 kişi çalışmaya devam etmektedir.

Çek – Avusturya asıllı Dr. Ernest Nowack ise 1926–1927 yıllarında Paflagonya Bölgesi'ni araştırdı. Araştırma gezisi, Karadeniz Ereğlisi – Samsun – Ankara üçgenini kapsamaktaydı. Gezisinin sonuçlarını *Geographical Review*'da 1931'de yayınladı:

Zafaranboli çöküntü bölgesinin üst sınırında yaylada yer almakta şehrin yerleştiği alan ise yazın alçak su bataklıkılığı yaptıkları boğazlarla yarılmıştır. Tabakçılar yanı sıra baskılı bez üretimi gelişmektedir. Kendi meyve ve bahçe ürünleriyle pazar hoş bir görünüm sunmakta, birçok muhteşem cami, asmaların gölgelediği dar çarşı sokakları gerçek bir oryantalist resim gerçekleştirmektedir.

⁸ (Frascheri, 1884) atfıyla. Biz görmedik.

Rum ve Ermenilerin sürülmesi nedeniyle nüfus çok daha da düşmüş bulunmaktadır. (Canbulat, Seyahatname ve Yazılı Kaynaklarda Safranbolu, 2022, s. 124-125).

1980’li yıllarda doktora tezi için Safranbolu’ya da gelen gerek tabakhaneler gerekse deriden eşya üretenlerle ilgili çok ayrıntılı bir çalışma gerçekleştiren Heidemarie (Doğanalp-Votzi, 2022):

Eski tabakhane bölgeleri, pazar bölgesinden yokuş aşağı kanyonun dibindeki vadide yer almaktadır. 1980’lerin başında, yalnızca Akçasu’nun kıyısındaki Yukarı Tabakhane olarak adlandırılan bölge ayakta kalmıştı. İşliklerin çoğu boştu ya da konutlara dönüştürülmüştü. Yukarı Tabakhane loncasının eski toplanma yeri 1980’lerin ortasında çökmüş, geriye yalnızca temelleri kalmıştı. Diğer tabakhaneler bölgesine gelince, muhtemelen Safranbolu’nun en eski deri üretim alanı olan Aşağı Tabakhane’de yalnızca 1924’te kurulan ancak hiç çalıştırılmayan deri fabrikasının bazı işlikleri ve döküntüler geriye kalmıştı.

demektedir.

Analizler

Yukarıda da belirttiğimiz gibi dericilik ve deriden mamul eşya üretiminin Safranbolu ekonomisinde önemli bir yeri olmadığı görüşüne katılmıyorum. *Temettuat Defteri*’nde servet toplamı üzerinden bir analiz yaptığımızda en yüksek servet birikimini tüccarlarda ve hemen ardından debbağlarda görmekteyiz. İlginçtir hemen arkalarında ameleler gelir. (Bakınız Tablo 2) Tabloda deri ile ilgili diğer esnaf ve zanaatkar da yer almaktadır.

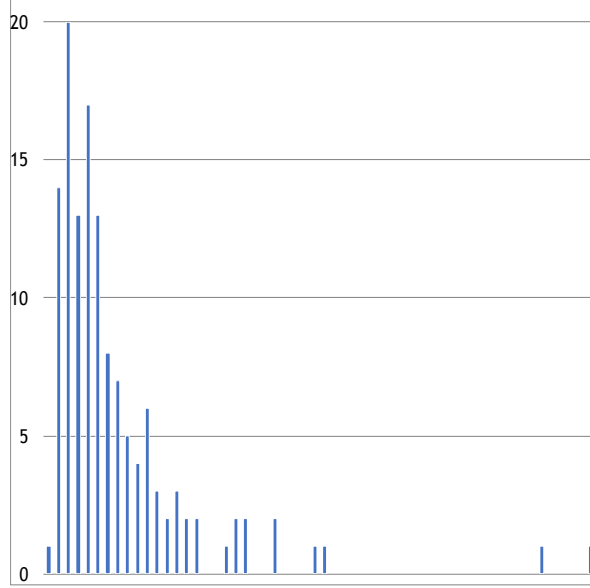
Tablo 2 1840-1841 Safranbolu Temettuat Defteri’nden Seçilmiş Meslek Grupları

Meslek	Toplam Varlık	Sayısı	Ortalama Varlık
- ⁹	241600	291	830
Tüccar	116075	37	3137
Debbağ	98960	136	728
Amele	43735	135	324
Muytab	19805	43	461
Semerci	15050	17	885
Saraç	9770	11	888
Dikici	5165	13	397
Terlikçi	1190	3	397
Debbağ Çırağı	655	2	328
Pabuççu	520	2	260
Saraç Çırağı	370	1	370

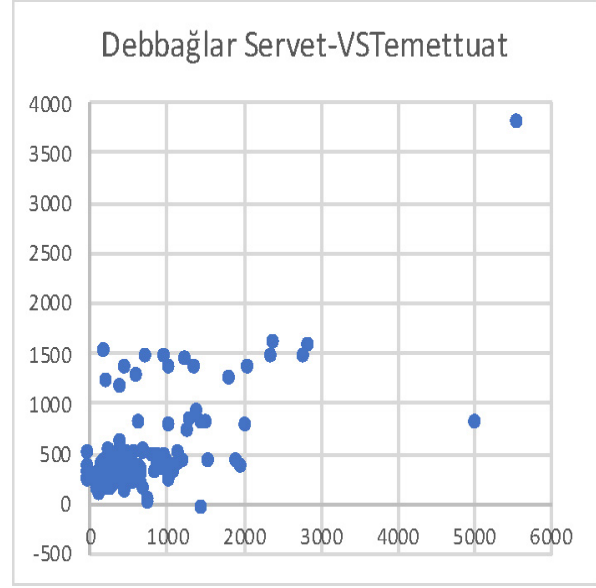
Bu rakamlardan mesleği bilinenlerin servetlerinin toplamı üzerinden oransal paya baktığımızda %23 gibi yüksek bir değer buluyoruz. Kişi sayısı olarak da çok yakın bir oran bulunmaktadır: %22. Hemen hemen Safranbolu varlığının ¼’ü dericilik ve deriden eşyadan kaynaklanmaktadır. Tüccarlar arasında deri ticareti yapanların da bulunduğunu bilmemize karşın meslek sınıflarında açıkça belirtilmemiş olmasından dolayı hesaplamaya katamıyoruz. Ancak, oranın çok daha yüksek olması gerektiğini düşünüyoruz. Bu kanımızın en önemli nedeni 1924 Safranbolu Sanayi ve Ticaret Odası Risalesi’nde de kayıtlı 83 üyeden 17 tanesinin (%20) Ticari Meşgalesi “Bütün dericilik malları ve deri ve benzeri” şekilde yazılı olmasıdır (Dedeoğlu R. , 1924, s. 73-75).

⁹ Çavuş, Hüseyin Kethüda, Tekye, Çeşme ve Müslüman Polat mahalleleri sakinlerinin meslekleri yazılı değildir. Bu mahalleler görece daha geç bir dönemde kurulmuş olmalıdır.

1840-1841 Temettuat Defterinde kayıtlı 1117 hane reisi arasında 140 (%13) tane debbağ bulunmaktadır ve toplam servetleri 100.435 (%12) kuruştur. Bu rakam temettuat defterine kayıtlı toplam servetin %12'sidir. Ancak gerçekleştirdiğimiz hesaplamalarda debbağlar arasında bir grubun büyük servet yapmış olduğunu ve kümeden ayrıştığını bulduk. Bu Osmanlı iktisadı için şaşırtıcı bir sonuç değildir. Debbağlar bir lonca içinde çalışmakla birlikte, büyük

Şekil 4 1840-1841 Safranbolu Temettuat Defteri'nde kayıtlı debbağları servetlerine göre dağılımı. Sağ yatık normal dağılım gösteriyor.

Şekil 5 1840-1841 Temettuat Defterinde kayıtlı debbağların servet ve temettuatlarına göre saçılımı. Solda kümelenmişler lonca düzeni içindeki çalışan debbağlar, sağda ise ayrılmış 2 tüccar debbağ.

servet sahibi olanlar, artık tüccar-debbağ olarak lonca sistemi dışına çıkmaktadır.¹⁰ *Temettuat Defteri*'ndeki veriden hareketle debbağların varlıkları üzerinden bir analiz yaptık. (Bakınız Şekil 4) Grafiğin x eksenini 100 akçadan başlayarak 100'er akça artmaktadır. Y eksenini ise frekansları vermektedir. Buradan açıkça debbağların gelirlerinin dağılımının oldukça çarpık olduğunu göstermektedir. Bu veriden hareketle işletmelerin (hepsi değil ama) bazılarının artık lonca sisteminde çalışan zanaatkarlar olmadıklarını ve yanlarında işçi çalıştırdıklarını ileri sürebiliyoruz. Debbağların servet/temettuat dağılımını grafik olarak işlediğimizde lonca sistemi içinde olanların kümelenmişliğini buna karşın histogramda kümeden ayrılmış olanların servet birikimi açısından da kümelenmenin dışına kaçmış olduğunu açık bir şekilde gördük. (Bakınız Şekil 5). Bu grafikte lonca sistemi içinde bulunan debbağların temettuatları için 1500 Kır gibi bir asimptotik üst sınırın bulunduğu gözükmektedir.

1957 yılına gelindiğinde toplam sermayeleri üzerinden sıralanan Türkiye'deki 76 yerleşmenin tabakhaneleri arasında 400.000 TL sabit ve 300.000 TL'si mütedavil olarak toplam 700.000 TL sermaye ile 28. Sırada yer almaktadır. Bu sermaye toplamı ile Karadeniz Bölgesi'nde 2.030.000 TL sermaye ile Gerede, 1.475.000 TL sermaye ile Bolu'nun arkasından 3. Sıraya yerleşmiştir. Ancak asıl rakibin İstanbul (Kazlıçeşme) tabakhaneleri oldukları anlaşılmaktadır. İstanbul tabakhaneleri, 46.540.000 TL sabit, 60.000.000 TL mütedavil ve

¹⁰ Halil (İnalçık, Mayıs 2003, s. 163), "Debbağlar gibi daha geleneksel loncalarda ise, usta yeterince zenginleşir ve bağımsız olursa, loncadan ayrılmak zorunda kalır ve tüccar sayılır", demektedir. *1840-1841 Temettuat Defteri*'nde her birinin servetinin, debbağların toplam servetinin %5'ine sahip iki debbağ bulunmaktadır. Bu kişilerin zanaatkar sayılmalarına olanak yoktur. Bu konuda Şevket (Pamuk, 2005, s. 57) da "... önceleri ticaret sermayesi, daha sonra sanayi sermayesi, kentlerdeki loncaların katı kurallarından kaçarak... Sanayi Devrimi'ne giden yolu açtılar", demektedir. Analizler ve karşılaştırmalar için bakınız: (Canbulat İ. , Safranbolu Çarşısı / bir Küçük Anadolu Şehrinin Sosyoekonomisi, 2022, s. Editoryal).

toplam 106.540.000 TL sermaye ile artık Türkiye'deki toplam sermayenin %49'una sahiptir. (Anonim, 1958, s. 39-41).

SONUÇ

Cumhuriyet Devlet Arşivleri'nde bulunan bir belge Safranbolu Debbağ Fabrikası'nın neden başarısız olduğunu anlamamız için çok önemli ipuçları sağlamaktadır:

Türkiye
Büyük Millet Meclisi Riyâseti
Kâtib-i Umûmiliği
Kavânin Kalemi Müdüriyyeti
Tahrîrin hülâsa-i meâli
Zağferanbolu'da vücûda getirilen
Debbağ Fabrikasının devamlı surette
işletilebilmesi için müesses olan şirketin
anonim şekle ifrâğı ve müessesât-ı
milliyemizin de hissedâr olarak
iştiraklerinin temini temennisine dair
takrirdir.

14-11-1926

Büyük Millet Meclisi Riyâset-i
Celilesine

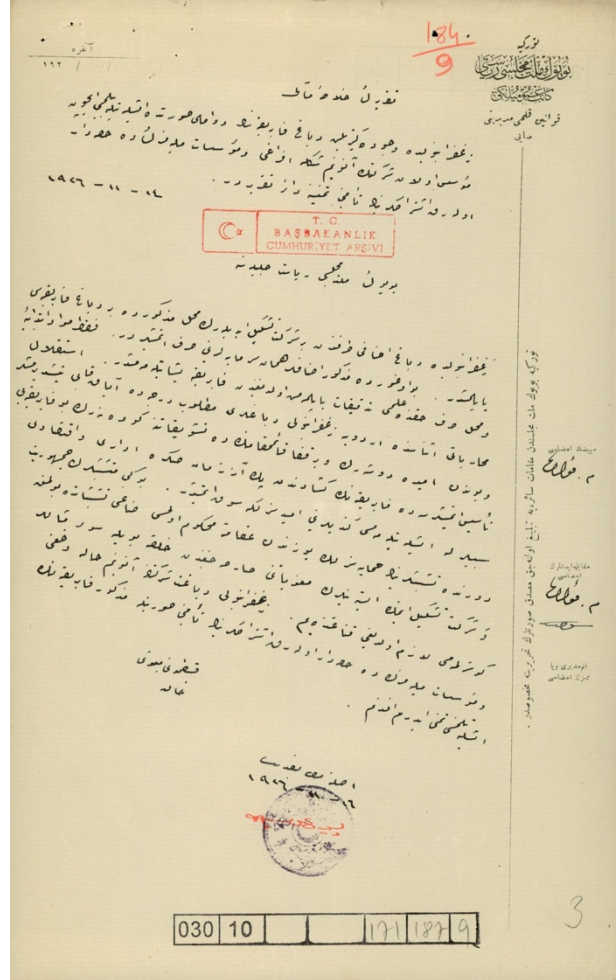
Zağferanbolu'da debbağ esnafı tarafından bir şirket teşkil edilerek mahall-i mezkûrda bir debbağ fabrikası yapılmıştır. Bu uğurda mezkûr esnaflar hemen sermayelerini sarf etmişlerdir. Fakat mevâdd-ı ibtidâiyye ve mahall-i sarf hakkında ilmî tedkîkât yapılmamış olduğundan fabrika yaşatılamamıştır. İstiklal muhârebâtı esnâsında orduya Zağferanbolu debbağları matlûb derecede ayak kabı yetiştirmişler ve bundan ümide düşerek ve bir kaza kaymakamının da teşvikâtına güvenerek bu fabrikayı tesis etmişlerse de fabrikanın küşâdından pek az zaman sonra idâri ve iktisâdi sebeplerle işletilememesi kendilerini ümitsizliğe sevk etmiştir. Bu gibi müteşebbislerin Cumhuriyet devrinde teşebbüslerinin himâyesizlik yüzünden akâmete mahkûm olması sinâî teşebbüsâtta bulunmak ve şirket teşkil etmek isteyenlerin maneviyâtını sarsacağından halka böyle sû-i misaller gösterilmemesi lazım olduğu kanaatindeyim. Zağferanbolu Debbağ Şirketi'nin anonim hale vaz'ını ve müessesât-ı milliyemizin de hissedâr olarak iştiraklerinin temini suretiyle mezkûr fabrikanın işletilmesini temenni ederim efendim.

Kastamonu Mebusu

Halid

Mühür: Aslına mutâbıktır. 16-11-1926¹¹

Özgün kopyasını ve transliterasyonunu paylaştığımız belgede Kastamonu Mebusu Halid Bey'in Büyük Millet Meclisine "Debbağ Fabrikasının devamlı şekilde işletilmesi vs." ile ilgili olarak verdiği önerge var, Önerge Mecliste görüşülüp Başvekalete havale edilmiş. Başvekalet de Ticaret Vekaletine yollamış. Bundan sonrası meçhul...

Şekil 6 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri'nde 030-10-171-187-9 sayı ile kayıtlı Zağferanbolu Debbağ Şirketi ile ilgili belge işletmenin karşılaşmış olduğu sorunlar konusunda çok açık bilgi sağlamaktadır.

¹¹ Belgenin transliterasyonu Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Uzmanı Metin Asar yaptı. Kendisine teşekkür ediyoruz.

Safranbolu'nun yerel söyleminde hep buhar makinasının patladığını, fabrikanın yandığını ve kapandığını duya geldik. Kastamonu gazetelerinden olayın çok farklı bir şekilde geliştiğini, hissedarlar arasında anlaşmazlık çıktığını ve bu nedenle fabrikanın kapandığını anlıyoruz. Bu konuyu deşmek amacıyla şü anda fenni tabakhanenin sahibi olan Safranbolu'nun son debbağı Ahmet Sarıtunç ve Müteveffa Rıfat Dedeoğlu'nun torunu Sezgin Dedeoğlu ile ayrı ayrı görüştük. Fabrika yanmamıştır, her şeyi sökülmiş ve parça parça, kiremitlerine kadar haraçmezat satılmıştır. Sarıtunç, buhar makinasının çamura bata-çık mandalarla çekilip götürüldüğünü, çamura saplandığında insanların omuz verdiğini,¹² sonuçta tek satılamayan dolap çember dişlisinin ise şü anda dericilik müzesi olarak işletilen tabakhanelerinin önündeki duvara dayanmış durmakta olduğunu anlattı. (Sarıtunç, 2021). Yüz yüze görüşmemizde Yerel tarihçi Ünsal Tunçözgür, halk arasında tabakhanenin motorunu Rıfat Dedeoğlu'nun patlattığı şeklinde dedikodular yapıldığını belirtmiştir (Tunçözgür, Fenni Tabakhane, 2022). Ortada büyük bir hınç olduğu anlaşılmaktadır. Bunu Rıfat Dedeoğlu'nun torunu Sezgin Dedeoğlu da teyit etmiştir. Dedesinin "Bu Safranbolulular beni şeytanlaştırdı!", dediğini çok iyi anımsamaktadır¹³ (Dedeoğlu S. , 2021).

Yukarıda kronolojik sırada paylaştığımız çeşitli belge ve bilgilerden Safranbolu debbağlarının daha 20. Yüzyılın başında nitelikli üretim ve pazarlama konusunda yetersiz kaldığını görmekteyiz. Safranbolulu debbağlar iyi para kazanmaktadırlar fakat işlerini geliştirmek için yatırım yapmaktan uzak durmaktadırlar. Ancak 19. Yüzyılın ortalarında geliştiğini düşündüğümüz yemeniciler Kurtuluş Savaşı'nda ordunun ihtiyacı olan ayakkabı ve yemeniyi başarılı bir şekilde üretmeye başlayınca bundan debbağlar da yararlanmışlar ve sonuçta ekonomik ömürleri uzamıştır. Bu olumlu ortam Safranbolu'nun debagat konusunda hammadde, pazar ve talep gibi gerçeklerin de gözden kaçmasına neden olmuştur. Bu olumlu hava içinde dönemin kaymakamı da önayak olunca bir debagat fabrikası projesi ortaya çıkmıştır. Ancak bize ulaşan belgelerden ciddi bir hammadde sorununun yaşanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Fabrika üretim için yurtdışından ham deri ithal etmek zorunda kalmıştır. Yukarıda paylaştığımız belgede bu hususları açıkça belirtilmektedir:

Fakat mevâdd-ı ibtidâiyye ve mahall-i sarf hakkında ilmî tedkikât yapılmamış olduğundan fabrika yaşatılamamıştır. İstiklal muharebâtı esnâsında orduya Zağferanbolu debbağları matlûb derecede ayakkabı yetiştirmişler ve bundan ümide düşerek ve bir kaza kaymakamının da teşvikâtına güvenerek bu fabrikayı tesis etmişlerse de fabrikanın küşâdından pek az zaman sonra idâri ve iktisâdi sebeplerle işletilememesi kendilerini ümitsizliğe sevk etmiştir.

Ama her şeyden önemlisi lonca düzeninde rekabetin yıkıcı koşullarından uzak çalışmaya alışık tabakhane sahipleri ile Osmanlının pozitif ayrımcılıkla palazlanmasına izin verdiğı tüccar debbağlar arasında yaşanan çelişkidir. Rıfat Dedeoğlu'nun komanditer ortaklarının büyük bir kısmının Safranbolu Ticaret ve Sanayi Odası üyesi bile bulunmadığı açıktır. Büyük bir olasılıkla bu ortaklar işlerinin kısa bir süre içinde Debagat Fabrikası tarafından şöyle ya da böyle yutulacağını hissetmiş olmalıdırlar. Bu nedenle de sermaye artırımına katılmamışlar ve şirketten ayrılmışlardır. İlginç olan diğer bir ayrıntı ise İttihat ve Terakki'nin 20. Yüzyıl başında dağıttığı lonca sistemine Safranbolu debbağ ve zanaatkarın 1940'lara kadar sahip çıkmaları (Canbulat, Safranbolu'nun Son Ustalarından Cumhuriyet'in İlk 80 Yılında Çarşı, 2022) ve geleneksel düzenin koruyuculuğunun sürmesi için çaba göstermeleridir. Safranbolulu tüccar debbağlarla lonca düzeninde çalışan debbağlar arasındaki anlaşmazlık, kasabanın sanayileşmesinin ve dolayısıyla kapitalistleşmesinin önünü sonsuza kadar tıkamıştır.¹⁴

¹² Buhar makinasının, Değirmencizadelerin Helkeme'de (Bartın) bulunan kereste fabrikasına satılmış olduğu söylenmektedir.

¹³ Sezgin Dedeoğlu, dedesi öldüğünde kendisinin 26 yaşında olduğunu belirtmiştir. Rıfat Dedeoğlu sermayesini daha sonra Safranbolu dışına çıkarmış, yol müteahhitliği yapmış, araziler satın almıştır.

¹⁴ Bölgenin sosyoekonomik kaderi olmalıdır. Sonraki yıllarda Saftaş ve 3. Nisan girişimleri de benzer şekilde batmışlardır.

1958 yılında hala Karadeniz Bölgesi'nin Gerede ve Bolu'nun ardı sıra üçüncü büyük dericilik merkezi olana Safranbolu'daki (Anonim, 1958, s. 39-41) son tabakhane de 1998 yılında Safranbolu Belediye'sinin baskısı nedeniyle üretimini sonlandıracaktır (Acar, 2006, s. 148-160)

Şekil 7 Avara Kasnak, Sarıtunç Tabakhane Müzesi'nin duvarına yaslanmış, duruyor. Fotoğraf: Hüseyin Karataş

KAYNAKÇA

- Acar, M. (2006). *Geçmişten Günümüze Ekonomik ve Ticari Hayata Bakış / Safranbolu El Sanatları*. Safranbolu: Yayıncı.
- Acar, M. (2006). *Kastamonu Vilayeti Salnamelerinde Safranbolu Kazası*. İstanbul: İstanbul Matbaacılık.
- Anonim. (1958). *Türkiye'de Deri ve Kösele Sanayii*. Ankara: Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği.
- Barlas, U. (1982). *Safranbolu Halk Bilgisi*. Karabük: Safranbolu'yu Koruma Derneği.
- Barlas, U. (2022). Kurtuluş Savaşında Arasta Çarşısı ve Yemenicilik. İ. Canbulat içinde, *Safranbolu Çarşısı 7 bir Küçük Anadolu Şehrinin Sosyoekonomisi* (s. 353-357). Ankara: Nobel Bilimsel Yayınlar.
- Barlas, U. (2022). Unutulmuş bir Ayakkabıcılık Türü / Safranbolu'da Yemenicilik. İ. Canbulat içinde, *Safranbolu Çarşısı 7 bir Küçük Anadolu Şehrinin Sosyoekonomisi* (s. 338-352). Ankara: Nobel Bilimsel Yayınlar.
- Canbulat, İ. (2022). Seyahatname ve Yazılı Kaynaklarda Safranbolu. İ. Canbulat içinde, *Safranbolu Çarşısı / bir Küçük Anadolu Şehrinin Sosyoekonomisi* (s. 70-91). İstanbul: Nobel Bilimsel Yayınlar.
- Canbulat, İ. (2022). Bu Kitabın İçinde / Editoryal. İ. Canbulat içinde, *Safranbolu Çarşısı / bir Küçük Anadolu Şehrinin Sosyoekonomisi* (s. 29-37). Ankara: Nobel Bilimsel Yayınlar.

- Canbulat, İ. (2022). *Safranbolu Çarşısı / bir Küçük Anadolu Şehrinin Sosyoekonomisi*. (b. aşamasında, Dü.) İstanbul: Nobel Bilimsel Yayınlar.
- Cuinet, V. (1985). *Geographi Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l'Asie Mineure* (Cilt IV). Paris: Ernest Leroux.
- Dedeoğlu, R. (1924). Safranbolu Ticaret ve Sanayi Odası'nın Risalesi. *Safranbolu / Safranbolu - Karabük - Ulus - Eflani*. İstanbul: Kanaat.
- Dedeoğlu, S. (2021). Safranbolu'da Fenni Tabakhane Yatırımı. *Sözlü Tarih Görüşmesi*. Safranbolu.
- Doğanalp-Votzi. (2022). Bir Küçük Anadolu Şehrinin Tarihi ve Ekonomisi: Safranbolu ve Dericilik. İ. Canbulat içinde, *Safranbolu Çarşısı / bir Küçük Anadolu Şehrinin SosyoEkonomisi* (s. 316-337). Ankara: Nobel Bilimsel Yayınlar.
- Emecen, F. (2000). Osmanlılarda Yerleşik Hayat: Şehirli ve Köylüler. *Yeni Türkiye Dergisi*, 6(32), 364-370.
- Emecen, F. (2003). Taraklıborlu'dan Safranbolu'ya / bir Müze-Şehrin Doğuşu ve Yükselişi. *I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu (4-6 Mayıs 1999)* (s. 15-22). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ergenç, Ö. (1988). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler. *Belleten*, LII(203), 501-533.
- Eski, M. (2018). *Kastamonu Basınında Safranbolu*. Karabük: Safranbolu Kültür ve Turizm Vakfı.
- Frascheri, S. B. (1884). Zağfranbolu. Constantinopole: Mihran.
- Güler, İ. (2000, Güz). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkarları ve Sorunları Üzerine Gözlemler. *SBE Dergisi*, 1(2), 121-158.
- Gümüşoğlu, M. (2006). Safranbolu Kazasının Sosyoekonomik Yapısı (1840-1841). . *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Türk İktisat Tarihi Bilim Dalı.
- İnalçık, H. (Mayıs 2003). *Osmanlı İmparatorluğu / Klasik Çağ (1300-1600)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kurtuluş Savaşı Tarih Sıralaması 1922*. (2022, 05 26). Atatürk Günlüğü: <https://www.ataturktoday.com/1922KurtulusSavasi.htm> adresinden alındı
- Kuzucular, K. (1976). Safranbolu Çarşısı. *Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni*, LXV(333), s. 29-39.
- Mordtmann, A. D. (1972). *Anatolien. Skirzen und Reisebriefe aus Kleinasien 1850-1859*. (F. Babinger, Dü.) Osnabrück: Biblio Verlag.
- Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi / 1500-1914*. İstanbul: İletişim.
- Sarıtuğ, A. (2021). Safranbolu'da Dericilik. *Sözlü Tarih Video kaydı*. Safranbolu.
- Şahin, K. (2019). Zanaatkarın Makineyle İmtihani: Safranbolu'da Debbağlığın Fabrikalaşma Girişimi. İ. Canbulat içinde, *Safranbolu Çarşısı: bir Küçük Anadolu Şehrinin Sosyoekonomisi* (s. 432-463). İstanbul: Ege Yayınları.
- Tunçözgür, Ü. (2002). *Dünü ve Bugünü ile Safranbolu* (2. baskı). Safranbolu: Işıl Yayıncılık.
- Tunçözgür, Ü. (2022, 5 30). Fenni Tabakhane. *Yüz yüze Görüşme*. Safranbolu.
- Ulusoy, E. (tarih yok). *Modern Türk Hukukunun Oluşumu ve Gelişimi*. Haziran 9, 2022 tarihinde Archive Jura University: <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/Ulusoy.html> adresinden alındı.
- Yazıcıoğlu, H. (2001). *Küçük Osmanlı'nın Öyküsü / Safranbolu Tarihi*. İstanbul: şa-to.

DERİ ÜRÜNLERİ ÜRETİMİNDE ÜNİVERSİTE-SANAYİ İŞ BİRLİĞİ: GEREDE ÖRNEĞİ

Ahmet ÇETİNKAYA, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, ahmetctk@hotmail.com

ÖZET

Gerede Türkiye'nin büyükbaş deri ihtiyacının büyük bir kısmını karşılayan önemli bir deri üretim merkezidir. Gerede'de ham deriler çeşitli işlemlerden geçirilerek deri ürünü üreticisinin kullanabileceği bitmiş deri haline getirilir. Deri üretimi ile deri ürünleri üretimi farklı sektörler olsa da ilki ikincisinin ana materyalini temin etme açısından yakın ilişki arz ederler. Gerede'de deri üretimiyle özdeşleşmesine rağmen deri ürünleri üretiminde kemer üretimi haricinde varlık gösterememektedir. Bu konu yıllardan beridir tartışılmalı bir konudur. Gerede'nin deri üretimi yanında deri ürünleri üretiminde de hamle yapabilmesi amacıyla yapılan girişimler kemer üretimi hariç çok sınırlıdır. Bu sebeple 2020 yılında Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi önderliğinde, Gerede Meslek Yüksekokulu Tekstil, Giyim, Ayakkabı ve Deri Bölümü öğretim elemanlarının tecrübesi; ayakkabı ve saraciye atölyelerindeki yüksek teknolojik imkanların da kullanımı ile katma değeri yüksek ayakkabı, çanta, cüzdan gibi deri ürünlerinin Gerede'de üretilmesini teşvik etmek amacıyla üniversite-sanayi iş birliği projesi hayata geçirilmiştir. Bolu İŞKUR, Gerede Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü ve Bolu Sanayi Odası'nın da katkılarıyla Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi ve özel bir işletme arasında protokol imzalanmış ve Gerede'de deri ürünleri üretimi için eğitim vermeye başlanmıştır.

Eğitim kapsamında Ayakkabı ve saraciye imalatçısı adıyla 3 ay süreyle düzenlenen kursa 23 kadın kursiyer katılmış 6 eğitimci eğitim vermiştir, kursta başarılı olan kursiyerle iş imkânı verilerek sektöre kazandırılmıştır, 2021 yılında açılan ikinci kurs 19 kadın kursiyerle düzenlenmiş, 3 aylık eğitim sonunda başarı gösteren kursiyerlere iş başı yaptırılmıştır.

Bu çalışmada üniversitenin akademik birikiminin sanayicinin tecrübesiyle birleşmesiyle katma değeri yüksek ürünlerin ekonomiye kazandırılması hem üniversitede eğitim gören öğrenciler hem de yöre halkına istihdam sağlanması ve meslek edindirilmesi hususlarında yapılanlar, bilgiler ve tecrübeler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Deri, Saraciye, Ayakkabı, Üniversite-Sanayi iş birliği, Gerede

UNIVERSITY-INDUSTRY COOPERATION IN LEATHER PRODUCTS MANUFACTURING: GEREDİ SAMPLE

ABSTRACT

Gerede is an important leather production center that meets a large part of Turkey's cattle leather needs. In Gerede, raw hides are processed into finished leather that can be used by the leather product manufacturer. Although leather production and leather products production are different sectors, the former are closely related in terms of providing the main material of the latter. Although it is identified with leather production in Gerede, it cannot exist in the production of leather products except for belt production. This is a topic that has been discussed for years. The attempts made for Gerede to make a move in the production of leather products

as well as leather production are very limited, except for the production of belts. For this reason, under the leadership of Bolu Abant İzzet Baysal University in 2020, the experience of the teaching staff of the Gerede Vocational School Textile, Clothing, Shoes and Leather Department; A university-industry cooperation project has been implemented in order to encourage the production of leather products with high added value such as shoes, bags and wallets in Gerede, with the use of high-tech facilities in the shoe and saddlery workshops. With the contributions of Bolu İŞKUR, Gerede Public Education Center Directorate and Bolu Chamber of Industry, a protocol was signed between Bolu Abant İzzet Baysal University and a private enterprise, and training for leather products production started in Gerede.

Within the scope of the training, 23 female trainees participated in the course, which was organized for 3 months under the name of Shoe and Saddlery Manufacturer, and 6 trainers gave training, job opportunities were given to the trainees who were successful in the course and they were brought to the sector, the second course opened in 2021 was organized with 19 female trainees. Was built.

In this study, it has been tried to reveal the information and experiences that have been made in terms of bringing high value-added products to the economy by combining the academic knowledge of the university with the experience of the industrialist, providing employment to both the students studying at the university and the local people and providing them with a profession.

Keywords: Leather, Saddlery, Footwear, University-Industry cooperation, Gerede

GİRİŞ

Gerede, Türkiye'deki deri üretim merkezlerinden birisidir. Büyükbaş deri üretimi gerçekleştirilen Gerede'de ekonomik hayat neredeyse deriye ve deri sektörünün geleceğine endekslidir. Bu bilince sahip olan deri üreticileri, modern deri üretiminin gerektirdiği teknolojik gelişmelere ayak uydurabildikleri için Türkiye'deki diğer deri üreticilerine göre büyük gelişme kaydedebilmişler ve Gerede'yi devamlı üretim yapan canlı bir deri merkezi konumuna getirebilmişlerdir. (Kılınç, 2019) Ancak sektörel bazda yeterli değildir.

İnovasyon odaklı girişimlerin hız kazanmasıyla birlikte bölgesel kalkınma kavramı önem kazanmıştır. Üniversite- sanayi ilişkileri yeniden yapılanmaktadır. Bölgenin en önemli aktörleri olan üniversite ve sanayinin sistematik bir şekilde birbirini desteklemesi için çalışılmaktadır. Bu nedenle üniversiteler teknokentler oluşturarak katkıda bulunmaktadır. Bu kurumların iş birliği; bölgenin kalkınmadaki rolünü güçlendirmektedir. Gelişmiş ülkeler katma değeri yüksek ürünler üretebilmek, üniversitelerde yapılan çalışmalarını sanayiye, sanayideki pratik bilgiyi üniversiteye aktarabilmek için üniversite-sanayi iş birliğine büyük önem vermişlerdir. (Üçler, Karaçor, 2014) Küresel rekabetteki yükselen ivme, üniversite- sanayi iş birliğinin gelişmesini ve geliştirmekte olan bölgelerdeki girişimcilik faaliyetlerinin güçlendirilmesini hızlandırmıştır. Üniversite- sanayi İşbirliğinde sağlanan başarılar ilçelerin gelişmelerinde büyük öneme sahiptir. Bu sebeple; akademik ve idari çevrelerin en çok tartıştıkları konular arasında üniversite-sanayi iş birliği gelmelidir. Günümüzde geline noktada Üniversitelerin temel misyonu olan eğitim öğretim faaliyetlerine araştırma faaliyetlerinin eklenerek bölgesel kalkınmaya katkı sağlanması, üniversitelerde girişimcilik kavramını

gündeme almakta ve üniversitelere inovasyon sisteminde aktif rol almasında önemli görev düşmüştür. Bölgesel kalkınmanın en önemli aktörü olan üniversitelerin bilgi üretmesi, toplumla bütünleşen çalışmalar yapması, özellikle bölgelerinde girişimcilerle iş birliği halinde olmaları beklenmektedir. Bu kapsamda bölgesel kalkınma açısından üniversite-sanayi iş birliği BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ Gerede meslek yüksekokulu özelinde uygulamalı olarak ele alınmıştır. Proje; Gerede sanayisinin en önemli payına sahip olan işlenmiş derinin katma değeri yüksek olan ayakkabı ve saraciye ürünlerine dönüşmesi, bunun yanında ev hanımları ve üniversite öğrencilerinin meslek sahibi olup ekonomik özgürlüklerini kazanmaları amaçlanmıştır. Kursiyerler temel ayakkabı ve saraciye yöntemlerinin büyük bir kısmını pratikte çalışarak öğrenmeleri kursiyerler içinde avantaj sağlayacaktır. Bu proje Üniversitemiz içinde yapıldığı için çalışmanın yöntemi saha gözlemleridir.

ÜNİVERSİTE SANAYİ İŞ BİRLİĞİNİN ÖNEMİ

Teknolojinin ve sanayinin hızla geliştiği çağımızda; özel sektör, kamu kuruluşları ve üniversitelerin kendi bünyelerinde bu değişimin parçası olmaları gerekliliği doğmuştur.

Rekabetin günden güne sertleştiği iş dünyasında firmalar, kendi pazarlarında etkinliklerini ve paylarını arttırmak ya da mevcut konumlarını korumak adına teknolojik gelişmeleri yakından takip etmeleri elzemdir. Bununla beraber üniversiteler de çağın gerektirdiği eğitimi verebilmek için bölgesel ve küresel düzeyde gelişmelere destek vermek ve taraf olmak için her zamankinden daha fazla finansal kaynağa ihtiyaç duymaktadırlar.

Sonuç olarak, bilim ve teknoloji üreten üniversiteler ile bunları üretim süreçlerinde kullanan ve finansal gücü olan özel sektörün bir araya gelerek sorunlarına çözüm bulmaları gerekliliği ortaya çıkmıştır (Peker vd., 2014: 108). Kâr amacı olmayan üniversitelerin, kar amacı taşıyan ve kar marjını her geçen gün arttırmak isteyen özel sektörün iş birliği yaparak bölgesel kalkınmaya yönelik adımlar atması önem kazanmıştır.

Üniversiteleri öğretim, bilim, araştırma ve yayın yapmak ile öncelikli görevleri olan, kalkınma ve toplumsal gelişme stratejilerinde önemli roller üstlenen örgütler olarak değerlendirmek yerinde olacaktır (Yıldız, 2005: 220).

Üniversite sanayi iş birliği genel anlamda, üniversitenin mevcut bilgi, personel ve ekipman kaynakları ile sanayinin mevcut deneyim, personel, finansal güç ve teknolojik kaynaklarının sistemli biçimde birleştirilmesiyle yapılan eğitim, öğretim, Ar-Ge vb. Faaliyetlerin tamamını ifade etmektedir (Bal ve Akçi, 2013: 130; Üçler, 2014: 108).

Üniversite sanayi iş birliğinin sonucunda elde edilecek kazanımlar şöyle özetlenebilir:

Üniversite Açısından;

Finansal Yararlar

- Gelişmiş teknoloji/tesis/cihazlara erişim
- Akademisyenler için ek gelir
- Kurumsal mali özerkliğin kazanılmasına katkı
- Öğrenciler için staj/burs/iş olanağı
- Eğitim ve araştırma faaliyetleri için finansal destek

- Kamu fonlarına göre daha az bürokratik işlem içeren kaynak kullanımı gibi pek çok faydası olmanın yanında üniversite yönetimi içinde yararları olacaktır bunlarda;

Yönetimsel Yararlar başlığı altında

- Diğer üniversitelere karşı rekabetçi avantaj
- Kurumsal saygınlık
- Bölgesel kalkınma ve sorunların çözümüne katkı
- Birlikte çalışabilirlik kültürünün gelişmesi olarak sıralana bilir.

Akademik yararlarına gelinecek olursa; Akademik Yararlar,

- Ders programlarının güncellenmesi
- Bilimsel yayın üretimine katkı
- Sanayideki profesyonellere erişim
- Çalışanlarına ve öğrencilere üniversitede öğrendiklerini sanayide uygulama tecrübesi Akademisyenler, çalışanlar ve öğrenciler için önemli kazanımlar olacaktır. Sanayi ve sektörel olarak da bu kazanımlar oldukça fazla ve geleceğe, teknolojiyi yakalama açısından önemlidir.

Sanayici Açısından öncelikle finansal yararları;

- Araştırma faaliyetlerinde maliyet tasarrufu
- Vergi muafiyeti ve teşviklerden yararlanma
- Lisans ve patent maliyetlerinin paylaşılması

Yönetimsel Yararları

- Rekabet avantajı
- Kurumsal saygınlık
- Birlikte çalışabilirlik kültürünün gelişmesi

Üretimle İlgili Yararları

- Gelişmiş teknolojilerden erken haberdar olunması
- Yetkin personele ve bilimsel temellere dayanan çözümlere ulaşım
- İşbaşında eğitim imkânı
- Teknik altyapılar ile laboratuvarlara erişim
- Süreçlerin iyileştirilmesi ile kaliteli ve verimli üretim imkânı
- Temel ve uygulamalı araştırma sonuçlarına ulaşarak yeni ürünlerin geliştirilmesi (Üçler, 2014: 109; Yıldırım, 2014: 163; Erdil vd., 2013: 100) olarak sıralayabiliriz.

BULGULAR

Ayakkabı ve Saraciye Alanında Verilen Eğitimler

İş birliği çerçevesinde uygulanan programda kursiyerlere; el becerilerinin gelişmesi amacıyla el aletlerinin kullanılması yanı sıra üniversite atölyelerinde bulunan makine ve teçhizatın güvenlik kurallarına uyararak en verimli şekilde kullanılmasının öğretilmesi amaçlanmıştır. Atölyelerde Saya ve saraciye kesim işlemi,

Kesim İşlemi

Ayakkabı ve saraciye üretiminde ilk öncelik ıstampa kullanılarak derinin kesilmesidir. Bu işlem bıçak yardımıyla elle yapılabildiği gibi Kesim pres makinasıyla da ıstampa bıçaklarıyla yapılabilir (Resim:1 Kesim presi)

Resim 1: Kesim presi

Saya Hazırlık İşlemi

Kesim işleminden sonra deri ve astar parçaları saya bölümüne gelir ve burada birleştirme işleminden önce regola da denen ayrıştırma işlemi yapılır. Tezgâh ta ayrılan parçalar, önce tıraş işlemine yollanır, burada tıraş makinası iyi şekilde bilenerek derinin parçalanması engellenmelidir. (Resim 2: Deri tıraş makinası)

Resim 2: Deri tıraş makinası

Saya İşlemi (Tezgah İşlemi)

Hazırlık sonucunda saya toplanmaya başlar burada saya, cüzdan, çanta gibi ürünler yapılan tasarım sonucu görünen kenar kısımları kıvrırma olabilir bu durumlarda önce kıvrırma işlemi yapılır.

Kıvrırma işlemi kıvrılacak kenarlara yapıştırıcı sürülerek el yardımıyla kıvrılması ardından da çekiçlenmesi işlemidir. (Resim 3: Kıvrırma işlemi)

Resim 3: Kıvrırma işlemi

Kıvrırma işlemi ardından deri dikilecek bölümler için dikiş makinasına ve üste atma çekiçleme işlemleri için tekrar tezgâha gelir. (Resim 4: Dikiş işlemleri) Tezgâh işlemlerinde deriye zarar vermeden, yırtılma ve çatlama gibi kusurlara yol açmadan çalışılır. Dikiş makinasında da belirlenen ölçü ve aralıklarda dikiş işlemi yapılarak modelin görünüşünün değişmesine yol açılmadan işlem yapılması önemlidir. (Resim 5: Tezgâh işlemleri)

Tamamlanan tüm ürünler ustalar tarafından kusur varsa tamir olması için son kez gözle kontrol edilir.

Resim 4: Dikiş işlemleri

Resim 5: Tezgâh işlemleri

Saya Temizlik (Finisaj) İşlemleri

Saya işlemi bitip bir bütün haline geldikten sonra bu işlemler sonucu deri üzerinde kalan yapıştırıcı artıkları, toz, işaret kalemi izi, fazla deri artığı ve sarkan iplik parçaları silgi, bez gibi

yardımcı malzemelerle temizlenir. Deri ateşe tutularak fazla iplik parçalarının yakılması ve derinin daha temiz bir görünüm elde etmesi amaçlanır. (Resim 6: Temizlik işlemleri)

Resim 6: Temizlik işlemleri

Ayakkabı Monte İşlemleri

Ayakkabının mamul hale gelmesi için yapılacak önemli işlemlerden biridir, teknolojinin gelişmesiyle birlikte elde yapılan monte işlemi daha fazla iş gücüyle daha az iş çıkması büyük bir sorun haline gelmiştir. Monte makinası; çok daha az iş gücüyle daha fazla ürün çıkararak hem personel den hem zamandan tasarruf edilmesini sağlamıştır. Üniversitenin atölyelerinde bulunan monte makinaları kursiyerlere öğretilerek firmaların en çok talep ettiği monte kalfalarını yetiştirmek en önemli hedef haline gelmiştir. (Resim 7: Monte makinası)

Resim 7: Monte makinası

Saraciye Üretimi

Saraciye üretimi; saya üretimiyle benzerlik göstermektedir. Tezgâh işlemleri, kıvrırma işlemleri, hazırlık işlemleri, dikiş işlemleri ve finisaj işlemleri saraciye de de aynıdır ancak kullanılan el aletleri ve makinalarda bazı farklılıklar bulunur.

Resim 8: Çanta, Resim 9: Cüzdan, Resim 10: Kemer

Resim 8: Çanta

Resim 9: Cüzdan

Resim 10: Kemer

SONUÇ VE ÖNERİLER

Üniversitelerin temel görevi olan eğitim, öğretim ve araştırma dışında işletmelerin ihtiyaç duydukları bilimsel bulguları ve teknolojik gelişmeleri paylaşmaları önem arz etmektedir. Firmaların da Finansal, personel, alt yapı ve bilgi birikimlerini paylaşarak akademiye yön vermeleri aynı ölçüde önemlidir.

Ayakkabı ve saraciye sektörlerindeki en önemli ham madde olan işlenmiş derinin büyük çoğunluğunun üretildiği Gerede de kemer üretimi dışında bir ürünün bulunmaması bölgedeki sanayiciler içinde büyük bir eksiklik olduğu aşikardır. Çözüm arayışları katma değeri yüksek ayakkabı ve saraciye ürünlerinin bölge sanayisine kazandırılması, bunun yanında üniversite nin atölyeleri, akademik bilgi birikimi ve akademisyenlerin yapmış oldukları çalışmaların personel eğitiminde kullanılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda kursiyerlere Kesim, hazırlık, sayacılık, ayakkabı montaj işlemleri, saraciye alanında uzman akademisyenler tarafından eğitim verme faaliyeti başarıyla tamamlanmış iş birliği yapan firma tarafından iş başı yaptırılarak öğrendikleri bilgileri pekiştirme ve çalışmalarını imkanı verilmiştir.

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Gerede Meslek Yüksekokulu atölyeleri ve akademisyenleri bu değerli iş birliğinde taraf olarak bölgenin kalkınmasında üzerine düşen görevi yapmıştır.

2020 Yılından bu yana iş birliği çerçevesinde özel sektör ve üniversite bölgedeki ev hanımlarının ve öğrencilerin aldıkları eğitim sonrasında sektöre kazandırılmış, ekonomik özgürlüklerini kazanmış bireyler haline gelmişlerdir. Özel sektörün istediği kalifiye eleman üniversitenin çabası ve firmanın finansal katkısıyla sektördeki yerini almıştır. Üniversite ve özel işletme yetişmiş bu personeli kendi bünyesinde çalıştırarak bölgedeki bu alandaki eksiklik bir nebze giderilmiştir.

Ancak bu sevindirici gelişmeler bölgedeki bu açığın tamamını karşılamada yetersiz kalacağı muhakkaktır. Bölge için çalışan yöneticilerin, iş adamlarının ve halkın başlangıcı yapılan bu projelere daha fazla sahip çıkıp, bundan daha fazlasını yaparak gelişmesine el birliğiyle destek olmak büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Peker, İskender, Ar İlker Murat, Baki Birdoğan (2014), “Üniversite Sanayi İşbirliğinin Gelişmesinin Önündeki Engellerin AAS Yöntemiyle Belirlenmesi: Karadeniz Teknik Üniversitesi Örneği”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 28(3), 107-126
- Yıldız Halil (2005), “Türkiye’de Üniversite-Sanayi İlişkileri ve KOBİ’ler (Küçük Sanayi) Açısından Önemi”, Sosyoloji Konferansları Dergisi, İstanbul Üniversitesi, 31, 207-229.
- Bal, Vedat ve Akçi Yavuz (2013),” Rekabetçilikte, Sanayicilerin Teknolojik Yenilenmeye İlişkin Görüşlerinin Üniversite-Sanayi İş birliği Çerçevesinde İncelenmesi”, Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 5(2), 129-137.
- Üçler, Yasemin Telli (2014), “Bölgesel Kalkınmada Üniversite –Sanayi İşbirliğinin Sanayiye, Devlete ve Üniversiteye Yararları: Konya İli Özelinde Bir Çalışma”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 41, 107-120.

- Yıldırım, Nihan (2014), “Üniversitelerin Yenilikçilik, Üniversite-Sanayi İş birliği ve Bölgesel Kalkınma Yönelimleri Üzerine Bir Araştırma”, Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, 11(42), 157-174.
- Üçler, Y. T., & Karaçor, Z. (2014). Bölgesel kalkınmada üniversite-sanayi işbirliği: Konya örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 167-183.
- KILINÇ, K. Gerede Deri Sanayisinin Gelişmesindeki Önemli Faktör: Ortak Kullanım Tesisleri. *Social Sciences*, 14(3), 87-102.

CAM ÜZERİNDEKİ PSEUDO-KUFİLERİN (13. YÜZYIL) KİTAP KAPAĞI OLARAK DÜZENLENMESİ: DERİ UYGULAMASI

Dr. Öğr. Üyesi Durmuş GÜR, Karabük Üniversitesi, durmusgur@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9945-8825

Öğr. Gör. Dr. Sebahat KILIÇ BÜLBÜL, Karabük Üniversitesi, skilic@karabuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7498-2551

ÖZET

Çalışmanın konusunu Hıristiyanlara ait dini yapıların camlarında görülen pseudo-kûfilerden 13. yüzyıla tarihlendirilen tasarımların deri kitap kapağı üzerine uygulanması oluşturmaktadır. 9. yüzyıla Bizans ve Batı sanatında, 10. yüzyıldan itibaren de Hıristiyanlara ait dini yapılarda görülen pseudo-kûfiler, bilim insanları tarafından okunamayan, yabancı bir dilden ödünç alınmış anlamsal ve görsel anlatımın salt simgesel biçimi olarak değerlendirilmiştir. Araştırmacılar pseudo-kûfilerin anlam ifade ettiğini ve bazı metinlerin okunabildiğini çoğunlukla göz önünde bulundurmamıştır. Arapça isim, özel anlam, ayet, iyi niyet ve dilekleri aktaran pseudo-kûfilerin çifte doğası, gizemli yapısı ve tasarım özelliklerinden kaynaklı olarak sıkça tercih edilmiş, uygulamaların geniş yelpazede yayılıp, zamanla zenginleşip derinleşen süslemeler de geçiş unsuru olarak değerlendirilmiştir. Ticaret, fetih, işgal, esirler ve etkileşim başta olmak üzere çeşitli ifadelerle açıklanan uygulamaların apotropaik anlamı yorumlanmış, okunabilen örneklerin dışında değişime uğrayanların da dekoratif tasarımlar olduğu belirlenmiştir. Dini yapıların camlarındaki pseudo-kûfilerin özel anlama sahip olduğu, Arapça bağımsız harfler, El-Mülk ya da El-Mülk Lillah'ın kısaltması şeklinde, U form, mirror form ya da hala çözülemeyen serbest metinleri kapsadığı görülmüştür. El-Mülk ya da El-Mülk Lillah ayetinin camlarda olduğu gibi el yazmalarında da uygulanması, çalışmamızın deri kitap kapağı olarak düzenlenmesini sağlamıştır. El-Mülk ya da El-Mülk Lillah ayetinin uygulandığı dini yapılarda bu ifadenin mülk anlamındaki korumayı sembolize ettiği, kutsal kitaplarla özel uygulamalarda aynı anlama sahip pseudo-kûfilerin ise mülk ya da güç anlamında kullanıldığı belirlenmiştir. Cam uygulamalarda 13. yüzyıla tarihlendirilen pseudo-kûfilerden ortak uygulamalara sahip bazı örnekler deri tasarımı açısından referans kabul edilmiş, estetik ve sembolik özelliklerinin yanında teorik soru ve sorunlar değerlendirilerek deri kitap kapağına uygulama aşamaları belgelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cam, Deri, El-Mülk Lillah, Kûfi, Pseudo-Kufi.

THE ARRANGEMENT OF PSEUDO-KUFIS ON GLASS (13TH CENTURY) AS BOOK COVERS: LEATHER APPLICATION

ABSTRACT

The subject matter of the study was the application of the pseudo-kufi designs dated to the 13th century seen on the windows of religious buildings of Christians on leather book covers. The pseudo-kufis seen in Byzantine and Western art in the 9th century and in Christian religious buildings as of the 10th century were evaluated by scientists as a mere symbolic form of semantic and visual expression that was borrowed from a foreign language, which could not

be read. Researchers often overlooked that pseudo-kufis made sense and that some texts could be read. The pseudo-kufis, which conveyed Arabic names, special meanings, verses, good intentions, and wishes, were frequently preferred because of their dual nature, mysterious structure, and design characteristics, and ornaments, which spread over a wide range of applications, enriched and deepened over time, and were therefore also evaluated as a transition element. It was determined that the apotropaic meaning of the applications, which were explained with various expressions, especially trade, conquest, occupation, captives, and interaction, was interpreted, and the ones that underwent changes were decorative designs, aside from the readable examples. It was also determined that pseudo-kufis on the windows of religious buildings had a special meaning, involved Arabic independent letters, the abbreviation of Al-Mulk or Al-Mulk Lillah, U-form, mirror form or still non-deciphered free texts. The application of the verse Al Mulk or Al-Mulk Lillah in manuscripts as well as on glass ensured that the present study was arranged as a leather book cover. It was determined that this expression symbolized the protection in the meaning of property in religious buildings where the verse Al-Mulk or Al-Mulk Lillah was applied, and pseudo-kufis, which had the same meaning in holy books and special applications used in the sense of property or power. Some examples of pseudo-kufis that were dated to the 13th century in glass applications, which had common applications, were accepted as the reference in terms of leather design, as well as their aesthetic and symbolic features, theoretical questions and problems were evaluated, the stages of application to the leather book cover were documented.

Keywords: Glass, Leather, Al-Mulk Lillah, Kufic, Pseudo-Kufic.

GİRİŞ

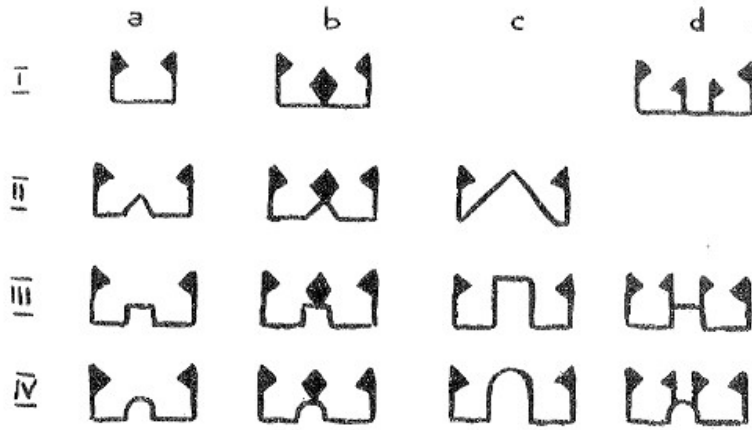
19. yüzyıldan itibaren birçok bilim insanı tarafından araştırılan pseudo-kûfileri; Almanya, Avusturya, Fransa, İngiltere, İtalya, İspanya, Kıbrıs, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan'daki Hıristiyanlara ait dini eserlerde görmek mümkündür (Christie, 1922, 34+37-38+41; Dimand, 1927, 275-279; Fontana, 1992, 285-295; Megaw, 1931-1932, 90-130; Kaya, 2017, 174; Strehle, 2017, 246-25). Kûfi yazının Hira yakınlarında ortaya çıktığı Kûfe şehrinin önem kazanmasıyla yaygınlaştığı belirtilmektedir (Safarian and Mohammadzadeh, 2019, 77). Ticari ulaşım vasıtasıyla Enbâr, Havran, Hira, Hicaz'da kullanılan bir dil haline gelmiştir (Zennûn ve Serin, 2002, 343). Bilim insanları tarafından yazıt, süsleme, kufesque, kufesco, kûfi, pseudo-kûfi, yalancı kûfi ya da sahte kufi gibi daha birçok şekilde adlandırılan uygulamalar (Miles, 1964, 20; Centonze, 2018, 33), 6. yüzyılın ortalarında geometrik hattın hakim olduğu yeni bir form kazanmıştır (Zennûn ve Serin, 2002, 343), 7. yüzyıldan itibaren kutsal topraklardaki yapıların cepheleri ve duvarlarında uygulanan kûfi (Gül, 2004, 80-81), 10. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlara ait dini yapılarda uygulanmaya başlamıştır.

Birçok bilim insanı tarafından bulunamayan ya da tanımlanamayan Arapça ifadeler olarak belirtilen pseudo-kûfilerin okunabilir olduğu (Napolitano, 2018, 7), zamanla gelişme göstermesiyle birlikte taş, mermer, pişmiş toprak, duvar resmi, kâğıt, mozaik, fildişi, metal, ahşap, cam ve daha birçok sanat dalındaki eserlerde uygulanmıştır. Bizans dini eserleri ve mimari plastik eserleri başta olmak üzere Batı'daki çeşitli sanat alanlarında uygulanan pseudo-

kûfîler (Ettinghausen, 1976, 28), Rusya ve Çin'in yanında Hindistan, Balkanlar ve İspanya'ya kadar çok geniş coğrafyada uygulanmıştır (Tichy und Staley, 2005, 340).

9. yüzyılda yazı kaleminin formunu belirtmek amacıyla İlk olarak kûfî terimi kullanılmıştır. 9. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlara ait eserler de dahil olmak üzere çok geniş yelpazede görülen uygulamalar görüldükleri bölgelerden dolayı Endülüs kûfîsi, Eyyûbî kûfîsi, Fârisî kûfîsi v.b. çok sayıda şekilde anılmıştır (Zennûn ve Serin, 2002, 343). Tam metin örneklerin dışında parça bilgiler içeren pseudo-kûfîlerin, 12. yüzyıldan itibaren İngiltere'deki dini yapıların camlarında uygulandığı, 13. yüzyılda ise yaygınlaştığı bilinmektedir (Harrison, 1964: 29, fig. 1; Spittle, 1954: 148, fig. 38 b, c, d).

Bizans döneminde; duvar resimleri, tekstil ürünleri, mimari plastik eserler, küçük el sanatları, ikonalar ve daha birçok liturjik eserde pseudo-kûfî uygulanmıştır. Türkiye ve Yunanistan'daki arkeolojik çalışmalarda tespit edilen küçük buluntuların üzerinde çok sayıda pseudo-kufî tespit edilmiştir (Doğer, 2002, 255). Kiliselerdeki liturjik alanlar, mimari plastik eserler, duvar resimleri, mozaik ve ahşap eserlerdeki pseudo-kûfîlerin, okuma ve yazma bilmeyenler tarafından tasarlandığı belirtilmiştir. Dini, kültürel, ticari etkileşim sonucunda yazı ve süslemenin harmanlanmış şekli olarak gösterilen pseudo-kûfîlerin teolojik, apotropaik ve estetik yönü genel yöntem amacıyla değerlendirilmelidir. Arapça yazıdan dekoratif tasarıma dönüşen, 10. yüzyıldan itibaren uygulanan pseudo-kûfîlerden 13. yüzyıla tarihlendirilen cam üzerindeki tasarımları, yöredeki Arapça bilen Hıristiyan ya da Hıristiyan olmayan ustalar tarafından düzenlenmiştir. 12. yüzyıl ile kiliselerin camlarındaki düzenlemeler, 13. yüzyılda çok sık kullanılan bir tasarıma dönüşmüştür. Belirlenen uygulamaları Erdmann'ın şeması üzerinden açıklamak mümkündür (Erdmann, 1954: 502) (Görsel 1).

Görsel 1 10.-14. Yüzyıl Arasına Tarihlendirilen Pseudo-Kûfîlerin Form Özellikleri
(Erdmann, 1954: 469)

10.-14. yüzyıl arasındaki pseudo-kûfîlerden erken uygulamaların Ia formuna sahip olduğunu belirten araştırmacılar, form özelliklerine göre metinlerde El-Mülk ya da El-Mülk Lillah yazdığını belirtir. Ia'da sade şekilde birbirine bağlanan içe doğru yönlendirilmiş iki unsurdan oluşan form nadir bir uygulamadır. Ib'de merkezi bir uzantı ile vurgulanan uygulama IIa ile yeni bir görünüme kavuşup ardından IIb ile taçlandırılmıştır. Bazen üçgen form o kadar

büyük görünümüne sahip olup nadiren IIIa ve ardından IIIb ile taçlandırmıştır. Bu dikdörtgen form ardından en yaygın olan düzenleme yarım daire şeklinde önce Iva, ardından ise IVb formuna sahip olmuştur. IIc'deki uygulama ardından IIIc ve IVc ile daha büyük bir görünüme sahip olmuştur. Id'deki form ise gelişimini IIId ve IVd ile tamamlamıştır. Uç kısımları dışa dönük karma varsayımların Batı kökenli olduğu ifade edilir (Erdmann, 1954: 502).

George Miles'in incelemelerini değerlendiren araştırmacılar 11.-12. yüzyıl arasına tarihlendirilen çeşitli sanat dalları (Miles, 1964: 1-32) ve Yunanistan'da Atina Bizans Müzesi'nde bu alanda benzer kompozisyon özellikleri sunan taş eserlerinin yer aldığını belirtmiştir (Ettinghausen, 1976: 29-30). Erdmann'ın tablosunda sunduğu gibi Ortaçağ'da Yunanistan'daki aynı formların gelişim çizgisinin takip edildiği belirtilir (Erdmann, 1954: 469; Ettinghausen, 1976: 37).

CAM ÜZERİNDEKİ PSEUDO-KÛFİLER

Pseudo-kûfîler 12. yüzyılın ilk çeyreğinde cam usta-sanatçıları tarafından kiliselerde uygulanmıştır. İngiltere Westminster Abbey'de (13. yüzyıl), araştırmacıların Arap karakterlerinin gelişimi olarak kabul ettiği dekoratif bordürlü 13. yüzyıldan kalma grisaille camlar bulunmaktadır (Spittle, 1954: 148, fig. 38a). Yonca yaprağı veya zambak süslemeli daha kısa harflere sahip pseudo-kûfîlerin yanında iki dikey harften oluşan örnekler de mevcuttur. İngiltere Canterbury Katedrali'nde 13. yüzyıla tarihlendirilen dekoratif kûfî bordürlü çok sayıda cam panel bulunmaktadır (Harrison, 1964: 29, fig. 1; Spittle, 1954: 148, fig. 38 b, c, d).

Cam örneklerdeki bu düzenlemenin Allah/Tanrı kelimesi üzerine kurulduğu düşünülmektedir. Ardından dengeli şekilde birbirini tekrarlayan modellere dönüşerek kıvrımlı tasarımlara dönüştüğü ifade edilir. Daha küçük bir harfin her iki yanındaki bu iki uzun harf düzeni, İslam sanatında çok yaygın bir bordür haline gelmiştir (Spittle, 1954: 148, fig. 38 b, c, d). 12. yüzyıl ve sonrasına tarihlendirilen İngiltere örnekleri, 10.-12. yüzyıl tarihli kûfîlerde olduğu gibi okunaklı Arapça harflerden çok dekoratif tasarımlı mirror uygulamalardır.

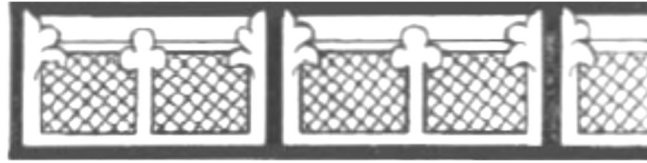
Görsel 2 İngiltere Canterbury Katedrali (13. Yüzyıl), Cam (Harrison, 1964: 29, fig. 1)

İtalya Floransa Santissima Annunziata Bazilikası'nda (1464) oval cam üzerindeki kalın bordürde pseudo-kûfî yer almaktadır. Araştırmacılar tarafından okunamamış olsa da benzeri

uygulamalar 13.-15. yüzyıl arasına tarihlendirilen uygulamaları hatırlatmaktadır (Mack and Zakariya, 2009: 163, 165, fig. 9).

Görsel 3 İngiltere Canterbury Katedrali (13. Yüzyıl), Cam (Spittle, 1954: 148, fig. 38 b-d)

Görsel 4 İngiltere Westminster Abbey Katedrali (13. Yüzyıl), Cam (Spittle, 1954: 148, fig. 38a)

12. yüzyıldan itibaren İngiltere'deki kiliselerin camlarında görmeye alıştığımız pseudo-kûfilerin benzer uygulamalarını 13. yüzyıldan itibaren İngiltere ve İtalya'daki dini yapılarda yaygınlaşmıştır. İtalya Perugia Assisi Bazilikası'nın camlarında 13. yüzyıl ortalarına Alman işçiliğine atfedilen pseudo-kûfi, çerçevelerde uygulanmıştır. Duvar resimlerinde gördüğümüz gibi pencere çerçeveleri aynı zamanda İtalya Siena Katedrali'nde, Meryem'in taç giyme törenindeki düzenleme (14. yüzyılın başı), pseudo-kûfilerin cam üzerindeki anlatsal uygulamalara örnektir (Fontana, 1995: 298) (Görsel 2-4).

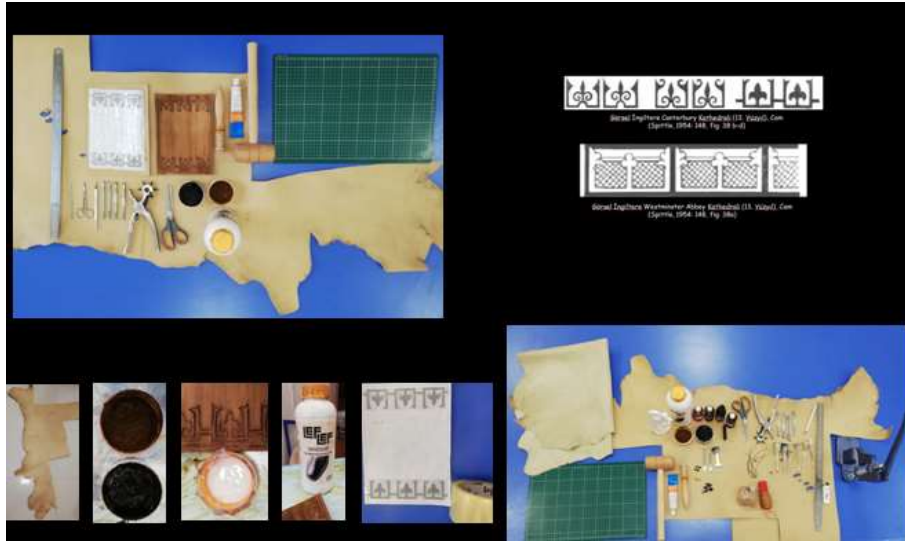
DERİ KİTAP KAPAĞINA PSEUDO-KUFİLERİN UYGULAMA AŞAMALARI

Camlardaki tarihlendirilebilen pseudo-kûfilerin temel form özellikleri incelendiğinde, İngiltere Westminster Abbey Katedrali (13. yüzyıl) (Spittle, 1954: 148, fig. 38a), İngiltere Canterbury Katedrali (13. yüzyıl) (Harrison, 1964: 29, fig. 1), İngiltere Westminster Abbey Katedrali (13. yüzyıl), İtalya Siena Katedrali (14. yüzyılın başı) (Fontana, 1995: 298), İtalya Floransa Santissima Annunziata Bazilikası (1464) (Mack and Zakariya, 2009: 163, 165, fig. 9) ve daha birçok yapının camlarında görülen pseudo-kufilerin, Erdmann tarafından, 10.-14. yüzyıl arasına tarihlendirilen uygulamalarla form özellikleri açısından uyum sağladığı görülür (Erdmann, 1954: 469). Erdmann'ın tablosundaki formlar, Ortaçağ'da Yunanistan'daki dini yapılarla mimari plastik eserlerin gelişim çizgisini göstermektedir (Erdmann, 1954: 469; Ettinghausen, 1976: 37). 13.-15. yüzyıl arasına tarihlendirilen İngiltere ve İtalya'daki dini yapılarda camlarında yer alan pseudo-kûfilerin Erdmann'ın gelişim tablosundaki IB, IIB ve IVB ile uyumlu olduğu görülür. Çalışma kapsamında kitap kapağı olarak belirlenen, Erdmann'ın IB, IIB ve IVB formlarıyla uyumlu olan örnekler, dört kitap kapağına deri uygulama olarak tasarlanmıştır.

Kullanılan Malzemeler

Saf su, A4 kağıt (kompozisyonun deri yüzeyine aktarılması için kullanılır), şeffaf bant (deri yüzeyine kompozisyonun aktarılması aşamasında kullanılır), sert yüzeye sahip masa (uygulamanın gerçekleştirilmesi için zeminde kullanılır), 130 desî ölçülerinde düzgün

kesilmemiş 2.00 mm sığır derisi (kitap kapağında kullanılır) ve 1.00 mm kalınlığında koyun derisi (kitabın sırtında kullanılır), perdah (ahşap, derinin kenarlarındaki keskin hatların düzenlenmesi için kullanılır), kurşun kalem (kompozisyonun aktarılmasında kullanılır), kesim matı (derinin ölçülü kesim aşamasında uygulanır), cetvel ve gönye (desenlerin ölçülü şekilde yüzeye işlenmesi aşamasında kullanılır), terzi makası (deri kesim aşamasında kullanılmıştır), stamp (deri yüzeyinde çukurda kalan kompozisyonun işlenmesi / doku oluşturmaya için kullanılır), çeşitli boyutlarda biz (kompozisyonun deri yüzeyine işlenmesi aşamasında kullanılır), kesim bıçağı maşası (desenin deri yüzeyine oyularak ya da kesilerek işlenmesi), kretuvar bıçağı, deri yapıştırıcısı (kapak yüzeyine sırtta kullanılan ince derinin yapıştırılması için uygulanmıştır), çeşitli deri boya (taba, siyah, bordo ve kahve), 27 adet çıtçıt perçin, manuel tulumba pres, çarklı zımba, deri koruyucusu ve parlaticısı (deri yüzeyinin estetik ve parlak görünüme sahip olması için kullanılır), sünger (deri yüzeyine boya ve parlaticı koruyucu uygulamasında kullanılır), kağıt havlu (deri yüzeyi ya da diğer alanlara bulaşan yapıştırıcı ve verniğin temizlenmesi için kullanılır) ve 1.00 kg ağırlık (uygulamada kullanılan derinin yapıştırılmasının sağlamaştırılması için kullanılır) kullanılmıştır (Görsel 5).

Görsel 5 Kullanılan Malzemeler

Uygulama Aşamaları

Tasarlanan dört kitap kapağının doğasına uygun olması sebebiyle yüzeyine yerleştirilecek, uygun ölçü ve kalınlıkta kitaplar belirlenmiştir. Çeşitli boyut ve kalınlıktaki dört tasarım hazırlandıktan sonra, kitapların eskimiş kapakları ilk aşamada çıkartılmış, sırtta kalan kağıtlar da yüzeyden arındırılmıştır. Daha önceden hazırlanan uç kağıtlar gren boyunca ikiye ayrılmıştır. Sonra kağıtlar yapıştırıcı yardımıyla kitap bloğuna, dört mm genişliğindeki şeritlerle yapıştırılmıştır. Ardından kitap bloğunun iki tarafına da captal eklenerek, kitap sayfalarının dağılmasını önlemek amacıyla sırt kısmı ciltleme beziyle güçlendirilmiştir. Tamamlanan işlem ardından elimizdeki dört kitap, deri cilt kaplamaya hazır hale getirilmiştir.

Sığır ve koyun derileri, Isparta Yalvaç'taki İnanıcılar Deri Sanayi'den D. Çelik vasıtasıyla temin edilmiştir. Tabaklanmış 130 desi ölçülerinde düzgün kesilmemiş 2.00 mm sığır derileri kitapların yüzeyine göre kesilerek, uygulandıkları yüzeyden biraz uzun düzenlenmiştir. 13. yüzyıla tarihlendirilen ve deri yüzeyine işlenecek dört kompozisyon, düzen ve formlarına göre belirlenmiş, bu aşamada pseudo-kûfi desenlerin, kitap kapaklarının ön yüzünde, ikisi alt-üst, diğer ikisi ise sadece sağ kenarda olacak şekilde düzenlenmiştir. Hazırlanan pseudo-kûfiler, nemli deri yüzeyine A4 çıktıları üzerinden kesim bıçağı maşasıyla aktarılmış, ardından deri yüzeyine geçen kompozisyonun dış hatları kesim bıçağıyla düzenlenmiştir. Uygulama sonrasında stamptan faydalanılarak bir örnekteki kompozisyonun çukur yüzeyleri baskılanmıştır. Bu tasarımda pseudo-kûfilerden birinin yüzeyi düz diğeri ise çukur olacak şekilde, hareketli bir geçiş elde edilmiştir. Uygulamalarda dayanıklı ve estetik görünüm elde etmek amacıyla deri kapağının köşelerindeki keskin kısımlar perdahlanmıştır⁹⁷ (Görsel 6).

Görsel 6 Uygulama Aşamaları

Pseudo-kûfilerin deri yüzeyine işlenmesinin ardından kapağı daha estetik göstermek ve yüzeyde renkli bir görünüm elde etmek amacıyla, tüm yüzeye deri boyası (taba, siyah, bordo ve kahve) uygulanmıştır. Dört tasarıma da birbirinden farklı tonlarda uygulama tercih edilmiştir. Çukur yüzeylere uygulanan çeşitli tonlardaki deri boyalar, çukurdaki alanlara koyu bir görünüm kazandırmıştır. Boya işleminin ardından deri yüzeyine sünger vasıtasıyla deri koruyucu ve parlaticısı uygulanmıştır. Bu aşama sonrasında kapak yüzeyinde parlak ve estetik görünüm elde edilmiştir.

2.00 mm kalınlığında sığır derisinden hazırlanan alt ve üst deri kapaklar, omurgaya uygulanan yumuşak 1.00 mm kalınlığında koyun derisiyle sağlamlaştırılmış, birleştirilme işleminde deri yapıştırıcı tercih edilmiştir. Kahve tonunda boyanan bir örneğin sadece arka yüzünde deri yapıştırıcısı birleştirilme işleminde kullanılmış, diğer tüm uygulamalarda ise hem deri yapıştırıcısı hem de perçin çitçit uygulama tercih edilmiştir. Uygulamalarda estetik görünüm ve aynı zamanda sağlamlık elde edilmiştir. 1 mm kalınlığında iyi tabaklanmış yumuşak koyun derisinin dikey olarak yerleştirildiği kitap kapağının sırt kısmında herhangi bir kompozisyona yer verilmemiştir. Çarklı zimba yardımıyla ince koyun derisinin kalın sığır derisi

⁹⁷ Bildiri için bizleri davet eden Prof. Dr. Anıl Ertok Atmaca, çalışmamız kapsamında malzemelerin temin edilmesi ve uygun atölye ortamının hazırlanması aşamasında bize destek olan Öğr.Gör. Dilek Çelik, Safranbolu Şefik Yılmaz Dizdar Meslek Yüksekokulu El Sanatları Bölümü öğrencileri ve okul yönetimine teşekkür ederiz.

üzerine yapıştırıldığı alanlarda eşit aralıklarla delikler açılmış, deliklere çitçit perçin yerleştirilerek manuel tulumba pres makinesiyle perçinler sırt derisi ve kapakları birbirine sabitlenmiştir. Kitap kapağını yapıştırırken sayfalara yapıştırıcı bulaşmaması için deri kapak ile kitap sayfaları arasına kalın kağıtlar yerleştirilerek yapıştırıcının görevi dışında sayfalara zarar vermesi engellenmiştir. Deri ve kitaba işlenen karton kapakların birbirine sabitlenmesi için deri yapıştırıcısı tercih edilmiş, kapaklar kapatılarak düz ve sert bir zeminde kitap dinlenmeye bırakılmıştır. Bekleme aşamasında yapıştırıcıda hava oluşumunu engellemek ve yapıştırıcının etkisini güçlü kılmak amacıyla kitabın üzerine 1 kg düz ve geniş yüzeye sahip ağırlık konularak, yapıştırıcının etkili kuruması sağlanmıştır (Görsel 7).

Görsel 7 Uygulama Sonrası Genel Görünüm

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kitaplar, el yazmaları ya da din adamları tarafından hazırlanan metinlerde olduğu gibi pseudo-kûfilerin yayılmasında etkili olmuştur. Tespit edilen pseudo-kûfilerin çoğu taşınabilir ürünlerin dışında kiliseler ve manastırlardaki ürünlerde karşımıza çıkmaktadır. Almanya, İtalya, İspanya, Türkiye ve Yunanistan'daki manastır ya da kiliselerin resim programında yer alan uygulamalar bu görüşü desteklemektedir. Pseudo-kûfilerin bulunduğu yapılar, hac merkezi konumunda kutsal din adamlarıyla bağlantılı yapılardır. Yunanistan'daki Hosios Lukas Manastırı (Walker, 2015: 99), Aziz Lukas'ın mezarına ev sahipliği yapmasının yanında Panagia Kilise (10. yüzyıl) ve Katholikon'da (11. yüzyıl) tespit edilen pseudo-kûfiler manastırlarda kullanılıp daha sonradan diğer uygulamalara öncülük ettiğini düşündürür (Safarian and Mohammadzadeh, 2019: 79). Manastırda templonda, U formlu Lâm Elif ve S formlu Kaf'lardan oluşan uygulamaların 10. yüzyıldan itibaren hazırlanmış el yazmaları ve daha birçok eser üzerinde yer aldığı belirlenmiştir (Centonze, 2018: 35, fig. 8a-b).

İtalya ve Yunanistan, Doğu Akdeniz'de dini, siyasi ve ekonomik açılardan büyük öneme sahiptir (Centonze, 2018: 35). Erken ve daha geç dönemlerde olduğu gibi 12.-13. yüzyılda Hıristiyan manastırları, resimli el yazmalarının üretiminde büyük öneme sahiptir. Bu dönemde sanatsal üretim merkezleri olarak devam eden manastırların bünyesindeki usta-sanatçılar tarafından hazırlanan rehber niteliğindeki resimli el yazmalarıyla diğer eserlerin, dini yapıların kompozisyonuna öncülük ettiği görülür (Contadini, 1999: 2-3). İspanya'da Hıristiyan ve Musevilere ait 13.-15. yüzyıla tarihlenen kutsal kitapların tezhiplerinde de pseudo-kûfi tasarımlara benzer uygulamalar görülmektedir. Bu kutsal el yazmaları daha çok dönemin

zengin patronlarına ait evlerinde, sinagoglar ve kiliselerde korunmuştur. 1430'larda tamamlanan Alba İncili ya da Barselona'daki atölyelerde Latince ve İbranice üretilen el yazmaları, Yahudi ve Hıristiyan uzmanların çalıştığı kütüphaneler ya da projelerde üretilmiştir. Hıristiyan ve Yahudilerin görev yaptığı kutsal kitap yazımıyla ilgilenen okullar, kitap yapımında baskın olan eski geleneklerin etkisi altındadır. Kur'an-ı Kerim'in de bu süreçte büyük etkiye sahip olduğu bilinmektedir (Ecker, 2004: 66).

Yunanistan'da Korinthos, Atina Agorası, Thebes, Selanik, Khalkis, Pelagonesos batığı ve İstanbul Hipodrom, Büyük Saray, Saraçhane, Ayasuluk Tepesi St. Jean Kilisesi, Demre Aziz Nikolaos Kilisesi, arkeolojik çalışmalar ve sualtı araştırmalarında tespit edilen çok sayıdaki buluntu üzerinde pseudo-kufi yer almaktadır (Doğer, 2002: 255). Bunların dışında araştırmamalarımız, tekstil ürünleri ve el yazmalarındaki pseudo-kûfilerin de çeşitli ülkelerde uygulanmasında etkili olmuştur. Bazı araştırmacılar Yunanistan'daki arkeolojik buluntular ve el yazmalarındaki kûfi tasarımların, Sina ya da Filistin çevresinde Arapça okuma ve yazma öğrendiği düşünülen kişiler tarafından yapılmış olabileceğini, Nicephoros Phocas döneminde ise bu yabancı kültürün yansımalarının Lavra ya da Mısır'daki diğer manastır merkezlerine aktarılmış olabileceği ileri sürmektedir (Miles, 1964: 32). Kiliselerin camlarındaki pseudo-kûfilerin de ticaret ürünleri ya da manastırların el yazmalarındaki rehber niteliğindeki ürünlerle etkileşime tanıklık ettiğini gösterir. Resimli el yazmalarındaki uygulamalara yönelik hazırlanan dört uygulama, etkileşimin küçük bir versiyonuna ışık tutacak niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Centonze, Sabrina. (2018). "Le iscrizioni pseudo-cufiche nelle chiese lucano-pugliesi. La cristianizzazione del linguaggio decorativo İslamico", *MATHERA*, Anno II, N. 3, Antros. 33-39.
- Christie, Archibald H. (1922). "The Development of Ornament from Arabic Script-II", *The Burlington Magazine for Connoisseurs*, Vol. 41, No. 232. 34+37-38+41.
- Contadini, Anna. (1999). "Artistic Contacts: Present Scholarship and Future Tasks" (Edit.: Contadini, A. and Burnett, C.), *Islam and the Italian Renaissance*, London: The Warburg Institute. 1-60.
- Dimand, M. S. (1927). "Egypto-Arabic Textiles Recent Accessions", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, Vol.: 22, No.: 11. 275-279.
- Doğer, Lale. (2002). "Bizans Eserlerinde Bezeme Ögesi Olarak Kufi Yazı Taklidi Eserler", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu, Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan 10-13 Ekim 2001*. İzmir: Ege Üniversitesi. 247-260.
- Ecker, Heather. (2004). *Caliphs and Kings: The Art and Influence of Islamic Spain*. New York: Selections from the Hispanic Society of America.
- Erdmann, Kurt. (1954). *Arabische Schriftzeichen als Ornamente in der abendländischen Kunst des Mittelalters*. Mainz, Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz. 467-513.
- Ettinghausen, Richard. (1976). "Kufesque in Byzantine Greece, the Latin West and the Muslim World", *A Colloquium in Memory of George Carpenter Miles (1904-1975)*. New York: American Numismatic Society. 28-47.

- Fontana, Maria Vittoria. (1995). “The Influence of Islamic art in Italy”, *Annali dell’Università degli studi di Napoli “L’Orientale”*. *Rivista del Dipartimento di Studi Asiatici e del Dipartimento di Studi e Ricerche su Africa e Paesi Arabi*, Vol.: 55/3. 296-319.
- Frantz, Alison. (1971). *The Church of the Holy Apostles*, Vol.: 20. New Jersey: The American School of Classical Studies at Athens.
- Gül, Muammer. (2004). “İslam Sanatının İlk Şaheseri Kubbetü’s-Sahra: Tarihi Arka Planı, Tasviri, Restorasyonları ve Kitabeleri”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 41. 79-97.
- Kaya, Erkan. (2017). “Pseudo-Kûfic Ornament in Byzantine Art”, *Recent Developments in Arts* (Edit.: Zbigniew Bialas, Hasan Aslan, Mehmet Ali Icbay, Hasan Arslan), 174-181.
- Mack, Rosamond E. and Zakariya, Mohamed. (2009). “The Pseudo-Arabic on Andrea del Verrocchio's David”, *Artibus et Historiae*, Vol.: 30, No.: 60. 157-172.
- Megaw, A. H. S. (1931-1932). “The Chronology of Some Middle-Byzantine Churches”, *The Annual of the British School at Athens*, Vol.: 32, 90-130.
- Miles, George C. (1964). “Byzantium and the Arabs: Relations in Crete and the Aegean Area”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol.: 18. 1-32.
- Napolitano, Ennio G. (2018). *Arabic Inscriptions and Pseudo Inscriptions in Italian Art*. Bamberg: Otto-Friedrich-Universität Bamberg.
- Safarian, Zeinab and Mohammadzadeh, Mehdi. (2019). “Pseudo Kufi Reflection of the İslamic Art in the Byzantine Art”, *Scientific Journal The History Of Islamic Culture and Civilization*, Vol.: 10, No. 36. 75-86.
- Spittle, S. D. T. (1954). “Cufic Lettering in Christian Art”, *The Archaeological Journal*, Vol.: 111, No.: 1. 138-152.
- Strehle, Kristen E. G. (2017). ““TABIMUROLI MUIDEM REP”. Pseudo-Kûfic, Retrograde Latin, and the Crusades Remembered on the Palazzo Chiaromonte-Steri Ceiling”, *De Gruyter, JTMS*, 4(1-2). 217-268.
- Tichy, Von Gottfried und Staley, Lisa A. (2005). “Kufische und Pseudokufische Inschriften in Salzburg und im Europäischen Kontext-Herkunft und Bedeutung”, *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde*, Band: 145, 339-362.
- Walker, Alicia. (2015). “Pseudo-Arabic ‘Inscriptions’ and the Pilgrim’s Path at Hosios Loukas”, *Viewing Inscriptions in the Late Antique and Medieval World* (Edit.: Antony Eastmond). London: Cambridge University Press. 99-123.
- Zennûn, Yûsuf ve Serin, Muhittin. (2002). “Kûfi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 26, Ankara. 342-345.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI MERKEZ KÜTÜPHANESİNDE KORUNAN MUSHAF'IN KLASİK ÜSLUPTA HAZIRLANMIŞ CİLDİNİN TEZYİNATI

Ummuhan KAÇAR, Bağımsız Araştırmacı, ummuhankacar@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7746-3869

ÖZET

Geleneksel Türk sanatları içinde önemli bir yer teşkil eden ciltçilik ve tezyinatı, hazırlanmış eşsiz eserlerle temsil edilmektedir. İlk örneklerine Uygur tapınaklarında yapılan kazılarda rastlanılan ve tarihi seyri içinde gelişen ciltçilik, Osmanlı Dönemi'nde 16. yüzyılda klasik üslup olarak nitelendirilen şeklini almıştır. Cilt tezyinatında daha sonraki dönemlerde farklı üslupların gelişmesinin yanı sıra klasik üslupta hazırlanmış cilt yapımı günümüze kadar formunu korumuş ve devam etmiştir. Klasik dönemde Osmanlı üslubunda hazırlanan ciltler, kompozisyon, motif, tezyinatta sadelik ve kullanılan altın miktarı gibi ayırt edici unsurlarla dönem eserleri arasında farkını korur. Cilt yapımında en çok tercih edilen malzeme deridir. Deri cildin üzerine yapılan tezyinatta kullanılan temel malzeme ise altındır. Ülkemizde, müze ve kütüphanelerde çok sayıda eşsiz ciltlere sahip yazma eserler muhafaza edilmektedir. Kitap sanatları açısından bu eserlerin incelenerek kayıt altına alınması büyük önem arz etmektedir. Yazma eserlerin cildi ve tezyinatının, dönem, üslup, karakter ve teknik özelliklerinin incelenerek bilim ve sanat camiasına kazandırılması gelecek nesillere aktarılması açısından çok önemlidir. Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi'nin Yazma Eserler bölümünde yer alan 000597 demirbaş numaralı Kur'an-ı Kerim'in cilt tezyinatı çalışmada araştırılmıştır. Eser 19. yüzyılın başlarında 1226/1811-12 yılında Abdurrahman Necâti tarafından yazılmıştır. Cildin sırt bölümünde bulunan mühürde "Emin 1333" (M/1914-15) yazmaktadır. Yapılan yakından incelemede cildinin bu tarihte eski onarım gördüğü anlaşılmıştır. Mushaf'ın hattı ve tezhibi, döneminin üslup özelliklerini taşımasına rağmen cildi klasik üslupta hazırlanmıştır. Cildin tezyinatı, kütüphaneden temin edilen dijital görüntüler üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışmada nüshanın cilt tezyinatı ele alınarak kompozisyon, desen, motif ve renk özellikleri incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre 1811-12 tarihinde yazılan Mushaf'ın cilt tezyinatı, klasik üslup özelliklerini koruduğu ve döneminin üslup özelliklerinden etkilenmediği dikkat çekici bir husustur.

Anahtar Kelimeler: Cilt, Tezyinat, Klasik Üslup, Desen, Kur'an-ı Kerim

THE BOOKBINDING ILLUMINATION OF THE QUR'AN PREPARED IN CLASSICAL STYLE PRESERVED IN THE CENTRAL LIBRARY OF THE PRESIDENCY OF RELIGIOUS AFFAIRS

ABSTRACT

Bookbinding and its illumination, which have an important place in traditional Turkish arts, are represented by unique works. Bookbinding, the first examples of which were found in the excavations in the Uyghur temples and developed in the course of its history, took the form

described as the classical style in the 16th century in the Ottoman Period. In addition to the development of different styles in bookbinding illumination in the later periods, the binding prepared in the classical style has preserved its form and continued until today. The bookbindings prepared in the Ottoman style in the classical period maintain their difference among the works of the period in terms of composition, motif, simplicity in decoration, and the amount of gold used. Leather is the most preferred material for bookbinding making. The basic material used in the decoration of the leather binding is gold. In our country, many manuscripts with unique binding are preserved in museums and libraries. In terms of book arts, it is of great importance to examine and record these works. It is very important in terms of hand down to the next generations, Bringing the binding and illumination of the manuscripts to the science and art community by examining the period, style, character, and technical features. In this context, the binding adornment of the Qur'an with the fixture number 000597 in the Manuscripts Section of the Directorate of Religious Affairs Central Library was investigated in the study. The Qur'an was written by Abdurrahman Necati in 1226 AH 1811-12 AD at the beginning of the 19th century. "Emin 1333" (1914-15 AD) is written on the seal on the back part of the binding. Upon closer examination, it was understood that the gilding had undergone an old repair at this date. Although Mushaf's calligraphy and illumination bear the stylistic features of its period, its binding was prepared in the classical style. The illumination of the binding was evaluated on the digital images obtained from the library. In the study, the composition, pattern, motif, and color features of the rewritten were examined by considering the binding illumination. According to the findings, it is remarkable that the binding illumination of the Mushaf, which was written in 1811-12 AD, preserved the classical style features and was not affected by the stylistic features of its period

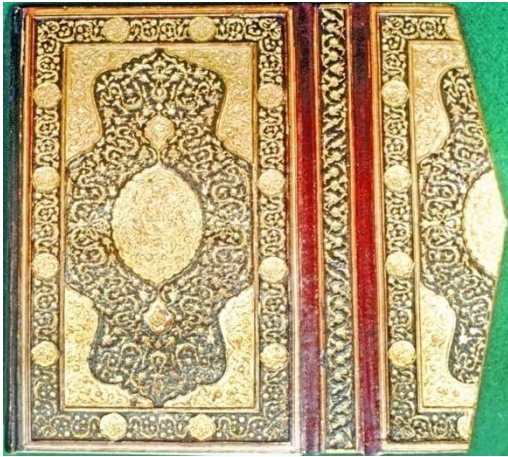
Keywords: Binding, Illumination, Classical style, Pattern, Qur'an

GİRİŞ

Yazma eserlerin korunması ve muhafazası açısından ciltçilik büyük önem arz etmektedir. Orta Asya'da kâğıdın icat edilmesiyle birlikte Türklerde sanat dalı haline gelmiştir (Binark, 1975). Selçuklular ve Beylikler Döneminde erken örneklerini gördüğümüz cilt bezeme sanatı, Osmanlı'da II. Murat döneminde şekillenmeye başlamış ve 16. yüzyılda klasik formuna ulaşmıştır (Tanındı, 1993, 422). Klasik Osmanlı cilt sanatı 16. yüzyıldan itibaren Türk ve İslam cilt sanatının en büyük temsilcisi olmuş ve bu durum günümüze kadar devam etmiştir (Arıtan, 1993, 551).

Türk cilt sanatı tarihinde Herat, Hatâyî, Arap, Rûmî, Memluk, Mağribî, Türk (Osmanlı), Buhârâ-yı cedîd üslupları görülmekte ve ait olduğu kültür alanının adıyla anılmaktadır (Aydın, 2017, 474). Bu üslupların farklılıkları cildin şekli veya yapılış tekniğiyle ilgili olmayıp, cildin süslemesinde, motiflerde veya kullanılan malzemelerde kendisini göstermektedir (Özen, 1998, 10). Osmanlılarda klasik dönem olarak adlandırılan 16. yüzyılda hazırlanan ciltler, cilt sanatında "klasik üslup" olarak adlandırılan formu oluşturmaktadır (Görsel 1). Tezyinata kullanılan form, kompozisyon, motif ve kullanılan altın miktarıyla diğer coğrafyalarda hazırlana ciltlerden ayrılmaktadır.

18. yüzyıldan itibaren batılılaşma sürecinin etkisiyle barok ve rokoko üsluplarının motifleri cilt tezyinatında da görülmeye başlanmıştır (TSMK EH 141/436). Klasik üslup cilt yapımında sanata giren yeni motiflerin ve formların kullanıldığı cilt örneklerinin çoğunluğu oluşturmasına rağmen klasik dönem motiflerinin korunduğu örnekleri de görmek mümkündür. Ancak kullanılan motifler, dönemin tezhip sanatında da olduğu gibi daha büyük, formları bozulmuş ve ince işçiliğin zayıfladığı görülmektedir (Görsel 2).

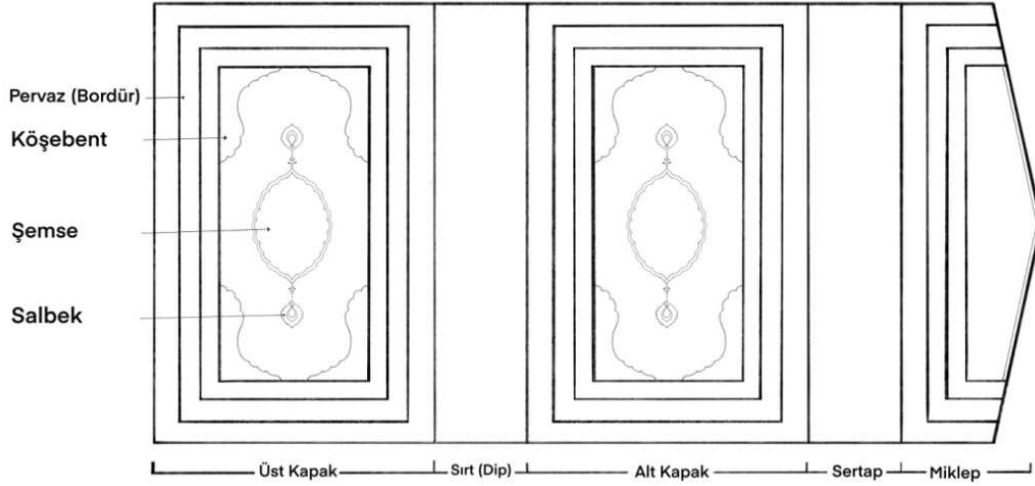

Görsel 1. TİEM 1962 numaralı Divan-ı Muhibbî (Aritan, 1993, 551)

Görsel 2. 1227/1811 tarihli, 06 Mil Yz A 6721 numaralı Mushaf'ın cildi (Ayyıldız, 2014, 86)

Cilt, kitap yapraklarını bir arada tutmak için kullanılan koruyucu kapdır (Özönder, 2003, 24). Arapçada deri anlamına gelen cildi, yapma işine “telcid”, yapan kişiye ise “mücellid” denir (Balkanal, 2002, 545). Görsel 3’de belirtildiği üzere, klasik bir cilt; sayfaların alt ve üst kısmını örten “alt-üst kapaklar (kap)”, kapakları bir arada tutan “sırt (dip)”, alt kapağa bağlı üçgen veya yamuk dörtgen formunda “miklep (cilt kanadı)” ve miklebin kapağa bağlandığı “sertap” bölümlerinden oluşmaktadır (Özcan, 1990, 2). Ayrıca cildi koruyan “ciltbend” ile kitabın yapraklarını birbirine bağlayan örgü, “şiraze” de cildi oluşturan unsurlara ilave edilebilir. Kapakların kolaylıkla açılıp kapanması için sırtla kapaklar arasındaki boşluğa “mukat payı”, sertapın iki yanında alt kapakla miklep arasında bırakılan boşluğa ise “dukak” adı verilir (Özen, 1998, 11).

Görsel 3. Klasik cildin bölümleri

Klasik dönemde gelişmiş olan cilt çeşitleri, malzemelerine ve süsleme tekniklerine göre iki ana başlık altında incelenmektedir. Kullanılan malzemelerine göre deri, kumaş, ebrulu, murassa (mücevherli) ve lâke ciltler olarak adlandırılır. Bunlar içerisinde deri, ciltçilikte en çok kullanılan ana malzemedir. En fazla koyun (meşin), keçi (sahtiyan) ve ceylan (rak), nadiren de sığır (kösele) derisi kullanılmıştır. En çok kullanılan kahverenginin yanı sıra kırmızı, vişneçürüğü, yeşil ve siyah renk derinin kullanıldığı görülür. Murakka (mukavva), deri ciltlerin omurgasını oluşturmaktadır (Çığ, 1991, 7).

Süsleme tekniklerine göre şemseli, zilbahar, yekşah, zerduz ve çarküşe denilen ciltler yapılmıştır. Adını, üzerine yapılan şemse formundan alan şemseli ciltler klasik üslupta yaygın kullanılan bir çeşittir. Bezeme tarzına göre; alttan ayırma (kabartma motifler deri renginde bırakılır zemine altı sürülür), üstten ayırma (zemin deri renginde bırakılır, motifler altınla boyanır), mülemma (motifler ve zemin, her ikisine de altın sürülür), mülevven (şemse, köşebent ve diğer bezemeler kapakta kullanılan esas deriden başka renkte bir deri ile kaplanır), soğuk (altın kullanılmadan deri kendi renginde bırakılmış) ve müşebbek (kat'ı, daha çok cildin iç kısmında görülür) şemseli olarak adlandırılan çeşitleri vardır (Özcan, 1990, 3).

İslam coğrafyasında diğer dönem devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti de kitap sanatlarının üretimini desteklemiştir. Bu alanda yapılan çalışmalar arasında Kur'an-ı Kerim yazmalarının hazırlanmasına ayrı bir önem verilmiştir. Bunun sonucunda hat, tezhip ve cilt gibi sanat dallarının nadir örneklerini Mushaflarda görmek mümkündür. Ülkemizde çeşitli koleksiyonlarda korunan yazmaların, kitap sanatları açısından incelenerek kayıt altına alınması büyük önem arz etmektedir. Nüshaların dönem, üslup ve teknik özelliklerinin incelenerek bilim ve sanat camiasına kazandırılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda farklı dönem ve devletlerde hazırlanmış, zengin bir koleksiyonuna sahip Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi (DİBMK)⁹⁸ Yazma Eserler bölümünde yer alan Mushaflar araştırılmıştır. Çalışmada 000597

⁹⁸ DİBMK Yazma Eserler Bölümü'nde, cüzlerle birlikte yaklaşık 1500 adet demirbaş numaralı Kur'an-ı Kerim korunmaktadır. Devir, bağış ve satın alma yoluyla Mushaflar kütüphaneye kazandırılmıştır. İçlerinde Selçuklu, Memlük, Safevî ve

demirbaş numaralı Kur'an-ı Kerim'in cilt tezvinatı ele alınarak kompozisyon, desen, motif ve renk özellikleri incelenmiştir. İnceleme kütüphaneden temin edilen dijital görüntüler üzerinden yapılmıştır.

BULGULAR

Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi'nde Korunan 000597 Numaralı Kur'an-ı Kerim'in Cilt Tezvinatının İncelenmesi

Genel özellikleri

Nüshanın 1226/1811-12 tarihinde Afyon Karahisarlı Abdurrahman en-Necâî tarafından istinsah edildiği 549a varağında (ketebe sayfasında)⁹⁹ yazılıdır. Eser 320x210- 260x160 mm ölçülerinde 550 varaktır. Nesih hattıyla 11 satır olarak istif edilen nüsha, siyah is mürekkebiyle nohûdi renkte fligranlı kâğıda yazılmıştır. 549b varağında 6 Ramazan 1235 (17 Haziran 1820) tarihli Seyyid Abdullah isminde bir tevellüd kaydı vardır. Ayrıca 550a varağında “Hacı Âşık sülalesinin Hacı Âşık Camii'ne hediyesidir, 13 Kasım 1989” yazılı bir not yapıştirilmiştir.

2016 yılında DİBMK'ne gelen eserin cildi ve metin kısmında, genel durumu nedeniyle 2018 yılında restorasyon ve konservasyon çalışmaları yapılmıştır.

Cilt özellikleri

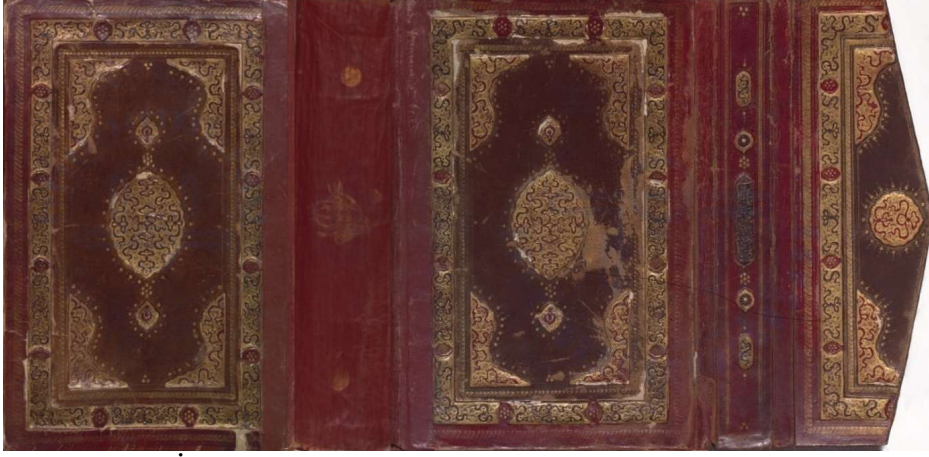
Mushaf'ın cildi alt-üst kap, sırt, sertap ve miklep bölümlerinden oluşmaktadır (Görsel 4, Çizim 1). Alttan ayırma şemseli mülevven olarak tezyin edilmiştir. Kendisi koyu kırmızı renk deri olan cilt, üzerine koyu kahve renkli deri yapıştirılarak renklendirilmiştir. Kapın kompozisyonu ortada dikdörtgen alan ve iki tarafında zencerek bulunan dış pervazdan oluşur. Dikdörtgen alanda köşebent, şemse ve salbek formları yer alır. Kap yüzeyinde ¼ oranlı simetrik desen tasarımı uygulanmıştır (Görsel 5). Dairesel helezonlar üzerine hatayi grubu motifler ve simetrik yerleştirilmiş bulut motifleri görülür. Şemse-salbek-köşebentlerde motifler kabartma ve kırmızı derinin kendi renginde, zemin ise altındır. Şemse ve köşebentler arasında kalan alan ise kahverengidir.

Dış pervaz bölümü paftalara ayrılmıştır. Pafta içlerinde ½ oranlı simetrik desen tasarımı mevcuttur. Desende ters simetrik helezonik hat üzerinde hatayi grubu motifler ve iplik şeklinde simetrik yerleştirilmiş bulut motifi görülmektedir. Dış pervazda pafta içlerinde kahverengi deri zeminde motifler kabartma olarak yapılmıştır. Pafta aralarında oluşan oval form içinde kırmızı deri üzerinde, altın noktalar penç motifini oluşturacak şekilde yerleştirilmiştir.

Osmanlı Döneminde yazılmış değerli ve nadir Mushaflar da bulunmaktadır. Bilgiler DİBMK Yazma Eserler bölümünden alınmıştır.

⁹⁹ Ketebe (hatîme) sayfası, yazma eserlerin sonunda istinsah bilgilerinin (hattatı, müstensihî, yazıldığı yer-tarih) veya dua metninin verildiği yerdir (Derman, 2010, s. 113).

Görsel 4. DİBMK 000597 numaralı Kur'an-ı Kerim'in cilt dış kapağı

Görsel 5. DİBMK 000597 numaralı Kur'an-ı Kerim'in ¼ alt-üst dış kapağı

Eserin cildinin sırt bölümünde bir tuğra ile onun alt ve üstünde daire formlu mühür yer almaktadır. Mühürde “Emin 1333” yazılıdır. M/1914-15’e denk gelen tarihte, nüshanın eski bir onarım gördüğü anlaşılmaktadır (Görsel 6a,7a).

Cildin sertap bölümünde ortadaki şemsenin içerisinde yazı¹⁰⁰ yer alır (Görsel 6b,7b). Yazı kahverengi zemine kabartma şeklinde altınla yazılmıştır. Yazının iki yanında daire ve oval formlu iki adet şemse yer almaktadır.

Miklep bölümü ortadaki şemse hariç alt-üst kapakla aynı tezyinata sahiptir. Daire formlu şemsede $\frac{1}{2}$ oranlı simetrik desen kullanılmıştır. Helezonik hat üzerine yerleştirilmiş hatayi grubu motifler ve serbest bulut motifi kırmızı deri rengindedir. Zemin ise sürme altındır (Görsel 6b).

a)

b)

Görsel 6. DİBMK 000597 numaralı Kur'an-ı Kerim'in cildi, a) sırt bölümü b) sertap ve miklep bölümü

¹⁰⁰ Vakıa suresi 79-80. Ayetler “ تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ” (La yemessühû illel mutahherûne. Tenzilün min Rabbi'l Âlemîne.)” yazmaktadır. Meali: “Ona ancak tertemiz olanlar (melekler) dokunabilir. O, âlemlerin Rabbinden indirilmiştir.”

a)

b)

Görsel 7. DİBMK 000597 numaralı Kur'an-ı Kerim cildinin a) sırt kısmında bulunan mühür b) sertapda yer alan yazı

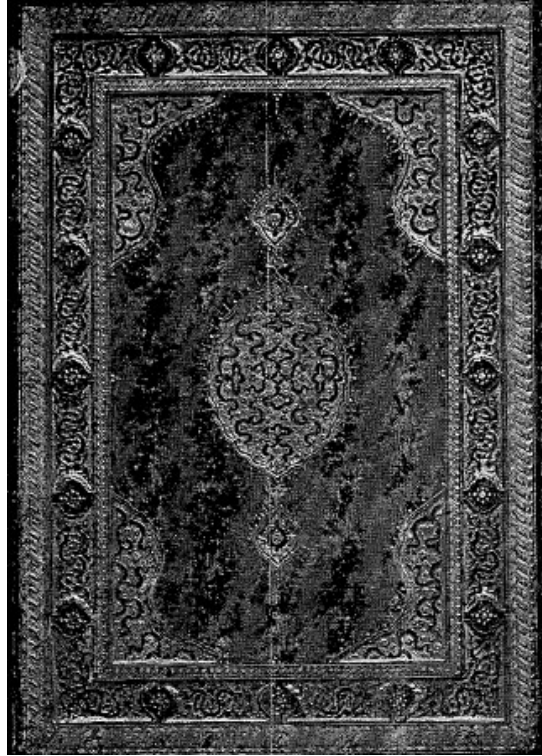
Mushaf'ın iç kabı, dış kaba göre daha sadedir. Koyu kırmızı renkli deri iç kabın tezyinatında, bölümlerini belirleyen cetveller ve zencerek görülmektedir (Görsel 8).

Görsel 8. DİBMK 000597 numaralı Kur'an-ı Kerim cilt iç kapağı

İncelenen eserin cildinin tezyinatında renk olarak sadece derinin kendi rengi kullanılmış, zeminde görülen altından başka boya kullanılmamıştır. Hatayi grubu motifler negatif form (çift tahrir) tekniğinde hazırlanmıştır.

19. yüzyılda kaleme alınan Mushaf'ın cildi, klasik üsluba sahiptir. Ancak cilt, döneminin karakter ve işçilik özelliklerini taşımamaktadır. Yapılan araştırmalarda, çalışmada ele alınan cildin tezyinatına benzer tasarım ve işçiliğine sahip 16. yüzyılda hazırlanmış ciltlere rastlanılmıştır. 16. yüzyıla ait TSMK EH 2849 numaralı murakka' (albüm)'ün kabı; ölçüsü, alttan ayırma şemseli-mülevven tezyinatı, motif, desen tasarımı ve işçilik açısından incelenen eserin cildine çok benzemektedir (Görsel 9). Ayrıca TIEM 2191 numaralı 1540 tarihli Hürrem Sultan'ın vakfiyesinin kabı da, dış pervazda paftalar arasında yer alan oval formun içindeki desen hariç, benzer tezyinata sahiptir (Çığ, 1952, 123).

Görsel 9. TSMK EH 2849 numaralı murakka' (albüm)'ün kabı
(Çığ, 1952, 123)

SONUÇ VE ÖNERİLER

İncelenen eserin alttan ayırma şemseli mülevven bir cilt tezyinatı vardır. Cilt murakka üzerine koyu kırmızı renkte deri ile kaplanmıştır. Şemse ile köşebent arasındaki alanda ve pervazda koyu ton kahverengi deri kullanılmıştır. Tezyinatta motifler kabartma yapılarak, zemindeki deri renginde bırakılmış ve bu şekilde zemin farkı oluşturulmuştur. Motiflerin arasındaki zemine ise altın sürülmüştür. Böylelikle zemin farkından dolayı çukurda kalan altının; zaman, sürtünme, saklama koşullarının etkisiyle yıpranması minimize edilmiş olmaktadır.

Çalışmada ele alınan Mushaf 1811-12 tarihinde kaleme alınmıştır. Nüshanın tezhibi kompozisyon, motif ve renk açısından batılılaşma dönemi üslubundadır. Cildin sırt kısmında tam okunamayan bir tuğra ve “Emin 1333” yazan iki mühür yer alır. Yapılan yakından incelemede mührü göre 1914-15 yılında nüshanın eski bir onarım gördüğü belirlenmiştir.

Hattı ve tezhibiyle batılılaşma dönemi karakterine sahip olan nüshanın cildi, klasik üslupta hazırlanmıştır. Döneminin tezyinat özelliklerini taşımaması dikkati çeken bir husustur. Cildin tamir gören sırt bölümü hariç diğer bölümleri özgündür. Bu özgün bölümlerin tezyinatı kompozisyon, desen, işçilik ve motiflerin formu, büyüklüğü, inceliği açısından klasik döneme ait eserlere çok benzemektedir. 19. yüzyılda 16-17. yüzyıl karakter özelliklerine sahip bir cildin

hazırlanmış olması dikkat çekicidir. Bu durum incelenen kabın 20. yüzyılın başında görmüş olduğu eski onarımda değiştirilmiş olma olasılığını akla getirmektedir. Var olan bir kitap kabının başka bir esere takılması, eski yazma eser onarımlarında yapılan bir uygulamadır. Bu nedenle incelenen Mushaf'ın eski onarımında böyle bir uygulamanın yapılmış olması muhtemeldir. Ancak sanatçıların var olan kalıpları tekrar kullanarak, küçük farklılıklarla birlikte benzer eserler üretmesi göz ardı edilmemesi gereken diğer bir durumdur.

KAYNAKÇA

- Arıtan, A. S. (1993). Ciltçilik. *İslam Ansiklopedisi* 7/ 551-557, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Aydın, F. (2017). Türk Cilt Sanatı ve Özellikleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/62: 469-478. Erişim Adresi: 01.03.2022,
[Http://Isamveri.Org/PdfdrG/G00028/2017_62/2017_62_Aydnf.Pdf](http://Isamveri.Org/PdfdrG/G00028/2017_62/2017_62_Aydnf.Pdf)
- Ayyıldız, E. (2014). Milli Kütüphanedeki 19. Yüzyıl El Yazması Kur'anı Kerimlerin Süsleme Özellikleri. Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü El Sanatları Eğitimi Ana Bilim Dalı Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Balkanal, Z. (2002). Bilgi ve Sanatı Kaplayan Sanat: Ciltçilik. *Türkler Ansiklopedisi*, 12: 545-562, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Binark, İ. (1975). *Eski Kitapçılık Sanatlarımız*. Ankara.
- Çığ, K. (1991). *Türk Kitap Kapları*. Doğan Kardeş Matbaacılık: İstanbul.
- Çığ, K. (1952). Türk Kitap Kapları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* ¼: 105-130, Ankara. Erişim Adresi: 05.03.2022,
<https://Dspace.Ankara.Edu.Tr/Xmlui/Bitstream/Handle/20.500.12575/49347/9471.Pdf?Sequence=1&Isallowed=Y>.
- Derman, Ç. (2010). Tarihimizde Mushaf'ların Bezenmesi, *Diyanet İlmi Dergi*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 46 (4): 137-144, Ankara:
- Özcan, Y. (1990). *Türk Kitap Kaplarında Şemse Motifi*. Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Özen, M. E. (1998). *Türk Cilt Sanatı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: Ankara.
- Özönder, H. (2003). *Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü*. Sebat Ofset: Konya.
- Tanırdı, Z. (1993). Türk Cilt Sanatı. *Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı*, 422-30. İş Bankası Kültür Yayınları: Ankara.

KAHRAMANMARAŞ'TA KIRBA YAPIMI

Öğr. Gör. Cem KARAKIZ, Konya Teknik Üniversitesi, ckarakiz@ktun.edu.tr

ÖZET

Divanü Lügatü Türk'te "Kırba" Könek kelimesine karşılık verilmiş, matara ve su tulumu olarak açıklanmıştır, aynı zamanda "Bıtık" kelimesinin karşılığı olarak da görülmektedir. Deriden yapılan tulum şeklinde su taşımak için kullanılan bir su kabıdır. Anadolu Türkmenlerinin farklı boylarda yaptığı Kırba, müzelerde ve halen yapımı devam eden Kahramanmaraş'taki örneklerine bakıldığında, en küçüğüne kırba, bir büyüğüne Kalaz, en büyük boyuna ise Yanlık denildiği görülmektedir. Göçlerin yapıldığı, yaylalara çıkıldığı ve savaşların at üzerinde yapıldığı zamanlarda, suyun taşınması ve muhafaza edilmesinin oldukça önemli olduğu bilinmektedir. Sonraları saka tulumu olarak ta isimlendirilen Kırba, tulum şeklinde taşınması kolay ve suyu bozulmadan taşımaya yarayan bir eşya olarak önem arz etmiştir. Maraş derisi kullanılarak üretilen Kırba, bitkisel tabaklama ile elde edilen organik deriden yapıldığı için, günümüzde de köylerde ve yaylalarda içerisine su koyulup kullanılmaya devam edilmektedir.

Bu çalışmada Maraş derisi kullanılarak üretilen Kırbanın yapım aşamaları fotoğraflanarak, ustaların bilgilerinden ve erişilebilen farklı kaynaklardan faydalanılmış, Kırbanın yapımı incelenmiştir. Bu çalışma kaybolmaya yüz tutmuş kültürel değerimizin yaşatılmasını sağlamak, gelecek kuşaklara aktarılmasına katkıda bulunmak ve benzeri çalışmalara kaynak oluşturması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Kırba, Deri, Kahramanmaraş

MAKING KIRBA IN KAHRAMANMARAŞ

ABSTRACT

In Divanü Lügatü Türk, the word "Kırba" is used as Könek, it is explained as a water bottle and a water bag, it is also seen as the equivalent of the word "Bıtık". It is a water container used to carry water in the form of a suit made of leather. When looking at the examples of Kırba made by Anatolian Turkmens in different sizes, in museums and in Kahramanmaraş, which are still under construction, it is seen that the smallest one is called a Kırba, the one is called Kalaz, and the largest one is Yanlık. It is known that it is very important to transport and preserve water when migrations, plateaus and wars are fought on horseback. The Kırba, which was later also called as a coverall, has gained importance as an item that is easy to carry in the form of a coverall and is used to carry water without spoiling it. Since the Kırba, produced using Maraş leather, is made of organic leather obtained by vegetable tanning, it continues to be used by adding water in the villages and highlands today.

In this study, the production stages of the Kırba, which was produced using Maraş leather, were photographed, the knowledge of the masters and different accessible sources were used, and the production of the Kırba was examined. This study is important in terms of ensuring that our cultural value, which is on the verge of disappearing, is kept alive, contributing to its transfer to future generations, and being a source for similar studies.

Keywords: Kırba, Leather, Kahramanmaraş

GİRİŞ

Deri, Dünya üzerinde yaşayan bazı hayvanların, vücutlarını saran en dış katmanından elde edilen, içeriği lif ve dokulardan oluşan, insanlar tarafından çeşitli işlemlerden geçirildikten sonra kullanılan doğal bir malzemedir. İnsanlığın tarih içindeki seyrine bakıldığında, yaşamını devam ettirebilmek için doğada yaşayan canlılarla iç içe olmuş ve bu çevresel elementlerden üst düzeyde faydalanmaya çalışmıştır. Arkeolojik kazılardan elimize ulaşan bulgularda bunun kanıtlarını net olarak görebilmekteyiz. İnsanlar, taş devrinde kullanılan doğal malzemelerden yapılan kap kacaklardan, metali işlemeyi başardıktan sonra savaş aletlerine kadar doğanın nimetlerinden faydalanmışlardır. Aynı şekilde hayvan postlarından, derilerinden giyecek ve su matarası gibi birçok kullanım aracı geliştirmişlerdir. Bu bilgi ve beceriler üst üste koyularak geliştirilmiş, paylaşılmış ve kültürel aktarım yolu ile her medeniyetin içerisinde farklı izler bırakarak günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır.

Endüstri devrimi ile birlikte Dünya’da üretim yöntemleri de gelişerek değişime uğramıştır. Derileri daha seri ve taleplere cevap verecek düzeyde üretebilmek için makineleşme yoluna gidilmiştir. Kimya endüstrisinin de gelişmesi deri tabaklama yöntemlerinin değişmesini beraberinde getirmiştir. Bugün bitkisel tanenleme yöntemleri yok denecek kadar azalmış durumdadır. Kromla tabaklama yaygın bir tanenleme yöntemi haline gelmiş, organik deri olarak isimlendirilen bitkisel tabaklama unutulmaya yüz tutmuştur.

Türkiye’de bir zamanlar yüzlerce bitkisel tanenleme yöntemi ile deri üreten tabakhane varken, bugün sadece Kahramanmaraş’ta 4 tabakhane karatabakçılık yapılmaktadır. Bu ustalar ise mesleklerinin son temsilcileri durumundadır. Kahramanmaraş’ta organik deri ile çarıkçılık, semercilik ve deri ürünleri yapan el sanatı ustalarına deri üreten karatabak ustaları, talep durumuna göre 100-150 ton arası organik deri üretmektedirler. Üretimi yapılan bu derilerin büyük bir kısmı “çarık, edik, kelik, postal” gibi geleneksel ayakkabıların üretiminde kullanılırken, bir kısımda semercilik yapan ustalar tarafından satın alınmaktadır. Köşgerlik mesleğini devam ettiren birkaç atölyede de bildiri başlığımız olan “Kırba” üretimi yapılmaktadır. İçerisine su doldurarak kullanılabilmesi için kullanılan derinin organik ve doğal olması gerekmektedir. Bu yüzden gerçek kullanılabilir kırba Türkiye’de sadece Kahramanmaraş’ta bu organik derilerden yapılmaktadır.

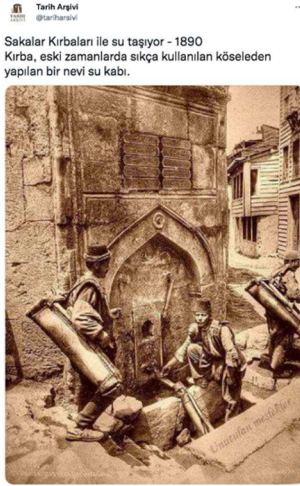
Tulum kelimesi Öztürkçe’dir ve bütün Türk lehçelerinde bu kelime mevcut olup, “içi çıkarılmış davar derisi, kırba manalarına” geldiği görülür (Önder, 1999, s. 202).

Kırba ile su taşıyanlara, “*kırbacı*” denir. Sümerler tarafından icat edildiği düşünülmektedir. Anadolu’nun bazı yörelerinde toprak testi olarak yapılan ve ayrıca ibriği bulunan su kaplarına da Kırbaçça (Kırmıçça) denilir (Kırba, wikipedia, 2022)

Kırbanın, eski zamanlarda Türkçe’de sıkça kullanılan köseleden yapılan bir nevi su kabı olarak isimlendirildiği görülmektedir. Tarih boyunca tüm kültürlerde olduğu gibi insan yaşamını ve yerleşimini belirleyici öğelerinden birisi tuz ise diğeri de su olmuştur. Suyun bir yerden bir yere taşınmasının çözümü olarak deri tulumlardan faydalandığını görmekteyiz.

Sakaların su taşıdıkları kırbalar köseleden yapılırdı. Kösele altı köşe bir tahtanın üzerine demir çemberlerle tutturulurdu. Yukarı doğru gittikçe daralan kırbaların bir metreye yakın boyları olurdu (Gül, 2009, s. 9).

Ağız kısımları iyice dar olup, sebillerde kullanılanlarına musluk takılırdı. Sakaların kullandıkları kırbaların ağızları meşin ile bağlanır, taşıma kolaylığı sağlaması için ağızdan dibe kadar uzanan kösele askısı bulunurdu. Bunlar omuza takılarak istenilen yere götürülürdü (Yerasimos, 1992, s. 96)

Resim 1. Sakalar

Resim 2. Surre Alayı kırba

Resim 3. Osmanlı Kırba

Sakalar birçok oryantalist ressamın resimlerinde göze çarpmaktadır. Çeşme kültürünün yoğun olduğu Osmanlı coğrafyasında resim 1’de görülen su dolduran sakalara pek çok eserde rastlamaktayız.

Resim 2’de görülen su kırba, bir müzayede satışa çıkarılmıştır. 1800’lü yılların başlarında, sürre alayı kırba (matara) ürün deri olup, deri üzeri sırma işçiliğidir, Her şeyiyle orjinal şekilde günümüze kadar ulaşmıştır sürre alaylarında kullanılan ve deri üzeri sırma işçilik yapılmış olan tipik 17. yy formu ve motiflerindedir yükseklik: 41 cm.

Dünya’nın birçok müzesinde de islam eserleri arasında deri ürünlerinden yapılmış Türk İslam eserlere rastlamak mümkündür. Resim 3’te de Osmanlı su kırba görülmektedir.

Tarih kitaplarına baktığımızda kırbaları taşıyan kişilerin farklı özellikleri ve kırbaların hangi amaca yönelik olduğu hakkında da bilgi edinebilmekteyiz.

Kamus-i Türkî’de kırba ile arkada veya hayvanla su taşıyan adam olarak tanımlanan sakalar atlı sakalar ve yaya/arkalıklı sakalar olarak ayrılmaktaydı. Özellikle su şebekelerinin evlere kadar ulaşmadığı dönemde, saka meşki veya kırba adı verilen ve ağızları meşin bir bağ ile bağlanan deriden tulumları atlarının iki yanına asarak pınar ya da çeşmeden aldıkları suyu evlere sevk eden atlı sakaların yanı sıra, 45-50 litre su alan kırbaları sırtında taşıyan yaya sakaların giyim kuşamları dikkat çekicidir (Koca, Koç, 2012, s. 4).

Yaya veya atlı olarak çeşmelerden, su kaynaklarından su temîniyle görevli, saka tâbir edilen bir esnaf teşkilâtı vardı. Yaya (arka) sakalar, kendilerine ayrılan çeş- melerden kırba denen deri su taşıma tulumlarıyla, atlı sakalar da eşek veya at üzerindeki su tulumlarıyla çalışırdı. Kırbaların yaklaşık 23-25 litre su taşıma kapasitesi vardı (Topçu, 2017, s. 229).

Sakalar veya Saka ocağı, Yeniçerilerin su ihtiyacını karşılamakla görevli askerlerin bağlı olduğu ocaktır. 17. Yüzyılda sayıları 700 kadardı. Kışları Ağakapısı dışındaydı. Seferde ve barışta yeniçerilerin içme ve yıkanma suyunu sağlamakla görevliydi. Elbise ve çakşurları deriden olup beygirlerinin iki yanına astıkları meşin kırbalarla su taşırlardı. Sakabaşına bağlıydılar. Sakabaşından sonra saka kethüdası rütbesi gelirdi (Osmanlı Ordusu, wikipedia, 2022).

“Sâkîler siyah sahtiyandan ceket ve potur, başlarına keçe külah giyerler, üzerine abanî sararlardı. Bellerine yirmi santim genişliğinde sahtiyandan kemer bağlarlar ve bu kemere bağlı halkalara da sarı renkli, içi yazılı taslar takarlardı. Sol omuzlarına ucu musluklu kırba denilen bir teneke su alan meşin bir depo asarlardı (Koç, 2017, s. 110).

Arka Sakası esnafı, hep yaya olup arkalarında telâtin kırbaları, giyecekleri baştan ayağa siyah meşin dolamalar, başlarında ciğateller, türlü türlü çiçekler takarlar, ellerindeki cam, billûr, nefes taslar ve kâseler içine saf suyu doldururlar. İçinde billûr, akik, yeşim, balgamî taşlar parıldar. Bu tür altın yaldızlı parlak taslar ile bütün Müslüman gâzilere, “Saka, sebil, sebil içene rahmet, sebil” diyerek hayat suyu dağıtırlar (Kahraman, 2017, s. 175)

1720 şenliğinin surnâmelerinden birinin müellifi olan Hâfız Mehmed ise hiyerarşinin şerbetin sunulduğu kaseleri dahi belirlediğini kaydeder; ifadesine göre şenlik esnasında şerbet en üst rütbeliler için kâse, orta seviyedekiler için telatin kırba (yumuşak dana veya öküz derisinden matara) ve alt seviyedekiler içinse kösele kırba (kösele matara) ile sunulmuştu. Mehmed Efendi'nin bu beyanını destekleyen bir arşiv belgesinde ayrıca kase ve telatin kırba ile servis edilen şerbetin şekerli, kösele kırba ile servis edilen şerbetin ve de yeniçeriler için meydana fiçı içinde konulan şerbetin ballı olduğu zikredilmiştir. (İşkorkutan, 2017, s. 136).

Sakaların üzerinde deriden uzun bir yelek vardı. Bu sayede sıçrayan ve kırbadan akan suyun elbiselerini ıslatması önlenirdi. Omuzlarına geniş deri bir kayışla asılan, ortalama 45 litre alabilen, kırba denilen deri bir torba taşırlardı (Gül, 2009, s. 9).

Kırba taşıyan kişilerin elbiselerinde deriden olduğunu böylece öğrenmekteyiz. Bazı kaynaklarda kırba'nın su sızdırması sebebiyle, taşıyan kişi nem hissetmesin diye özellikle üst kıyafetlerinin deriden (sahtiyandan) olduğu belirtilmiştir. Araştırmamızın ilerleyen aşamalarında kırbanın belli bir miktar suyu sızdırdığından bahsedilecektir.

Kırbanın islam tarihinde de bazı hikaye ve efsanelere de konu olduğunu görmekteyiz.

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un Fethi esnasında Bizanslılar bütün su kuyularını zehirleyince, savaşın en yoğun şiddette yaşandığı anlarda Osmanlı ordusu su ihtiyacını karşılayamayıp, susuzluk sorunuyla karşılaşır. Su sıkıntısının artmaya başladığı anda sırtında su kırbası, elinde su tasları ile ak sakallı, nur yüzlü bir kişi ortaya çıkar. Bu kişiye askerler "aniden beliren" anlamında "Zuhurat Baba" diye seslenirler. Sırtındaki tek su kırbası ile koskoca ordunun susuzluğunu gideren bu mübarek zatın savaş sonunda öldüğünü, kanlar içindeki ak sakalı ile yerde yattığını ve su kırbasından sanki bir pınar gibi sürekli su aktığını görünce bu kişinin bir Allah dostu olup, Müslüman Türk ordusuna Allah tarafından gönderildiğini anlarlar ve olduğu yere gömerler (Zuhurat Baba, Wikipedia, 2022).

Selçuk-Name isimli eserde kırbanın bahsedildiği bir başka konu görmekteyiz. “Bazı devlet büyüklerinin toplamış oldukları bir kitabı gördüm. O kitabta zikir olunmuş ki, bir gün elinde boyanmış ve cilalanmış deriden yapılmış bir kırba (su kabı, saka tulumu) bulunan bir

fakir Nizâmü'l- Mülk'ün kapısına geldi. Nizâmü'l-Mülk Divân'dan geldiği zamân, önüne varıp, "Sen cömertlerden ve sâlihler ile fakirlerin dostu imişsin. Eğer öyle ise benim şu kırbamı dinâr (altın para) ile doldur, beni memnun edip, güldür!" dedi. Nizâmü'l-Mülk bunu çok sanıp, "Bir-iki kese sikke yeter, fakir olan bu kadar altın ile ne yapar?" dedi. O fakire ne kadar söyledilerse, o kırba dolusu altından eksiğine râzı olmadı. "Kurbanı dolusundan eksiğini almam ve kabul kılman" dedi. Sonra Nizâmü'l-Mülk emr eyledi, o kabı altın ile doldurdular. O fakirin o kırbayı alıp gitmeğe kudreti ve yerinden kımlatmağa kabiliyeti olmadı. Sonra Nizâmü'l-Mülk kullarına kırbayı alıp, fakirin evine götürmelerini emretti. İş bu dereceye vardıktan sonra, o fakir bağıırıp, "Cömertlik, ancak bu kadar olur, Allâh'a iyilik et ki, kabul kılsın. Benim maksadım seni imtihan idi. Yoksa fakir olan altını ne yapsın?" dedi, kırbayı başaşağa etti, altını döktü ve kırbasını alıp çıkıp gitti. Nizâmü'l- Mülk, "O fakiri görün ve bulun" dedi. Yokladılar aslâ iz bulunmadı (Merçil, 1977, s. 17).

YÖNTEM

Bu çalışmada saha araştırması yapılarak literatür bilgisinden faydalanılmıştır. Yüz yüze görüşmelerden elde edilen bilgiler yanı sıra konu edilen ürünün yapım aşamaları fotoğraflanarak belgelenmiştir.

BULGULAR

Kahramanmaraş'ta yapılan kırbanın üç boy olduğu görülmüştür. Genel ismi kırba olmasına rağmen, en küçük olanı kalaz, orta boy olanı kırba, büyük boy olanı ise yanlık olarak isimlendirilmiştir.

Kırba yapımına ilk önce deri seçimi ile başlanır. Deride delik ya da yara olmayan kaliteli keçi sahtiyanı seçilir. Kırba boyuna göre hazırlanmış endeze (Kırba şablonu) derinin üzerine serilerek kalıp çıkarılır. Köşger seçtiği derinin sünme yönüne göre çizimini yapar ve deriyi keser. Ortalama en ve boyu 18 en 30 cm boy ölçülerindedir. Derinin iç kısmı Kırbanın dışına gelecek şekilde kesilir.

Fotoğraf 1. Deri Seçimi

Fotoğraf 2. Kırba şablonunun çizilmesi

Yapım ve dikim aşaması ağızdan başlar. Kırba endezesi kesildikten sonra ağız kısmına gelecek olan tıpa oluşunun yolu kesilir. Kenarlarının dikim işlemi için mumlu pamuk iplik

kullanılır. Ayaktan dize kadar gerdirilen pazvant denilen bir kayış ile sıkıştırılarak, dikilecek deriyi sabitleyerek biz yardımıyla tek iğne ile dikilir.

Fotoğraf 3. Tıpa oluğu derisi kesimi

Fotoğraf 4. Tıpa oluğu dikimi

Tıpa yolunun dikilmesinde dikiş adım sayısı da önem arz etmektedir. Geniş adımlarla dikilen tıpa yolu su sızdıracığı için, derinin birbirini sıkıca tutacağı adımda dikilmesi gerekmektedir. Bu işlem kırbanın çevre dikişinde de geçerlidir. Tıpa yolu dikildikten sonra kırba gövdesine monte edilmek üzere dikileceği kırba gövdesi üzerine oturtulur. Tıpa oluğunu oluşturan tıpa yolu dikildikten sonra, kırba gövdesine monte edilip dikiş yerleri muşta yardımı ile dövülerek düzeltilir.

Fotoğraf 5. Tıpa yolu dikimi

Fotoğraf 6. Tıpa yolu dikimi

Fotoğraf 7. Dövüştürme

Tıpa kapağı ölçüsü alındıktan sonra kenar dikişi yapılmak üzere yine mumlanmış pamuk ip ile tek iğne ile kırba gövdesinin etrafı dikilir. Bu dikiş ilk iç dikiş olarak yapılır. Dikiş deliklerine mumlanmış pamuk ipin iyice oturması ve su sızdırmaması için muşta ile dövülür.

Fotoğraf 8. Tıpa yolu dikimi Fotoğraf 9. Tıpa yolu dikimi Fotoğraf 10. Dövüştürme

Kırba etrafına kıyı şeridi ve asma kayışı olarak dikilecek parçalar koyun meşininden kesilerek hazırlanır. Kırba ağzından başlayarak iki iğne ve biz yardımıyla etrafından dikilir. Bu kıyı şerit dikişi ikinci sızdırmazlığı sağlamak ve taşımaya kolaylaştıracak parçaların monte edilmesi için yapılır. Biz ucu metal delici bir alet olup deride iğnelerin geçmesi için delik açma işi için kullanılır. Dikiş iplikleri pamuktur. Pamuk iplikler bal mumu ile mumlanır. Bu mumlama işlemi aynı zamanda dikiş deliklerinden su sızmasını da engeller.

Fotoğraf 11. Şerit kesimi

Fotoğraf 12. Askı montesi

Fotoğraf 13. Şerit montesi

Kırba Kırbayı taşımak ve asmak için koyun meşininden şeritler kesilir. Ayrıca ağız tıpasının üst kısmına gelecek deride bu meşinden yapılır. Tıpa için genelde kavak ve meşe ağacı kullanılır. Kesimi yapılan şeritler kırba kenarına dikilen deri parçalardan geçirilerek tıpa monte edilir.

Etrafının dikişleri tamamlanan ve diğer parçaları da monte edilen kırba tekrar muşta ile dövüştürülerek son şekli verilir.

Fotoğraf 14. Kenar Dövüştürme

Fotoğraf 15. Bitmiş Kırba

Dikimi ve montelemesi biten kırba, üzerinde var ise çapakları ve ip kalıntıları temizlenir, su ile yıkanarak kullanıma hazır hale gelir. Bu işlemlerden sonra kırba su kaçırıp kaçırmadığı tespit edilmek için birkaç gün içinde su dolu vaziyette bekletilir. Bir su kaçağı ya da arızası var ise ya tamir edilir. Tamir edilmeyecek gibi ise hurdaya ayrılır.

Fotoğraf 16. Şerit kesimi

Fotoğraf 17. Çentik açımı

Fotoğraf 18. Çentik açımı

Köşgerlerden edindiğimiz bilgiye göre Kahramanmaraş'ın dağ köylerinde yaşayanlar ve çobanlık yapanlar hala kırba kullanmaya devam etmektedirler. Ayrıca kırbayı hediyelik eşya olarak alanlarda bulunmaktadır. Köşgerler hem bu kültürün yok olmaması hemde Kahramanmaraş turizmine katkıda bulunmak için az sayıda da olsa kırba üretmeye devam ettiklerini söylemişlerdir.

Kırba kullanımı ile alakalı Mehmet Kopar tarafından farklı bilgilerde verilmiştir. Kırba su doldurmadan önce, içerisine farklı kokuları olan bitkiler atıldığını, bunun da derinin içinde bulunabilecek gözenekleri ve delikleri kapattığını söylemiştir. Bu bitkilerin genelde öğütülmüş kekik, gül yaprağı gibi suya hem hoş bir tat, hemde güzel koku veren bitkilerden seçildiğini söylemiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde Kahramanmaraşta birkaç usta köşger tarafından yapılan kırba üç farklı boydadır.

- En büyük boyu Kalaz olup 25cm en 5 cm boy ölçülerindedir.
- Orta Boyu Kırba olup 18 cm en 30 cm boy ölçülerindedir.
- Küçük boyu ise Yanlık olup 13 cm en 20 cm boy ölçülerindedir.

Türkiye'nin farklı yerlerinde kırba görünümlü mataralar yapılmasına rağmen, kullanılabilir ve sağlık açısından bir risk taşımayan orijinal kırbaların sadece Kahramanmaraş'ta yapıldığı görülmektedir. Bu açıdan geleneksel yöntemlerle üretilen tek kırba yapılan şehir Kahramanmaraş diyebiliriz.

Bu deri ürünler Kaybolmaya yüz tutmuş el sanatları arasında değerlendirilmektedir. Ayrıca bu ürünleri yapan ustalar ise Yaşayan miras taşıyıcısı ustalar olarak değerlendirilmelidir.

Kırbaların günümüz hediyelik eşya sınıfında da değerlendirilerek farklı model ve boylarda yapılması, turizm pazarlaması açısından şehre farklı bir ekonomik değer katacaktır.

Kahramanmaraş organik derisinin tanıtımına katkı sağlamasının yanı sıra, tükenmek üzere olan dericilik mesleğinin hammadde temini ile ayakta durmasını sağlayan bu kültürel deri ürününün, devlet destekli teşvik programlarında zikredilmesi gerekmektedir. Kahramanmaraş ekonomisine sağlayacağı faydanın yanı sıra, turistik hediyelik eşya üreten sektörün değer temelli ürünleri içerisinde yıldız ürünlerden birisi olarak kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

- Gül, Halil İbrahim, Terkos Su Şirketi, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, İstanbul
- İşkorkutan, Sinem Erdoğan, 1720 Şenliği'nde Yemek üzerinden ifade edilen sosyal hiyerarşileri anlamak, Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies, L (2017), 117-152
- Kahraman, Seyit Ali, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, üç şehrin suları, su yapıları, su esnafı", Zeytinburnu Belediyesi Z Kültür, Sanat, Şehir Tematik Dergisi, 2. Sayı, İstanbul, 2017, 170-179
- Koca, Emine, Koç, Fatma, 19. Yüzyıl Osmanlı gezici esnaflarının giyim kuşam özellikleri, Uluslararası Türk ve Dünya kültüründe Kahramanmaraş sempozyumu, 2012, 71-82
- Koç, Hamza, İskeçeli Mîr-i 'Alem-zâde Rif'at ve Sâkî-nâmesi, Journal of Turkish Language and Literature Volume:3, Issue:4, Autumn 2017, (109-126)
- Merçil, Erdoğan, Selçuk-Name, Tercüman 1001 Eser, İstanbul, 1977
- Önder, Ali Tayyar, Türkiye'nin Etnik Yapısı, Ankara, 1999
- Topçu, Ercan, Çeşmebaşı Kültürü, Zeytinburnu Belediyesi Z Kültür, Sanat, Şehir Tematik Dergisi, 2. Sayı, İstanbul, 2017, 228-235
- Yerasimos, Marianna, 1992, "Sakalar, Sebilciler, Sucular", Skylife, 94-98, Kasım, 1992
- Wikipedi, Kırba, (2022, 31 Mart). Erişim adresi:
<https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1rba>
- Wikipedi, Sakalar veya Saka Ocağı, (2022, 31 Mart). Erişim adresi:
[https://tr.wikipedia.org/wiki/Saka_\(Osmanlı_ordusu\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Saka_(Osmanlı_ordusu))
- Wikipedi, Zuhurat Baba, (2022,31 Mart). Erişim adresi:
https://tr.wikipedia.org/wiki/Zuhurat_Baba
- Tarih Arşivi, (2022, 31 Mart). Sakalar kırbalar ile su taşıyor-1890, Kırba, eski zamanlarda sıkça kullanılan köseleden yapılan bir nevi su kabı [Tweet].
Erişim adresi: <https://twitter.com/tarihsarivi/status/672505104730296320>
- Osmanlı dönemi sürre alayı kırba, (2022, 31 Mart). Ürün deri olup deri üzeri sırma işçiliklidir ve her şeyiyle orjinal şekilde günümüze kadar ulaşmıştır Sürre alaylarında kullanılan ve deri üzeri sırma işçilik yapılmış olan tipik 17. Yy formu ve motiflerindedir.
Erişim adresi:<https://www.bayrakmuzayede.com/osmanli-donemi-cok-nadir-surre-alayi-kirba.html>
- Osmanlı kırba, (2022, 31 Mart). With No Frontiers Museum, Discover Islamic Art, Erişim adresi: <https://images.museumwnf.org/zoom/objects/epm/de/21/48/1.jpg>

GEREDE'DE DERİ ÜRETİMİ: MEVCUT DURUM VE TRENDLER

Öğr. Gör. Kemal Kılınç, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, kemal.kilinc@ibu.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0003-0790-8962

ÖZET

Gerede eski zamanlardan beridir önemli deri üretim merkezlerinden birisi konumundadır. İlerleyen yıllarda ise Gerede'nin Türkiye'deki büyükbaş deri üretim merkezi olacağı öngörülmektedir. Birçok işletmenin faaliyete başladığı ve diğer işletmelerin de taşınma sürecinde olduğu Gerede Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesi, ayrıca Gerede'deki canlılığı tetikler konumdadır. Mevcut durumda bazıları küçük atölyeler şeklinde olmakla beraber 120 civarında tabakhane deri üretimi gerçekleştirilmektedir. Gerede ekonomisi deri üretimine endekslidir. Buradaki her tabakhane dışarıya emtia satan ve ilçeye para getiren birer kuruluş olarak nitelendirilir. Yaklaşık 2500 çalışan potansiyeli ile bölge ekonomisine katkı sağlamaktadır.

Büyükbaş deri üretiminin hamderiden başlamak üzere bitmiş deriye kadar yapıldığı Gerede'de, deri üreticileri kolektif üretim sistemi sayesinde dünya standartlarında deri üretimine ayak uydurabilmişler, bu sayede Türkiye'deki diğer bölgelerin aksine sürekli üretim yapabilir duruma gelmişler ve Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesi'ne taşınma sürecini başlatabilmişlerdir. Gerede'deki tabakhanelerde; başta ayakkabı olmak üzere çeşitli ürünler için bitmiş deri üretimi dünya standartlarında makinalar, kimyasallar ve nitelikli işgücü ile yapılmaktadır.

Bu çalışma ile mesleki deneyim ışığında; karşılıklı görüşme yöntemi ve saha gözlemiyle Gerede'deki deri üretiminin mevcut durumu analiz edilmiş, Gerede'deki deri üretiminin aşamaları ve iş yapış şekli ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Dünyadaki ve Türkiye'deki üretim ve deri sanayi ile ilgili trendlerin Gerede Deri Sanayisine etkileri de irdelenmiş ve Gerede'de deri üretimindeki trendler gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gerede, Deri Üretimi, Dericilik, Trendler, Tabakhaneler

LEATHER MANUFACTURING IN GEREDE: CURRENT STATUS AND TRENDS ABSTRACT

Gerede has been one of the important leather production centres since old times. In the following years, it is foreseen that Gerede will become a bovine leather production centre in Turkey. Gerede Leather Specialization Organized Industrial Zone, where many businesses have started their activities and other businesses are in the process of moving, is also in a position to trigger the vitality in Gerede. Currently, leather production is carried out in around 120 tanneries, some of which are in the form of small workshops. Gerede economy is dependent on leather production. Every tannery here is considered an establishment that sells commodities and brings money to the county. It contributes to the regional economy with the potential of approximately 2500 employees.

In Gerede, where bovine leather production is carried out from raw hide to finished leather, tanners have been able to keep up with world-class leather production thanks to the

collective production system. In this way, unlike other regions in Turkey, they became able to produce continuously and started the process of moving to the Leather Specialization Organized Industrial Zone. In the tanneries in Gereede; finished leather production for various products, especially for shoes, is made with world-class machines, chemicals and qualified workforce.

With this study, in the light of professional experience; the current situation of leather production in Gereede was analysed with the method of mutual interview and field observation, and the stages of leather production in Gereede and the way of doing business were tried to be revealed. In addition, the effects of the trends in the production and leather industry in the world and in Turkey on the Gereede Leather Industry were also examined and the trends in leather production in Gereede were tried to be revealed.

Keywords: Gereede, Leather Manufacturing, Leathermaking, Trends, Tanneries

GİRİŞ

Bolu'nun en büyük ilçesi olan Gereede dericilik ile özdeşleşmiş Türkiye'nin en önemli deri üretim merkezlerinden birisidir. Gereede ve Geredeliler adeta deriyle bütünleşmişlerdir. İlçedeki ekonomik hayat neredeyse deri üretimine ve deri üretiminin geleceğine endekslidir. Bu sebeple ilçe "Dericiler Şehri" olarak da anılır. Deri üretiminin bu kadar ön plana çıkmasının bilincine sahip olan deri üreticileri ise yerel dinamiklerle Türkiye'deki ve dünyadaki trendleri birleştirerek, ayrıca modern deri üretiminin gerektirdiği tekniklere de riayet ederek büyük gelişme kaydedebilmişler ve Gereede'yi sürekli üretim yapan önemli bir deri üretim merkezi konumuna getirebilmişlerdir.

Gereede'nin Türkiye'deki deri endüstrisinde ön plana çıkmasının temelinde eskilerden beridir dericiliğin Gereede'de en baskın zanaat olması ve yüzyıllardır Gereede'de yaşayanların deri üretimi ile bütünleşmesi vardır. Her dönemde Gereede'nin dericilikte önemli bir merkez olduğu kabul edilmektedir (Süme vs., 2015). 1300'lü yıllarda Gereede'nin Orhan Gazi tarafından Osmanlı topraklarına katılmasıyla bu civara yerleşen Ahilerin dericilik zanaatını Gereede'ye ve çevresine yaydığı düşünülmektedir. Gereede'nin eski dönemlerde de dericilik açısından önemli bir merkez olduğu; Osmanlı ordusuna lazım olan gön, vaketa, sahtiyan, meşin ve tutkalın büyük bir kısmının Gereede'den alındığının eski sicillerdeki siparişler emirleriyle sabit olmasından anlaşılmaktadır (Kaşmer, 2000). Gereede'de tarım topraklarındaki azlık ve verim düşüklüğü ile birlikte Gereede'nin rakımı yüksek bir yerleşim yeri olarak yayla konumunda olması sebebiyle hayvan beslemeye yönelim ve dolayısıyla hayvan sayısındaki artışa binaen dericiliğin geliştiği de düşünülmektedir (Güldür, 2016). Bunların dışında Gereede'nin soğuk bir yerleşim yeri olması dolayısıyla; organik bir materyal olan hamderinin işleninceye kadar soğuk hava koşullarında bozulmadan daha kolay saklanabilmesi ve deri işleme için gerekli suyun önceki yıllarda çok kolay ve bol şekilde bulunabilmesi avantajlarının da Gereede'de deri üretimini ideal hale getiren etmenlerden olduğu söylenebilir.

Mevcut durumdaki deri üretiminin temelini tüm bu koşullar oluştursa da günümüzde Gereede'nin Türkiye'nin en canlı deri üretim merkezi olmasını sağlayan ortak kullanım tesislerinin kullanılması ve ortak çalışma kültürünün yaygın olması gibi unsurlar da göze çarpmaktadır (Kılınç, 2019). Küresel pazarlarda adı; zengin miras, zanaatkârlık, nitelikli insan gücü, iyi fiziksel ve teknik altyapı, kaliteli üretim, anında benimseme, müşteri odaklı tutum,

çeşitlilik ve trendlere hızlı uyum kavramlarıyla anılan Türk Deri Sektörü uzun yıllardan beridir Türkiye ekonomisine katkı sağlayan en önemli sektörlerden birisi olmuştur (IDMIB, 2016). Son yıllarda tüm dünyada ve dolayısıyla Türkiye’de deri sektöründe bir daralmadan bahsetmek mümkündür. Buna rağmen Gerede sürekli üretim yapan konumunu kaybetmemiş ve Türkiye’de deri üretim merkezi olarak öne çıkmaya başlamıştır. Bu sebeple bu çalışma ile Gerede’de deri üretiminin mevcut durumunun analiz edilmesinin önemli olduğu görülmektedir. Şunu belirtmekte fayda vardır ki “Deri üretimi” ile “deri ürünleri üretimi” birbirleri ile ilişkili olsalar da tamamen farklı sektörlerdir. Gerede’de ön plana çıkan ve Gerede’nin deri ile anılmasını sağlayan “deri üretimi” sektörüdür. Yani hayvandan yüzülmüş hamderilerin işlenerek bozulmadan kullanılabilir hale getirildiği işlemlerin yapılmasını kapsamaktadır. Üretilen derileri, deri ürünü üreticileri (örneğin ayakkabı üreticileri) farklı kullanım ürünleri yapmak için ana materyal olarak kullanılmaktadırlar. Gerede’de özellikle kemer üretimi dışında az denilebilecek ölçüde sınırlı deri ürünü üretimi gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmada kemer ve diğer deri ürünlerinin üretimi deri işleme sektörü ile ayrıştığı için kapsam dışında bırakılmıştır. Çalışmada karşılıklı görüşme ve gözlem yöntemi kullanılsa da özellikle mesleki tecrübe ile bizzat sahadaki bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır.

BULGULAR

Mevcut Durum

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2022) verilerine göre Gerede’de 128 adet deri üretim tesisi faaliyet göstermektedir. Tüm tesislerde büyükbaş (sığır) deri üretimi gerçekleştirilmektedir. Mevcut durumda Gerede’de tabakhaneler (deri üretim tesisleri veya fabrikaları) 2019 yılında faaliyete geçen Gerede Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesi’nde ve ilçenin doğusunda bulunan tabakhaneler bölgesinde olmak üzere iki kısımda bulunmaktadır. Fakat yetkililerin ifadelerine göre Gerede’nin doğusunda bulunan; Cumhuriyet döneminin başlarında ilçe merkezinde bulunan tabakhanelerin taşındığı Kaynarlar olarak tarif edilen ve “Yeni Tabakhaneler” olarak adlandırılan bölgedeki tabakhanelerde “yaş işlemler” olarak ifade edilen atık su yükü ortaya çıkaran işlemlerin yapılması en kısa sürede yasaklanmış olacaktır. Bu sebeple derinin görünümünün estetiğinin ve kullanım alanının geliştirildiği aynı zamanda derideki kusurların kapatılmaya çalışıldığı, deri kuru halde iken yapılan “Finisaj” işlemleri dışındaki, deri üretiminde “Dolap” ismi verilen su-deri-kimyasal üçlüsünü bir araya getiren reaksiyon kaplarındaki kimyasal prosesler sadece Gerede Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesi’nde yapılabilecektir.

Görsel 1. Deri İhtisas OSB (solda) ve ilçe merkezindeki tabakhaneler (sağda)

İlçe merkezindeki tabakhanelerin en büyük problemi fiziksel alanlarının yeterli olmaması, çevresel sorunların olması ve atıklar konusu olmuştur. Deri İhtisas OSB'ye taşınma sürecinin ivme kazanmasıyla bu sorunlar çözülmeye başlanmıştır. Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesi'nden önce fiziksel alanlarının yetersizliği ve genel olarak düşük sermayeye rağmen, deri üreticilerinin bir araya gelerek kurdukları ortak şirketler vasıtasıyla kolektif üretim ile Gerede diğer bölgelerden avantajlı konuma geçebilmiştir. Ortak kullanım alanlarında tabakhanelerde yapılan yaş bitim işlemlerinden (yağlama-boyama-retenaj) gelen deriler kolektif üretim ile kısa sürede ve daha az maliyetli olarak işlenebilmektedir. Her işletme kendi fabrikasına kendi makinalarını almak yerine, ortak olarak makinaların alınmış olması, makinaların âtil durumda kalmadan sürekli üretim yaparak uygun maliyetlerde deri işlenmesine ve işletmelerin sermayelerinin gelişebilmesine imkân sağlamıştır (Kılınc, 2019). Bu sistem Gerede Deri İhtisas OSB'de de birçok tabakhane tarafından kullanılmaya devam edilmektedir.

Eski tabakhaneler bölgesinde birçoğu küçük atölyeler şeklinde olmak üzere 120 civarında tabakhane mevcuttur. Bu tabakhanelerden bir kısmı Gerede Deri İhtisas OSB'ye taşınmış durumdadır. Gerede Deri İhtisas OSB'de 60 ruhsat almış işletme ve Mayıs 2022 itibarıyla 32 adet faal durumda tabakhane vardır. 20 işletmenin daha ilerleyen zamanlarda ruhsat alması beklenmektedir. OSB'de toplam 126 parsel bulunmaktadır. Türkiye'de sadece tabakhanelerin bulunduğu tek OSB Gerede'dedir. İkinci etap arıtma tesisinin ve katı atık bertaraf tesisinin tamamlanma çalışmaları da sürmektedir (Gerede Deri İhtisas OSB Müdürlüğü, 2022). Böylece atıklar sebebiyle gündeme gelen çevresel problemlerin de önüne geçilebilecektir. Deri üreticilerinin küresel pazarda var olabilmesi için alması gereken belgelerin de önündeki engeller kaldırılmış olacaktır

Gerede'de deri üretimi ile ilgili olarak tabakhaneler dışında; hamderi depoları ve komisyoncuları, deri kimyasalları satan ve teknik destek sağlayan firmalar, deri makinaları ve ekipmanları ile ilgili tamir ve destek hizmeti sağlayan işletmeler bulunmaktadır. Özellikle deri kimyasal firmaları istihdam ettikleri veya bağlantılı oldukları firmalardaki teknik elemanlar ile deri üretiminde tabakhanelere teknik destek hizmeti sunmaktadırlar. Bazı tabakhanelerinin deri kimyasalları satan işletmelere ortak olduğu da görülmektedir. Teknik desteğin daha çok deri

kimyasalları satan firmalardan alınması dolayısıyla tabakhanelerin istihdam ettiği teknik personel (deri teknikeri ve deri mühendisi) sayısı çok fazla değildir. Buna rağmen son yıllarda teknik eleman istihdam etme eğiliminde bir artış olduğu söylenebilir. Gerede tabakhanelerinde deri üretim ve ilgili alanlarda 1500 civarında kişinin çalıştığı söylenebilir.

Üretim

Gerede'deki tabakhanelerin hepsi büyükbaş deri üretimi gerçekleştirmektedirler. Derilerin çok büyük bir kısmı ayakkabı yüzlük derisi için üretilmektedir. Ayakkabılık deri haricinde ayakkabılık deriye benzer şekilde yapılan çanta vb. diğer kullanım ürünleri için deri üretimi de yapılmaktadır. Gerede'de spesifikasyonları çok farklı olan otomotiv, uçak derisi gibi özel deriler haricinde, büyükbaş deriden her türlü deri ürünü için mamul deri üretimi mümkündür ve yapılabilmektedir. Türkiye'de üretilen tüm derilerin çok büyük bir kısmı (%80'i) ayakkabı için üretilmektedir. Bu sebeple Gerede'de deri üretiminin çok büyük bir kısmı ayakkabı için gerçekleşmektedir. Gerede'yi diğer bölgelere göre öne çıkaran üretim kalemlerinden birisi ise "Etiketlik Deri" üretimidir. Yıllardan beridir Gerede'de alanında uzmanlaşmış firmalarda giyim ürünleri için (özellikle kot pantolon) etiketlik deri üretimi gerçekleşmektedir.

Gerede'de deri üretimi endüstriyel anlamda yapılmaktadır. Dünya standartlarında makinaların ve deri kimyasalların kullanımı geleneksel deri üretiminin modern deri üretimine geçmesine sebep olmuştur. Özellikle 1990'lı yılların sonlarında mekanik işlemlerin yapılması için özel teşebbüs olarak ortak kullanım tesislerinin oluşturulmasıyla deri üretimi dünya standartlarında endüstriyel bir forma kavuşmuştur.

Deri üretimi hamderiden başlayarak mamul deri oluşturuluncaya kadar yapılmaktadır. Önceki yıllarda çoğu tabakhane hamderiden başlayarak, sadece çoğu mekanik işlemleri ortak kullanım tesislerinde yaptırarak deri üretirken, mevcut durumda çoğu tabakhane hamderilerini tabaklama tesislerine vererek tabaklama işlemini yaptırmaktadır. Böylece standart şekilde üretilen yarı mamul deriden, müşterilerin istedikleri mamul derileri kendi bünyelerinde daha hızlı ve daha az işgücü ile üretebilmektedirler. Bu sistemin dezavantajı ise tabaklama aşamasına kadar yapılan işlemlerin bizzat kontrol edilememesi ve ayrıca üretilen derilerin farklı tabakhanelerin derilerine göre kalite olarak ayrışma imkanının azalabilmesidir.

Hamderi olarak yerli deriler ve ithal deriler kullanılmaktadır. Kurban Bayramı'ndan elde edilen deriler Gerede için önemli bir hamderi kaynağıdır. Fakat kurban derilerinde yüzüm hataları, konservasyon öncesi bekleme süresinin fazla olabilmesi ve konservasyon hataları deri kalitesini düşürmektedir. İthal deriler çevre ülkelerden ve dünya deri sanayi için hamderi kaynağı olan tüm ülkelerden gelebilmektedir. Türkiye deri işleme kapasitesi sebebiyle hamderi ithalatçısı bir ülkedir. Bu sebeple Gerede'de yerli hamderi dışında ithal hamderilerden de yoğun bir şekilde yararlanılmaktadır. Yarı mamul (özellikle Wet-Blue) deri satın alma önceki yıllarda daha fazla tercih edilirken, günümüzde jelatin üretimi için derinin yarma diye tabir edilen kısmının alınabilmesi ve ekonomik değerinin fazla olması sebebiyle hamderi alımı daha çok tercih edilmektedir. Bu sebeple ithal yarı mamul derilerin satın alınması eğilimi azalmıştır.

Hamderiler genelde konserve edilmiş (tuzlanmış) şekilde elde edilirler. Az da olsa kurutma yöntemiyle konserve edilmiş derileri işleyen tabakhaneler de bulunmaktadır. Görsel 2'de işleme alınmayı bekleyen konserve edilmiş deriler görülmektedir. Bu deriler daha sonra

parti homojenliği için sınıflandırılma, ardından deri olarak değerlendirilemeyecek kısımlarının giderilmesi için budama işlemine alındıktan sonra tartılarak dolaplara alınırlar.

Görsel 2. İşlenmek için bekleyen tuzla konservenmiş hamderiler

Hamderilere uygulan ilk işlem “İslatma” işlemidir. Bu işlem ile derinin kesiti boyunca su alması ve kirliliklerinden arındırılması sağlanır. İslatma işlemi gece boyunca sürer. Daha sonra “Kıl Giderme ve Kireçlik” işlemine geçilir. Bu işlem ile derilerin kılları uzaklaştırılır, deri yapısı tabaklama işlemine uygun haline getirilmek için açılır. Bu işlem de gece boyunca sürer. İslatma ve Kireçlik işlemleri aynı dolapta (reaksiyon kabı) gerçekleştirilir. Görsel 3’te İslatma ve Kireçlik işlemlerinin yapıldığı dolaplar görülmektedir.

Görsel 3. İslatma ve Kireçlik işlemlerinin yapıldığı dolaplar

Daha sonra mekanik işlemlere geçilir. İslatma ve Kireçlik işleminden dökülen derilerin alt deri bağ dokusunun (hiposermis tabakası, leş tabakası) alınması için “Etleme” (Kavaletto) işlemi gerçekleştirilir. Bu işlemden sonra “Yarma” işlemi uygulanır. Yarma işlemi ile mamul deri olacak cilt kısmı ve yarma kısmı olmak üzere bütün deri iki tabakaya kesiti boyunca ayrılmış olur. Yarma kısmından deri de üretilebilmesine rağmen, dünyada özellikle gıda sektörü

için jelatin talebinin fazla olması sebebiyle derilerin yarma kısımları jelatin fabrikalarında işlenmek üzere değerlendirilir. Görsel 4'te Etleme ve Yarma işlemleri görülmektedir.

Görsel 4. Etleme (sağdaki) ve Yarma (soldaki) işlemleri

Daha sonra deriler kireçlerinin giderilmesi için “Kireç Giderme”, yapısal olmayan proteinlerin uzaklaştırılması için “Sama” ve tabaklama işlemine hazırlık için derinin asitlendirilmesi işlemi olan “Pikle” işlemine alırlar. Buraya kadarki tüm işlemler tabaklama işlemine hazırlık içindir ve nihayetinde derinin bozulmadan, kokuşmadan kullanılabilmesine imkân sağlayan “Tabaklama” işlemi gerçekleştirilir. Tüm bu işlemler aynı dolapta yapılır ve iki gün civarında bir sürede gerçekleştirilir. Görsel 5'te bu işlemlerin yapıldığı dolaplar görülmektedir.

Görsel 5. Kireç Giderme, Sama, Pikle, Tabaklama işlemlerinin yapıldığı dolaplar

Tabaklama işlemi sona erdikten sonra deriler istiflenerek bekletilirler (Bkz. Görsel 6). Bu aşamada deriler cilt kalitelerine ve bazı özelliklerine göre “Asortlama” denilen işlem ile çeşitli kalite sınıflarına ayrılırlar. Siparişe veya üretim planına göre tekrar kimyasal proseslere alınmak üzere su içeriğinin mekanik olarak azaltılması için “Sıkma” işlemine ardından ise üretilecek deri tipine uygun kalınlığın ayarlanması için “Tıraş” işlemine alınır. Eğer deriler Kireçlik işlemi ardından yarılmamışsa Sıkma işlemi ardından bu safhada da tabaklanmış derinin “Yarma” işlemi gerçekleştirilebilir. Fakat daha önceden de bahsedildiği üzere deriden jelatin elde edilmesi için genellikle deriler Kireçlik işlemi ardından yarılmaktadırlar. Görsel 6’da Sıkma-Yarma-Tıraş işlemlerinin gerçekleştirildiği tesisler görülmektedir.

Görsel 6. Kromla tabaklanmış (Wet-Blue) derilerin istifte bekletilmesi

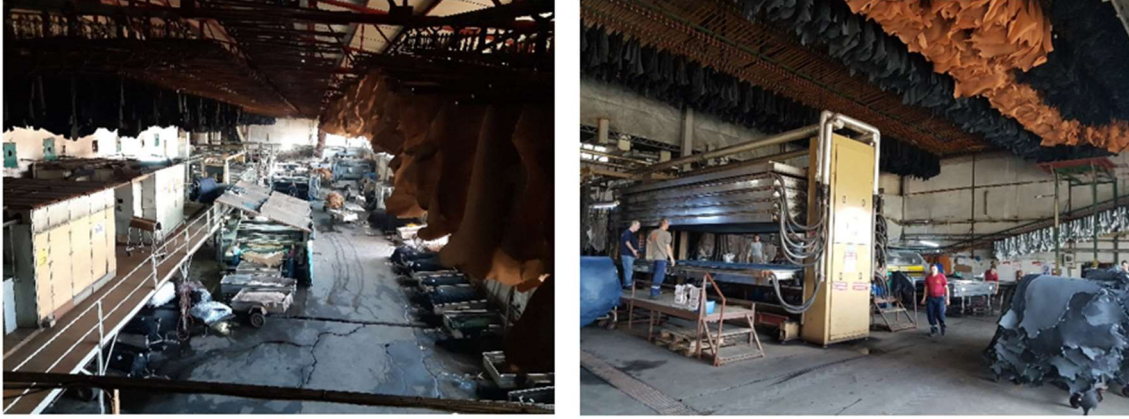
Görsel 7. Tabaklama sonrası mekanik işlemler

Tabaklama sonrası mekanik işlemleri tamamlanan deriler budanırlar ve tıraşlı ağırlıklarının belirlenmesi için tartılırlar. “Yaş Bitim İşlemleri” olarak adlandırılan işlemlerin yapılması için bu işlemlere uygun dolaplara alınır (Bkz. Görsel 8). Bu dolaplardan derilere “Yıkama” işlemi ardından, daha sonra verilecek kimyasalların deriye daha iyi işleyebilmesi için “Nötralizasyon” işlemi uygulanır. Nötralizasyon ardından derilerin dolgunlaştırılması ve tabaklamamanın güçlendirilmesi için “Retenaj”, derilerin istenilen rengi elde etmesi için “Boyama” ve derilerin yumuşatılması için “Yağlama” işlemleri uygulanır. Bu işlemlerin sıraları ve kombinasyonları değişebilir. Üretilen deriye veya müşteri isteklerine bağlı olarak çok farklı kimyasallar, farklı oranlarda ve koşullarda uygulanarak çok farklı özelliklere sahip deriler üretilir. Genellikle tabaklamaya kadarki safhada deriler standart olarak işlenirler. Derilerin dolgunluk, yumuşaklık, renk gibi farklı karakterleri ise genellikle Yaş Bitim İşlemleri ile belirlenir.

Görsel 8. Yaş Bitim İşlemleri Dolapları

Boyama-Retenaj-Yağlama işlemleri ardından genellikle bir gece bekleyen deriler kurutma işlemine hazırlık amacıyla “Açık-Sıkma” işlemine tabi tutulurlar. Bu işlemden sonra istenilen deri karakterine bağlı olarak “Vakum Kurutma” veya “Yaş Gergi Kurutma” yöntemlerinden birisi ile deriler kurutulur. Vakum Kurutma yöntemi uygulandığında kurutma “Askı Kurutma” ile tamamlanır. Kurutma işlemi tamamlanan derilere “Patpat” ismi verilen mekanik yumuşatma işlemi uygulanır. Böylece deriler kullanılabilir bir forma kavuşurlar. Görsel 8’de derilere yaş işlemler sonrasındaki mekanik işlemlerin yapıldığı tesisler görülmektedir.

Görsel 9. Yaş Bitim İşlemleri sonu mekanik işlemlerinin yapıldığı tesisler

Deriler kuru hale geldikten sonra, istenilen deri karakterine bağlı olarak; cilt kusurlarının kapatılması, derinin istenilen renge ve görünüme kavuşturulması ve kullanım alanına bağlı özelliklerin yüzeysel olarak kazandırılması için “Finisaj” işlemi uygulanır. Finisaj işleminde; finisaj çözeltilerinin deri yüzeyine uygulanması için “Pistole” ve “Roller-Coat” adı verilen makinalardan yararlanır. Deri yüzeyine uygulanan finisajın sabitlenmesi ve deriye çeşitli cilt görünümlerinin sağlanması için presleme işlemleri “Ütü Pres” veya “Roto Pres” makinalarıyla yapılabilir. Finisaj işleminden önce, esnasında ve sonrasında uygulanabilen “Kuru Dolaplama” işlemi ile derinin yumuşaklığının artırılması ve cilt görünümünün ortaya çıkarılması sağlanabilir. Yine finisaj öncesinde ve esnasında deri cildi “Zımpara” işlemine tabi tutulabilir. Finisaj işlemleri birden fazla kez uygulanabilir ve işlemlerin sırası ve kombinasyonu istenilen ürüne veya tercihe bağlı olarak değiştirilebilir. Deri kuruduktan sonra derinin yüzey özelliklerinin geliştirildiği işlemler bütünü Finisajı ifade etmektedir. Görsel 10’da bir tabakhanenin finisaj bölümü görünmektedir. Finisaj işlemi biten derilerin kalite kontrolü yapıldıktan sonra yüzey alan büyüklüğü “Desi Ölçüm Makinası” ile belirlenir ve ardından deriler paketlenerek sevkiyata gönderilir. Görsel 11’de bitmiş mamul deriler görünmektedir.

Görsel 10. Finisaj işlemleri

Görsel 11. Bitmiş deriler

Derilerin Pazarlanması

Gerede'deki tabakhanelerin çoğunun aile işletmesi olması sebebiyle kurumsallıktan söz edilmesi pek mümkün değildir. Bu sebeple derilerin pazarlanmasını tabakhane sahipleri bizzat üstlenmektedirler. Deri İhtisas OSB'ye taşınan firmaların pazarlama faaliyetlerini daha fazla önemsemeye başladıkları ve pazarlama için çeşitli girişimler yaptıkları göze çarpmaktadır. Üretilen deriler iç piyasaya ve genellikle dolaylı yoldan ihracata verilmektedir. Derilerin satışı deri sektörünün bütününde olduğu üzere aracılar üzerinden de yoğun bir şekilde yapılmaktadır. Ayrıca bazı tabakhanelerin doğrudan ihracata başladıkları da görülmektedir. Gerede tabakhanelerinin son yıllarda Türkiye'nin ve hatta dünyanın en prestijli uluslararası fuarlarında katılımcı olarak boy göstermeleri önemli bir gelişme olarak ortaya çıkmaktadır. Tüm bunlara rağmen derilerin pazarlanması faaliyetlerinde büyük eksikliklerin olduğu da kabul edilmektedir.

Gerede'de Deri Üretimindeki Trendler

Gerede'deki tabakhaneler deri üretimindeki trendlere çok çabuk adapte olabilmeye ve hatta kendileri trend oluşturulabilme yeteneğine sahiptirler. İtalya'daki tabakhanelerde gözlemlenen ve yüksek yatırım gereken makinaların ortaklaşa alınarak, ortak kullanım tesislerinin tüm deri üreticilerine hizmet vermesiyle 1990'lu yılların sonunda geleneksel deri üretiminden modern deri üretimine geçiş Gerede'de deri üretiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra da ortaklık usulü ile deri kimyasalları firmalarının veya farklı tesislerin kurulması ile döneme göre akılcı diyebileceğimiz girişimler olmuştur. Gerede'de deri üreticilerinin bu hamleleri Gerede Deri İhtisas OSB'ye taşınma sürecine katkı sağlamıştır.

Kireçlikten Yarma ve Jelatin

Mevcut durumda Gerede'de deri üretiminde ortaya çıkan en önemli trendlerden birisi kireçlik işlemi ardından yapılan yarma işlemi ile ortaya çıkan yarmaların jelatin için elde edilmesidir. 2015 yılına kadar Gerede'de neredeyse derilerin tümü tabaklama işlemi ardından yarılmaktaydı. Derilerin kromla tabaklanmış yarması süet deri ve başka derilerin üretimi yapılması için satılırdı. Fakat tabaklanmış deri yarması içerdiği ağır metaller ve diğer

kimyasallar sebebiyle gıda sanayine uygun düşmemektedir. Kireçlik işlemi yapılmış deriden elde edilen yarmalar ise jelatin üretim fabrikalarında gerekli işlemler yapıldıktan sonra gıda sanayi için uygun hale gelebilmektedir. Derilerin Kireçlik işlemi sonrasında yarılmaları ile elde edilen alt tabakasından jelatin üretimi için Gerede Karma Organize Sanayi Bölgesi'nde iki jelatin üretim fabrikası üretime başlamıştır. Jelatin başta gıda sanayi olmak üzere, ilaç ve sağlıklı beslenme sektörleri için de önemli bir üretim kaynağı madde olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle "Helal Jelatin" dini hassasiyetler sebebiyle yoğun bir şekilde talep edilmektedir. Sığır derisinin mükemmel bir kolajen (deri proteini) kaynağı olarak jelatin üretimine uygun bir madde olması, deri üretimindeki organizasyonu dahi değiştiren bir durum ortaya çıkarmaktadır. Normal koşullarda kireçlik yarması deri jelatin için kullanılırken, artık çeşitli sebeplerle kaliteli olarak üretilemeyeceği düşünülen hamderiler jelatin üretimi için tabakhanelerde üretime alınıp, belirli safhadan sonra tümüyle jelatin üretimi için sevk edilmektedirler. Bu sebeple Gerede'de jelatin talebi deri sanayisini etkileyen en önemli faktörlerden birisi haline gelmiştir.

Tabaklama Tesisleri

Derinin yarı mamul hale getirildiği tabaklama ve öncesi işlemler, yaş bitim işlemlerine nispeten daha standart halde yürütülürler. Ayrıca bu işlemler için gerekli makine, ekipman ve işgücü diğer işlemlere göre farklılık arz etmektedir. Daha önceleri dolaplarda yapılan kimyasal prosesleri her tabakhane hamderiden başlamak üzere yaş işlemler sonuna kadar kendisi yapmakta iken günümüzde ise özellikle tabaklama işlemine kadar olan kısımlar için çok sayıda tabaklama tesisi kurulmuştur. Bu tabaklama tesislerinin kurulmasında, kireçlik işlemi sonunda yapılan yarma işlemi ile elde edilen yarma derinin jelatin için elde edilmesi faktörü de önemli bir rol oynamaktadır. Tabaklama tesisleri kendilerine teslim edilen hamderileri sözleşme kapsamında yarı mamul hale getirerek tabakhanelere teslim etmektedirler. İşgücü yoğunluğu ve organize çalışma gerektiren bu işlemlerin dünya standartlarında yapılabilmesi için de bu tesisler önemlidir. Tabakhaneler için düşük yatırımla deri üretimi, işgücünden tasarruf, çevresel açıdan avantaj sağlama, belirli standartlara yakın yarı mamul eldesi, üretimi hızlandırma gibi avantajları bulunurken; proseslerin tesis tarafından yürütülmesi sebebiyle istenilen karakterde yarı mamul elde edememe, yüklü üretimler için maliyetin fazla olabilmesi gibi dezavantajlarının olduğunu söylemek de doğru olabilir. Ayrıca sadece tabaklama değil, yaş bitim işlemlerinin de sözleşmeli olarak yapıldığı tesisler çoğalmaktadır. Gerede'de önceki yıllarda sadece mekanik işlemler için uygulanan fason sistemi artık kimyasal deri prosesleri için de yoğun şekilde yapılmaktadır.

İhracata Yönelim ve Kapasite Artırımı

Ekonomik problemler, yerel pazardaki daralmalar, özellikle döviz kurlarındaki dalgalanmalar ve Türk lirasının yüksek değer kaybı sebebiyle Gerede'de deri üreticilerinin ihracata yönelimleri eskisinden çok daha fazlalaşmıştır. Bunun sebeplerinden birisi de yurtiçindeki büyük deri alıcı firmaların finansal durumlarının kötü olması, iflas etmeleri, konkordato istemeleri gibi etkenlerdir. Üreticiler büyük bir emek ve zaman harcayarak ürettikleri derileri sattıklarında, tahsilat konusunda problem yaşamaktadırlar. Bu problem özellikle son on yıldır daha da fazla artmıştır. Bu nedenle üretilen derilerin ihraç edilmesi ile daha garanti satışların yapılabileceği düşüncesi hâkimdir. Son yıllarda daha önceden ihracatı hiç düşünmeyen

işletmeler dahi yurt içi piyasa yerine ihracata yönelme eğilimi göstermektedirler. Yine mevcutta ihracat yapan firmalar ise ihracatı çeşitlendirmek yani ürünlerini sattıkları ülkeleri artırmak ve yeni pazarlar bulma eğilimindedirler. Bu sebeple özellikle uluslararası perakendecilerden gelen büyük ölçekli siparişleri karşılayabilmek için kapasite büyütmesine gitmektedirler. Ulusal ve uluslararası pazarda karların azalması sebebiyle daha yüksek kapasite ile üretim yaparak karı artırma eğilimi için de yüksek kapasitelerin kullanılma eğilimi göze çarpmaktadır.

Üretim Koşullarının Düzeltilmesi ve Gerekli Belgelerin Alınması

Son yıllarda çok daha sık duyduğumuz “sürdürülebilirlik” kavramı çerçevesinde dünya deri sektöründe de ortaya çıkan canlı sağlığına ve çevreye zarar vermeden deri üretiminin gerçekleştirilme ideali doğrultusunda eğilimler görülmektedir. Deri İhtisas OSB’ye de geçilmesi ile fiziksel koşulların iyileşmesi sayesinde bu eğilim gerçekçi bir hale gelmeye başlamıştır. Özellikle müşteri istekleri doğrultusunda yönetsel, çevresel ve üretim ile ilgili belgelerin alınma eğilimleri de hızlanmıştır. Deri üretiminin çevresel ve canlı sağlığına uyumlu şekilde, sürdürülebilirlik kapsamında yapıldığının belgelendirilmesi LWG (Leather Working Group – Deri Çalışma Grubu) tarafından yapılmaktadır. Gerede Deri İhtisas OSB’de ikinci etap artırma ve katı atık bertaraf tesislerinin hizmete girmesi ile bu belgenin alınması önünde bir engel kalmayacağı düşünülmektedir. LWG belgesinin alınması için hazırlık yapan tabakhaneler mevcuttur. Ayrıca dünya pazarında var olabilmek için gerekli üretim ve ürün standartlarının sağlanması gerekliliği bilinci oluşmuş durumdadır.

Uzun Vadeli Ödeme ve Tahsilat Problemleri

Uzun vadelerin getirdiği olumsuzluklar tecrübe edildiği için daha kısa vadeli ve garanti satışlara gitme eğilimi hâkim durumdadır. Deri sektöründe yıllardır deri üreticilerinin, tacirleri ve deri ürünü üreticilerini finanse etme alışkanlığının doğurduğu olumsuzluklar daha da fazla gün yüzüne çıktığı için daha az problem yaratma olasılığı olan yöntemlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Çok büyük emekle üretilen derilerin satılması sonrasında tahsilatların alınmaması veya zarar görerek alınması deri üretimindeki motivasyonu da olumsuz etkilemektedir. Bu sebeple ihracatın veya garanti satış yöntemlerinin daha fazlalaştığını görmek mümkündür.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Gerede eski yıllardan beridir deri üretiminin gerçekleştiği, dericilik ile özdeşleşmiş bir ilçedir. İlçenin doğu kısmında bulunan tabakhanelerin Gerede Deri İhtisas Sanayi Bölgesi’ne taşınması, bölgeye taşınma ve yatırım sürecinin devam etmesi ve burada başarılı bir şekilde deri üretiminin sürdüğünün görülmesi Gerede’nin Türkiye’deki deri merkezi olması sürecini hızlandırmaktadır. Gerede Deri İhtisas OSB Bölgesi’nde kurulan modern tabakhanelerin ve alt yapının; Gerede’deki deri üreticilerinin deri üretimindeki ve ortak iş yapma konusundaki tecrübelerini dünya pazarında var olabilmek için kullanmasına fırsat sağlayabilecek konumda olduğu görülmektedir. Mevcut durumda Gerede; 128 deri üretim tesisi, hamderi ve yarı mamul deri tedarikçileri, deri kimyasalları tedarikçileri, deri üretimi ile ilgili makine ve ekipmanlarla ilgili işler de dahil olmak üzere sağladığı istihdam ve ekonomik faaliyetlerle öne çıkan önemli bir mamul deri tedarik merkezi olduğu anlaşılmaktadır.

Büyükbaş deri üretimi gerçekleştirilen Gerede’de et ve süt endüstrisinin yan ürünü olan hamderi işlenerek mamul deri haline dönüştürülür. Hamderinin mamul deriye dönüştürülme süreci çok zahmetli prosesleri içermektedir. Tabaklama öncesi işlemlerde deri proteini olan kolajenin tabaklamaya uygun hale getirilmesi için mümkün olduğunca yapısının açılarak saflaştırılması gerekmektedir. Bu amaçla derilere dolap denilen reaksiyon kaplarında ve yine mekanik olarak deri makinaları ile işlemler uygulanır. Deri tabaklamaya hazır hale geldiğinde deriler dolaplarda tabaklama maddeleri ile muamele edilerek bozulmadan kullanılabilir yarı mamul deri haline getirilmektedir. Daha sonra müşteri istekleri doğrultusunda veya istenilen deri karakterini elde etmek için, önce makinalarda yapılan çeşitli işlemler neticesinde deri kalınlığının ayarlanması daha sonra ise dolaplarda yapılan yaş bitim işlemleri doğrultusunda deri renginin, dolgunluğunun ve yumuşaklığının belirlendiği tabaklama sonra işlemlerle modifiye edilmesiyle deri ana karakterine büründürülür. Yaş işlemleri biten deriler yine çeşitli mekanik işlemler yardımıyla kurutulurlar ve kullanılabilir bir forma kavuşturulurlar. Daha sonra derinin son görünümünün ve yüzeysel özelliklerinin belirlendiği birçok farklı işlem kombinasyonunun uygulandığı finisaj işlemi ile deri mamul deri haline getirilmektedir. Gerede’deki deri üretimini “Tabaklama ve Tabaklama Öncesi İşlemler”, “Tabaklama sonrası işlemler” ve “Finisaj İşlemleri” olarak 3 ana safhaya ayırmak mümkündür. Bu işlemlerin içinde deri makineleri ile gerçekleştirilen mekanik işlemler de yer almaktadır. Gerede’de bu işlemlerin bir kısmı, tabakhanenin iş yapış şekline bağlı olarak farklı tesislerde fason olarak yaptırılmaktadır. Özellikle mekanik işlemler ortaklıklarla kurulmuş tesislerde yaptırılmaktadır. Gerede’de üretilen mamul deriler yurt içine ve yurt dışına satılmaktadır. Son yıllarda Gerede tabakhanelerinin ihracat kabiliyetlerinin de arttığı görülmektedir. Yurt içindeki ve yurt dışındaki fuarlara katılım oranları fazlaşmaktadır.

Mevcut durumda Gerede’deki trendler ise; gıda sanayisinin yoğun talebi sebebiyle kireçlik işlemi ardından yapılan yarmaların ekonomik olarak değer kazanmasıyla jelatin üretimi için hamderi ve yarma deri ile ilgili faaliyetlerin artması, fason üretimin sadece mekanik işlemlerle sınırlı kalmayıp özellikle tabaklama ve hatta diğer proseslere kaynaması sonucu fason üretim yapan tesislerin artması, iç piyasadaki olumsuzluk ve yüksek döviz kurları sebebiyle ihracata yönelim, üretim koşullarının çevre ve canlı sağlığı açısından dünya standartlarına uygun hale getirilmesi ve derilerin satışının tahsilat garantili yöntemlerle yapılma eğilimine geçilmesi şeklinde sıralanması mümkündür.

Tarihi boyunca deri üretimi ile özdeşleşmiş Gerede’de deri üretimi ile bütünleşmiş insanların çabaları neticesinde dünya standartlarında deri üretimi mümkün hale gelebilmiştir. Kurulan bu yapının daha da gelişmesi ve üretilen derilerden yüksek katma değer sağlanabilmesi için tüm çevrelere görev düşmektedir. Özellikle dünya üzerinde deri üretimi gibi çevresel açıdan problemli üretim faaliyetleri için çeşitli kısıtlamalar ve gereklilikler gündeme gelmektedir. Gerede’deki dericilerin bu konularla daha ilgili olabilmesi için gerekli özenin gösterilmesi şarttır. Geçmişte olduğu gibi gelecekte de derinin yerine kullanılabilir kendi gibi mükemmel bir materyal olmayacağı bilinciyle hareket edildiği takdirde Gerede’nin modern sürdürülebilir deri üretimi gerçekleştiren, dünyada kaliteli deri denildiği zaman akla gelen bir merkez olabilme fırsatının değerlendirilmesi için çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Güldür, M. M. (2016). Gerede’de Dericilik. *Kalemişi-Türk Sanatları Dergisi*, 4(8), 97-106.
- IDMIB (İstanbul Deri ve Deri Mamulleri İhracatçıları Birliği), (2016). APLF Hong Kong, Asia Pacific Leather Fair, Hong Kong.
- Kaşmer, R. (2000). Gerede’de dericilik ve tarihi seyri. *Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu*, 20-21.
- KILINÇ, K., (2019), Gerede Deri Sanayisinin Gelişmesindeki Önemli Faktör: Ortak Kullanım Tesisleri. *Social Sciences*, 14(3), 87-102.
- Süme, M., Çalık, A. O., Araz, T., Yetiş, İ., Tarhan, M., & Aksay, B. (2015). Gerede Nüfus Defteri (Cilt I). *Bolu: BAMER Yayınları*.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı İnternet Sitesi, *Dericilik Tesisleri*, https://www.tarimorman.gov.tr/GKGM/Belgeler/DB_Vet_Ilac/hayvansal_yan_urun_isletme/Dericilik_Tesisleri.pdf (Erişim Tarihi: 20.05.2022)

Kaynak Kişiler:

Musa BIYIKLI, Gerede Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesi Muhasebe Müdürü, 05.05.2022 tarihli görüşme

DERİNİN GİYİM VE AKSESUAR TASARIMINDA KULLANIMI

Doç. Dr. Aylin ÖZCAN, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, aylinozc@comu.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-7942-891X

Prof. Dr. Ali Nail Yapıcı, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, yapicin@comu.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-3337-0273

ÖZET

Deri, Tarih öncesinde insanoğlunun temin ettiği ilk doğal malzemelerden biridir. Avladığı hayvanların etlerini beslenme, postlarını da vücudunu örtme amacıyla kullanmış olan ilkel insan, tarih boyunca bu malzemeyle farklı eşyalar da yapmıştır. Çeşitli takılar, aksesuarlar ve eşyalarda derinin kullanıldığı pek çok örneğe rastlamak mümkündür. Günümüzde deri, hazır giyim ve geleneksel el sanatları alanında kullanılan önemli bir malzemedir. Dünya’da deri malzemesiyle aksesuardan giyime, giyimden iç mekân döşemeye kadar sayısız tasarımlar yapılmaktadır. Deri ve deriden ürünler önemli bir sektör oluşturmakta, Dünya pazarında yüksek fiyatlara ulaşan satışları bulunmaktadır. Derinin temini zor olmakla birlikte verdiği estetik görünüm, dayanım süresi ve insan vücudu ile uyumu bağlamında tercih edilen doğal bir malzemedir. Deriyle yapılan ürünler, Türkiye’nin çeşitli yörelerinde de geleneksel tarzda ve hem zanaat olarak devam etmekte hem de o yöreye ekonomik ve turizm alanında önemli girdi sağlamaktadır. Bu çalışmanın amacı insanoğlunun var ola geldiği Tarih öncesinden günümüz modern çağına dek hiçbir zaman değerini kaybetmeyen doğal bir malzeme olan derinin hem kitlesel üretim yönünden hem de geleneksel el sanatları ürünlerinin tanıtımı ve devamlılığının sağlanmasına vurgu yapmaktır. Bu çalışmada literatür taranarak elde edilen bilgiler ışığında deriye uygulanan işlemler, deri malzemesini sektörel bazda ekonomik girdiye dönüştüren ülkeler ve ürettikleri deri ürün segmentlerinin neler olduğu, geleneksel yöntemler kullanılarak deriye sürdürülebilir tasarım ürünü niteliği kazandıran süsleme teknikleri ele alınmaya çalışılacaktır. Çalışma kapsamında atık deri kullanılarak geleneksel yöntemlerle örnek çanta ve cüzdan denemeleri yapılmıştır. Çalışmanın atık derileri değerlendirip, geleneksel el sanatlarında çokça kullanılan deri malzemesinin kısıtlı imkânlarla rağmen ekonomik girdi sağlayıcı ve deri ürünlerin üretiminin sürdürülebilir olması yönünde özendirici olması bakımından katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Deri, Süsleme, Geleneksel, El Sanatı

USE OF LEATHER IN CLOTHING AND ACCESSORY DESIGN

ABSTRACT

Leather is one of the first natural materials provided by human beings before history. Primitive people, who used the meat of the animals they hunted for food and their skins to cover their bodies, made other items with this material throughout history. It is possible to come across many examples of using leather in various jewelry, accessories and items. Nowadays, leather is an important material used in the field of ready-to-wear and traditional handicrafts. In the world, countless designs are made with leather materials, from accessories to clothing, from clothing to interior furnishings. Leather and leather products constitute an important

sector, and they have sales reaching high prices in the world market. Although leather is difficult to obtain, it is a natural material that is preferred in terms of its aesthetic appearance, durability and harmony with the human body. The products made with leather continue in various regions of Turkey in traditional style and both as a craft and provide an important input in the field of economic and tourism to that region. The aim of this study is to emphasize the promotion and continuity of both mass production and traditional handicraft products of leather, which is a natural material that has never lost its value from the prehistory in which human beings came into existence to today's modern age. In this study, in the light of the information obtained by scanning the literature, the processes applied to the leather, the countries that convert the leather material into economic input on a sectoral basis and the leather product segments they produce, the decoration techniques that make the leather a sustainable design product by using traditional methods will be discussed. Within the scope of the study, the sample experimental designs of the bag and the wallet have been carried out by using waste leather with traditional methods. It is thought that the study will contribute to the use of leather material, which is widely used in traditional handicrafts, in terms of providing economic input despite limited opportunities and encouraging the production of leather products to be sustainable.

Keywords: Leather, Ornament, Traditional, Craft

GİRİŞ

Deri, hazır giyim ve geleneksel el sanatları alanında kullanılan önemli bir malzemedir. Deriyle yapılan ürünler, Türkiye'nin çeşitli yörelerinde geleneksel tarzda ve hem zanaat olarak devam etmekte hem de o yöreye ekonomik ve turizm alanında önemli girdi sağlamaktadır. Emek yoğun bir sektör olan deri sektörü, Türkiye'de ihracatta önemli hareketlilik sağlayarak ülke ekonomisine ulusal bazda ekonomik girdi sağlamaktadır. Deri hem geleneksel anlamda hem de bir sektör olarak önemli bir yere sahiptir.

Anadolu coğrafyasında deri işleme ve deriden elde edilen ürünlerle ilgili zengin bir birikim bulunur (Dağtaş, 2007, s. 5). Deri kelimesi, eski Türk boylarında hakana ödenen vergi anlamında kullanılan "tirik" kelimesinden gelmektedir (Sakaoğlu ve Akbayar, 2002, s. 3). Bu etimolojik anlam, toplumsal ve ekonomik tarih açısından derinin, bir anlamda kültür açısından bir değer olduğunun en güzel göstergesidir (Kaygusuz, Işık ve Arğun, 2019). Köklü bir geçmişli olan dericilik sanatı, ulusal kültürümüzü ve geleneklerimizi yansıtmaları açısından önemli bir maddi kültür unsurudur (Işık, Koizhaiganova ve Cireli, 2013).

İlkel dönemlerdeki mağara duvar resimleri ilk derilerin post halinde vücuda sarılarak giyim amaçlı kullanıldıklarını kanıtlamaktadır. Ancak günümüze kadar elimize ulaşan deri örnekleri hemen hemen hiç yoktur. Anadolu toprakları dışında, Mısır'ın kuru çöl iklimi ve soğuk iklim kuşaklarında donmuş olarak insanoğlunun eline ulaşan nadir örnekler bulunmuştur. Derilerin bilimsel açıdan incelenmesi neticesinde derilerin tabaklandığı ve boyandığı maddelere ilişkin tespitler yapılmıştır. Osmanlılar Döneminde Polonya'ya satılan kırmızı, mavi, siyah, sarı boyalı sahtiyenler ile beyaz ve yeşil renkte koyun postlarından, 1640 tarihli Narh Defterlerinde adı geçen Kayseri derisi (özellikle sarı renklidir) ile Kazdağı'nın beyaz sahtiyenlerinin İstanbul piyasasına gönderildiğinden, Bulgarî isimli Bulgaristan ve Rusya

menşeli olduğu bilinen öküz derisinden sahtiyan cinsinden, Rusya'da yapıp Osmanlı Devletine getirilen sağlam, yumuşak özellikleriyle öne çıkan Telâtin (Gön) isimli sahtiyan deriler kullanıldığı bilinmektedir (Dağtaş, 2007, s. 7, 9).

İşlem görmüş deri sonraki süreçlerde giyim alanında veya çeşitli aksesuar tasarımlarında önemli bir hammadde olarak yerini alabilmektedir. Deri bu amaçla tek başına kullanılabilirdiği gibi çeşitli tekstil yüzeylerle birlikte dayanıklı ve estetik açıdan tasarımlarda kullanılmaktadır.

Derinin giyim ve aksesuarlarda kullanılabilmesi için birtakım işlemler yapılmaktadır. Geleneksel ve fabrikasyon usullerle yapılan deri işleme sürecine genel anlamda “*tabaklama*” denilmektedir.

Deri giyimde ve giyimi tamamlayan aksesuarlarda çeşitli süsleme teknikleri ile estetik özellikler kazandırılmaktadır. Deri giyim tasarım süreci, dokuma kumaşlarla yapılan giyim tasarımı sürecine göre biraz farklılık göstermektedir. Deri tek başına giyim tasarımlarında kullanılabilirdiği gibi tuşesi, özgül ağırlığı, renk ve mukavemet özelliklerine uygun olabilecek örgü ve dokuma kumaşlarla da kullanılarak kalıp, dikiş ve süsleme özellikleri göz önüne alınarak fonksiyonel ve estetik kullanım ürünlerine dönüştürülebilmektedir. Deri yine tek başına kullanılarak kemer, çanta, ayakkabı, şapka gibi giyimi tamamlayan önemli aksesuarlara da kaynaklık eder. Türkiye’de derinin geleneksel el sanatları alanında ve endüstriyel üretim (deri giyim) alanında kullanımının üzerinde durmak gerekir. Çalışmada geleneksel yöntemler kullanılarak deriye sürdürülebilir tasarım ürünü niteliği kazandıran süsleme teknikleri ele alınmaya çalışılacaktır. Örnek olarak kırmızı renkli ve parça olarak kalmış dana derisinden geleneksel usulle cüzdan ve küçük çanta tasarımına yer verilecektir.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Tarih boyunca derinin *dış giyimde* (ceket, yelek, mont, gocuk, pantolon, pardösü, kispet, yeniçeri mantosu, Sultan Murad’a ait içi ve kenarları kürklü kaftan, madeni işlemeli simsaka giysi, eldiven, başlıklarda), *ayak giyiminde* (ayakkabı, çarık, çizme, mes, terlik, sandalet), *saraciye* (çanta, cüzdan, kemer, anahtarlık, muhafaza kabı, kaşağı, eyer, eyer örtüsü, işlik önlüğü, kubur (ferman kabı), hurç, azık ve tuz torbası, maşrapa, sahan kabı, kemerler, çantalar, sandıklar, para keseleri, tütün keseleri, koşum takımları, kayışlar, hayvan tasmaları), *savaş aletlerinin* yapımında, *kap-kacak üretiminde*, *müzik aleti*, *cilt olarak* (kitap ve takvim cildi), *mektup yazı kağıdı olarak* parşömen, tirşe, *ferman deniz haritası*, *gölge oyunu* tiplerinin yapımında ve *döşemeliğe* kadar geniş bir kullanım alanına sahip olduğu (Dağtaş, 2007, s. 12-13) tarihi belgelerden ve müzelerde sergilenen eserlerden bilinmektedir. Deri malzeme olarak çok sağlam olması nedeniyle yüzeyine çeşitli teknik ve bezemeler kolayca yapılabilir. Deri üzerindeki kıllar, yünler alınarak veya alınmadan da kullanılabilir. Gerek deri giyim sektöründe gerekse geleneksel el sanatı bağlamında derinin detaylı olarak tanıtılması milli kültüre maddi katkılar sağlayacağı düşünüldüğü için bu çalışma yapılmıştır.

ARAŞTIRMANIN MATERYALİ VE YÖNTEMİ

Araştırma için literatür taraması yapılmıştır. Çeşitli makale, dergi, fotoğraflardan yararlanılmıştır. Geleneksel el sanatları bağlamında parça olarak kalmış olan ve başka amaçlarla kullanılmayan dana derisinden aksesuar tasarımı yapılarak örnek bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında yapılan örnek aksesuar olarak bir tane küçük

boyutlarda, bir tane de biraz daha büyük boyutlarda kırmızı renkli dana derisinden cüzdan ve omuzdan askılı postacı çantası tasarlanmıştır. Biz, düz uçlu makas, zig zag uçlu sürfile makası, siyah renkli naylon oyalarda kullanılan iplik, askılarda hazır temin edilen zincirler, çıt çıt ve kuş gözü çıt çıt, cam boncuk, plastik anahtar askılığı kullanılmıştır.

Derinin Giyim ve Aksesuar Tasarımlarında Kullanımı

Antik Dönemde derinin giyim kuşamda kullanıldığının en somut örnekleri heykelerde görülen sandaletlerdir. Selçuklular Döneminden günümüze deri örnekler kalmamış olsa da kürk yapımında ustalık gösterildiği ve giyim eşyası olarak yaygın kullanıldığı açıktır. Dericilik (debagat, sepicilik) denildiğinde Osmanlı İmparatorluğu bu konudaki ustalığı ile ön plana çıkmaktadır. Padişahlar için yapılan içi kürklü, dışı işlemeli kaftanlar, saltanat kayıklarına ait işlemeli mataralar, koşum takımları, gümüş kakmalı eyerler, ayakkabı ve çizmeler, gümüş işlemeli çantalar bunların en güzel örnekleridir (Dağtaş, 2007, s. 8-9).

Geyik, kaplan, koyun, tiftik keçisi derileri gibi yumuşak yün örtüsüne sahip hayvan derilerine post denir. Deriler yünleri alınmadan giyim kuşamda kullanılmışsa bunlara da kürk denilmektedir. Kürklük kullanılan deriler sansar, tilki, tavşan, vizon, samur, kakım, çinçilla, vaşak, kunduz, porsuk gibi hayvanlardan elde edilen derilerdir ve bu deriler terbiye işlemlerinden geçirilmektedir (Yazıcıoğlu, 1981). Yüzeyindeki kılları alınan deriler de ciltli olarak ayakkabılık yüzük-astarlıktan saraciyeye, giysilikten döşemeliğe kadar farklı amaçlarda kullanılmaktadır.

Deri endüstrisinde *deri eşya* terimi geniş bir yelpazeyi kapsar. Her türlü çanta, valiz ve diğer seyahat eşyaları, cüzdanlar, kemerler ve giyim eşyasında kullanılır. Çoğu dilde bu terim “deriden yapılmış eşya” anlamına gelir. Örneğin Almancada “Lederwaren” ve Endonezya dilinde “barang kulit” olarak geçer. Fransızcada “marokinerie” terimi ise bir istisnadır çünkü eskiden insanların üretim yaptığı “Maroc” (Fas) kelimesinden gelmektedir, “le maroquin” adı verilen keçi derisinden yapılan eşyalar için özel bir kalite sunar. Deri eşya endüstrisinde kullanılan malzemelerde çok farklı değişimler olmaktadır. Deri ürünlerin belirli işlevsellik yönünden otomobil sektörüne, at ve yaya taşımacılığına, mevcut lüks malların pazarına yönelik üretimi yapılmaktadır. Küçük zanaat atölyelerinde çok miktarlarda deri eşya yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Bu konuda istatistiki bilgiler yetersizdir. Ürün çeşitliliğinin fazla olması nedeniyle farklı işlevler, boyutlar, yapılar ve malzemeler ile mevcut üretim ve ticaret istatistikleri hacim terimlerinden ziyade değerlerle ifade edilir (Anonymous, 2010, s. 85).

Karagöz-Hacivat Türk gölge oyununun deriden kesilmiş birtakım şekillerin (insan, hayvan, bitki, eşya vb.) oluşturduğu geleneksel el sanatıdır. Çiğ deri diye tabir edilen şeffaf halde tabaklanmış sığır, dana ve deve derileri kepekle yünleri ve kılları dökülüp yağları bıçaklarla kazındıktan sonra güneşte kurumaya bırakılır. Sonra kireç içine daldırılan derilerde ise daha beyaz bir görünüm elde edilir. Tasvir yapımından önce bu kireçli derinin kazınması gerekir. Yapılacak tasvir ebatlarında deriden küçük parçalar kesilerek üzerine çizim yapılır. Kesilen ve çizim yapılan parçayı su ile tavladıktan sonra makasla etrafı kesilir. Her bir parça deriden ayrı ayrı kesip çıkarılır. Oynar parçalar gövde, etek, ayaklar varsa kol ve diğerleri teker teker çıkarılır. Sonra yumuşak olduğu için tercih edilen ıhlamur kütüğü üzerinde deri işlenmeye başlanır. Delme işlemi (Nevreganlama) çelik bıçaklarla yapılır. Nevregan denilen özel uçlu çelik bıçaklar, bizler aracılığı ile deriye delikler açılır. Pürüzleri, çapakları kazıma bıçağıyla

kesip deri temizlenir. Kazıma ve zımparalama işleminden sonra boyama aşamasına geçilir. Boyamada nar şerbeti, bal, ağaç kabukları, ceviz kabuğu vb. bunların yanı sıra ekolin boyalar, çini mürekkebi kullanılmaktadır. Tasvirler çift taraflı boyanıp, çini mürekkebi ile kontur çekilerek hazırlanmaktadır. Sopaların takılacağı delikler “çiçek zımbası” adı verilen bir aletle delinerek üstüne düğme adı verilen deri parçası dikilerek hazırlanmaktadır. Hazırlanan parçalar birbirine “kat küt” adı verilen ameliyat ipliği ile özel bir bağlama yöntemi kullanılarak birleştirilmektedir (Işık, Koizhaiganova ve Cireli, 2013).

Kadın çantaları büyük bir deri eşya pazarını temsil etmektedir. Çantalar sadece kullanışlı bir aksesuar değil aynı zamanda sosyal statünün bir işaretidir. Çanta kullanımı moda ve kültürden çok etkilenir. Piyasada birçok fiyat segmenti, çeşitli stil ve tasarımlar da bulunmaktadır. Küçük deri eşyalar moda daha az bağımlıdır. Ceplerde kullanılan deri ürünler, kâğıt para veya kredi kartı boyutunda üretilen deri eşyaların trendleri ve kullanım alanları takip edilebilir. Cep telefonları için kılıflara talepler artmaktadır. Elektronik ekipmanlar için süper lüks deri ürünlere talepte artış beklenmektedir. Seyahat eşyaları da turizm sektörüyle beraber büyük bir pazar oluşturur. Evrak çantaları ve diz üstü bilgisayarlar için özel tasarıma sahip kılıflarda yüksek performanslı tekstiller, sentetik malzemeler, hakiki derilerin kullanımı önemli bir yer tutmaktadır. Deri ürünlerde *kullanışlılık* ve *ergonomik özellikler* aranan niteliklerdir. *Saracıye* yine özel bir müşteri kitlesine sahip bir pazar oluşturur. Eyer ve koşum takım ürünleri zaman alıcı üretim süreçleri nedeniyle lüks deri segmentini oluşturur. Bu segmentin ürünleri modadan pek etkilenmez. Bu nedenle işçilik maliyetlerinin düşük olduğu ülkelerde kolaylıkla yapılabilirler. Üstün kaliteli eyerler için özellikle İngiliz eyerleri hâlâ birinci sınıf bir pazar oluşturur. Yüksek kaliteli eyer üreticilerinin çoğu Fransa’dadır. Arjantin, Pakistan ve Fas önemli eyer tedarikçileridir. *Evcil hayvanlara* tasmalar, ağızlıklar da talep edilmektedir. Avcılık ve balıkçılıkla ilgili ürünler de modadan etkilenmeyen belli bir pazarı oluşturan genellikle varlıklı insanlar tarafından satın alınan ürünleri kapsar. *Askeri teçhizat* derinin yeri önemlidir. Eyer, koşum takımı, kemer, ayakkabı, eldivenler (kişisel koruyucu ekipman olarak) genellikle son derece teknik özelliklere sahip derilerden yapılmaktadır. *Geleneksel erkek kemerleri* değerini korumaktadır ve büyük bir pazar oluşturmaktadır. Kemerde değişiklik çoğunlukla toka tasarımlarında olduğu için kemerler modadan pek etkilenmez. Üretim süreci mekanik olarak devam etmektedir. *Saat kayışları* da büyük bir pazar oluşturmaktadır. Üretim süreci üst düzey lüks ürünler (egzotik derilerden elde dikilmiş kayışlar) hariç mekanikleştirilmiştir. Saatler için tasarlanan deri kayışların anti-alerjik olması, iyi düzeyde ter direncine sahip olması gerekmektedir. Buradan da görüldüğü gibi deri ürünlerinde çeşitlilik çok fazladır. Deri sektörü, tüketici taleplerine ve moda trendlerine göre gelişim gösteren bir sektördür. *Eldiven* yine pazarda üretilen tüm derinin yaklaşık %4’ünü oluşturur. Eldiven üretimi çoğunlukla Çin’de yoğunlaşmaktadır. Eldiven üretiminde geyik derisi, domuz derisi süet, pekari, keçi derisi ve bazı çok hafif sığır derileri kullanılmaktadır. Eldiven derisinin yangına, kimyasallara, UV ışınlarına ve suya karşı dayanıklı olması gerekir. *Deri giyim* pazarı en değişken pazarlardan biridir. Çünkü talep faktörü ön plandadır. Gelir düzeyi, moda trendleri bu pazarı çok etkilemektedir. Tarihsel olarak deri giysiler daha az lüks ve daha gereklilik duyulan ürün grubudur. Deri giysiler soğuğa karşı korur. Ancak su geçirmez nitelikte, yalıtkan giysiler uygun maliyetle üretilerek geleneksel deri giyiminin önüne geçmiş ve bu durum da deri

giyimini sekteye uğratmıştır. Bazı ülkeler polis kuvvetlerinin üniformalarında deriyi talep etmektedirler. Deri malzemesinin motosiklet kullanırken koruyucu özellikte oluşu, dayanıklılığı, zeminde kayma nedeniyle sürtünme ve dolayısıyla deformasyona karşı (örneğin sığır derisi 1,6 mm kalınlığındadır) en yaygın kullanılan malzemedir. Teknolojik gelişmeler, tabakçıların iş yapmaya başladığı 1970'lerde önemli bir pazar büyümesine yol açmıştır. Giysi derisi olarak inek derilerinin kullanımı deri israfını ve üretim maliyetini azaltır. Günümüzde dericiler Yeni Zelanda ve Birleşik Karalık'tan gelen daha ağır koyun postlarının kalınlığını yırtılma mukavemetinde önemli bir kayıp olmadan 0,5 milimetreye düşürmüşlerdir. Böylece pazara son derece yumuşak, hafif giysiler girmesini sağlamıştır. Çin deri konfeksiyon üretimi domuz derisi tabaklama esaslıdır. Ancak ince koyun derisi napa ile olduğu gibi domuz derisinde yumuşaklığı sağlamak henüz mümkün değildir. Türkiye, Hindistan ve Çin hazır giyim derisinde baskın hale gelmiştir. Deri eşya sektöründe kullanılan hammaddeler de ürünler kadar çeşitlilik göstermektedir. Deri önemini korumakta, hâlâ çok beğenilen bir malzeme olarak pazarda yerini almaktadır ancak naylon, tekstil, suni deri, polipropilen gibi malzemeler de çokça kullanılmaktadır. Deri, diğer malzemelerden çok daha pahalıdır. Özellikle timsah, devekuşu, kertenkele ve yılan derileri lüks deri ürünleri için tercih edilmektedir. Bu tür derilerin tabakhanelerde işlem aşamalarından deri ürünlerin imalatına kadar en zor tarafı yüksek düzeyde teknik bilgi gerektirmesidir. Sentetik malzemeler her türlü deri eşyada, lüks eşyalarda ve günlük kullanılan ürünlerde bulunabilir. Sentetik malzemeler özellikle büyük boyutlu ürünlerin imalatında kullanılmaktadır. Seyahat çantaları vb. (Anonymous, 2010, s. 85-100).

Deri öyle tercih edilen bir malzemedir ki deri benzeri malzemelerle deri görünümlü takılar da üretilebilmektedir. Arğun, Erdiren, Kaygusuz ve Işık (2018) tarafından yapılan bir çalışmada Kombucha mantarı kullanılarak deri-benzeri selülozik malzemenin el sanatları tekniklerinden oya işleme ile gerdanlık yapılmış ve bu takılar farklı meslek, yaş ve cinsiyet grubunda kişilere sunularak görüşleri istenmiştir. Tasarlanan gerdanlık, iki parçadan oluşmuş ve bu parçalar birbirine zincir ile birleştirilmiştir. Parçaların alt kısmı iğne oyası ile işlenmiştir. Kullanılan selülozik malzemenin rengi açık kahverenginde olup, çini sanatından esinlenerek turkuaz rengi ve tonları, bu gerdanlığın yaprak motifleri geçişinde kullanılmıştır. Takının boyuna bağlanacak kısmına *kuş gözü* deri delme makinesi ile eşit aralıklarda 5 adet zimba takılmış ve gerdanlığın boyuna tutturulabilmesi için zemin tonunda süet deri ipleri kullanılmıştır. Estetik açıdan değerlendirilen gerdanlığın özgün bir üslupta tasarlanmıştır. Çalışmada ayrıca doğal yöntemlerle bakteri ve mayaların ürettiği deri benzeri selülozik malzemenin kullanılması çevre dostu olması bakımından önemli olduğu saptanmıştır.

Deri Ürün Üretiminde Kullanılan Teknikler ve Makineler

Deri, hayvan postunun tabaklanmasıyla elde edilir. Derinin ait olduğu hayvanın özellikleri, yaşı, rengi, hatta ne şartlar altında yaşadığı, nerede otladığı gibi bir sürü faktör rol oynamaktadır (Kaygusuz, Işık ve Arğun, 2019).

Deri eşya endüstrisi geleneksel olarak çok sayıda el işçiliği içeren faaliyeti oluşturmaktadır. Örneğin ayakkabı üretiminde olduğu gibi. Bu durum günümüzde değişmemiştir. Muhtemelen gelecekte de böyle devam edecektir. Sanayileşmenin başlangıcından bu yana çoğu üründe kullanılan temel üretim tekniklerinde önemli değişiklikler olmuştur. Bazı moda değişikliklerinin üretim tekniklerinde değişikliğe gidilmesinde belirleyici

rolü vardır. Örneğin 1980'lerde omuz askılı çantalar tercih edilmiş ve çerçevesiz el çantaları yavaş yavaş kullanımdan kalkmıştır. Burada da moda faktörü bazı yerleşik üretim tekniklerinin kullanımının ortadan kalkmasına neden olmuştur. Üretim sürecinde ortadan kalkan üretim teknikleri şunlardır:

- Çanta ve küçük deri eşya montajında kullanılan bağlama tekniklerinin terk edilmesi
- Çerçevesiz çanta üreticilerinin azalmasıyla çanta çerçeveleme sanatının kaybolması
- 1980-1990'lı yıllara gelindiğinde çok zaman alıcı olduğu düşünülen perçinleme tekniklerinin terk edilmesi

Yine bu yıllarda el dikişi tekniğinin korunmuş olduğunu söylemek mümkündür. Birinci sınıf lüks deri eşyalar ve at için eyerler makine ile dikilemez. Ana deri eşya gruplarının imalatı geleneksel üretim sırasını takip etmeye devam eder. Deri ürün imalatında; *Kesme, Bölme, Kayma, Birleştirme, Dikiş, Sabitleme Aksesuarları, Bitirme İşlemi* gibi işlemler bulunur. Deri ürün imalatında kullanılan makine çeşitleri ise; *Hidrolik Kesme Presi, Yarma Makinesi, Sıyırma Makinesi, Üç Ana Tipte Dikiş Makinesi (düz yataklı, yataklı, silindir/ kollu yataklı)*.

Üretim işlemlerinde büyük değişiklikler olmasa da verimlilik artmış, makinelerdeki daha özel ve daha iyi performansa sahip özelliklerde gelişmeler olmuştur. Yeni tip yapıştırıcılar, CAD ve CAM sistemlerinin geliştirilmesi, yeni kesme teknikleri (lazer, su jeti), otomasyon sistemleri önemli gelişmelerdir.

Lüks deri üretimi yeni spesiyal aletlerin ve küçük makinelerin gelişimini teşvik etmiştir. Geçmişte elle yapılan tutkal püskürtme, kenar ısıtma ve düzleştirme gibi işlemlerde iyileştirmeler yapılarak verimlilik sağlanmıştır. Günümüzde iş optimizasyonu bilgisayarlar ve video teknikleri ile kolaylaştırılmaktadır. Verimlilik ve kalite faktörleri tüm üretimde geçerli özelliklerdir (Anonymous, 2010, s. 90-91).

Kaygusuz, Işık ve Arğun'nun (2019) parşömen üretimi ile ilgili yaptıkları araştırmada Bergama İzmir yöresinde hiçbir kimyasal madde kullanmadan, geleneksel yöntemlerle parşömen üretildiğini bildirmektedirler. Geleneksel el sanatı ve uzmanlaşmış kişilerin neredeyse azaldığı günümüzde zahmetli süreçleri bulunan ve bitimi 25-30 günü bulan deriden parşömenin elde edilmesi incelenmiştir. Tuzlanarak yumuşatılan ve üzerinde et, yağ, yün ve diğer yabancı cisimlerden arındırılan deriler yoğun kıvamlı bir kireç havuzuna veya köpek pisliğine konulmaktadır. Kireç havuzunda 10-12 gün kadar bekleyen deri üzerindeki yünler alınabilecek kıvama geldiğinde havuzdan çıkarılır. Daha sonra deri daha az kireç bulunan ikinci havuza konulmakta ve orada da 10-12 gün kadar bekletilmektedir. Deri, yay şeklindeki kavaleta bıçağı ile hem ön yüzü hem arka yüzü iyice temizlenerek inceltilmekte ve son aşamada tahta bir çerçevenin içine gerilerek kurutulmaktadır. Günümüzde, çeşitli kimyasallar bu işlemi hızlandırmak için kullanılmaktadır. Askıda kuruyan deri parşömene dönmekte ve her iki yüzeyi de yazı yazmak ya da resim yapmak için kullanılabilir duruma gelmektedir. Deri, hayvan postunun tabaklanmasıyla elde edilirken, parşömen üretiminde deri kireç işleminden geçirildikten sonra kurutulmakta ve kazınarak düzleştirilmektedir. Elde edilen parşömenin yırtılmaması, alev almaması, olağanüstü dayanıklılığı, hat ve tezhip sanatına uygunluğu, üstündeki yazıların okunmasının gözü yormaması gibi özellikleri parşömene insanlığın bulduğu en mükemmel ve doğal yazı malzemesi yapmıştır. Parşömenden yazı malzemesi dışında giyecek, bazı lüks baskılar, çeşitli çantalar, alet, kap gibi eşyalar ve minyatürler yapılmıştır.

Türkiye’de parşömen üreten Kare Deri firmasında çeşitli kalınlık, doku ve renkte üretilen parşömene yeni bir yüz kazandırılarak defter, ayraç, magnet, yazı seti, güneş saati, bardak altlığı, anahtarlık, kolye, cüzdan, çanta, küpe gibi ürünlerin yanı sıra, müzelerin ve firmaların ihtiyaçlarına yönelik özel tasarımlar da gerçekleştirilmektedir.

Geleneksel El Sanatlarında Deri Yüzeyinde Uygulanan Süsleme Teknikleri

Süsleme, bir eşyayı kullanım amacı yanında göze daha hoş göstermek için çeşitli türlerde yapılan estetik çalışmaların genel adıdır. Taş, mermer, tahta, çini, seramik, cam, minyatür, halı, kilim, kumaş, deri üzerine süslemeler yapılmaktadır.

Geleneksel kavramını pek çok disiplin alanı araştırır. Etnoloji, Antropoloji, Felsefe vb. Geleneksel sanatlar üretim yöntemi ve el işçiliği yüksek olan bir üretim alanıdır (Sandgrube, Bichler-Ripfel ve Walcher, 2019, s. 18-19).

Geleneksel el sanatlarında deri kullanımı çeşitli el sanatı ürünleri üretiminde önemli bir yere sahiptir. Deri, insanoğlunun tarihinde her zaman var olmuştur. Çağdaş tasarımlara dek uzanan geniş bir üretim yelpazesinde kullanılan deri, estetik açıdan her zaman beğenilmiştir. Geleneksel el aletleri ve modern çağın lazer kesim tekniği ile yapılan işçiliklerle deri yüzeyi kesilip, biçimlendirilmektedir (Tsaknaki, Fernaeus ve Schaub HyperWerk, 2014). Orta Asya’da Türklerin deri işlemeyi çok iyi bildiklerini kanıtlayan belgeler Rus Arkeolog S.I. Rudenko tarafından saptanmıştır. Eyer örtüleri ve çeşitli deri eşyalar üzerinde Hunların geometrik veya hayvan figürlerini deri parçalarını keserek oluşturduklarını ve bu parçaları keçe yaygı üzerine dikerek aplike tekniği ile işledikleri tespit edilmiştir. Ayrıca Hun kurgan buluntularında ele geçen deri giysilerde çeşitli hayvan postları kullanıldığı, renkli derilerin kombine edildiği ve metal aksesuarla süslediği de saptanmıştır (Dağtaş, 2007, s. 21). Derilerin üzerine çok farklı teknik ve malzeme ile süslemeler yapılmaktadır.

Deri ürünlerinde tasarım önemli bir artı değer sağlamaktadır. Günümüzde deri ürünlerin üretiminde sürdürülebilir çalışmalar hızla artmaktadır. Deri işleme teknikleriyle sürdürülebilir deri ürünleri üretimi mümkün olmaktadır. Hayvan derisi çeşitli kimyasal işlemlerden geçer ve deriyi ince deri haline getirmek üzere tıraş veya zımpara gibi mekanik işlemler de uygulanır. Deriler, bu işlemlerden sonra kaliteleri bakımından tasnif edilir. Atık deriler veya kalitesi çok düşük olan deriler olarak ayrılır ve verimin düşmesini engelleyici durumlar ortadan kaldırılmaya çalışılır.

Dhingra ve Muthusamy (2017) tarafından yapılan bir çalışmada atık derilerin yeniden değerlendirilmesi için bu derilerin yüzeyine deri süsleme teknikleri ve yüzey bitim işlemleri uygulanmıştır. Bu sayede hem tasarım ürünlerine örnek teşkil edecek örnek iki vaka çalışması deneysel olarak gerçekleştirilmiş ve bu süsleme teknikleri deri yüzeyine uygulanarak atık derilerin tasarım ürünlerine dönüştürülmesi ve sürdürülebilir nitelikler kazanmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Yüzey tasarım ve süsleme teknikleri olarak *aplike*, *tığ işi*, *örgü*, *pirografi*, *deriye çevreye dost jüt lifinden üretilmiş kumaşlarla birleştirilerek elde edilen tasarım yüzeyleri*, *kot*, *kanvas gibi kumaşlarla* deri üzerindeki kusurları kapatmaya yönelik uygulamalar yapılmıştır. Aplike, deri atıklarından parçaların kesilmesi ve bir yüzeye dikilmesiyle yapılan bir süslemedir. Pirografi, ahşap veya diğer malzemeleri süsleme sanatıdır. Isıtılan poker veya lehim çubuğu ile kontrollü olarak deri yüzeyi yakılmak suretiyle süsleme yapılır. Tığ işi, çeşitli iplikler ve tığ kullanılarak birbirine kenetlenen ilmeklerin uygulanmasıyla yapılır. Deri malzemesine de uyan

bir süsleme tekniğidir. Kanvas, kot gibi pamuk içerikli kumaşlarla deriye yapılan süslemeler deriye farklı bir estetik görünüm ve doku kazandırır (Dhingra and Muthusamy, 2017).

Bu belirtilen süsleme teknikleri dışında genel olarak deri üzerine uygulanan süsleme tekniklerini şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

a. Dikişlerle yapılan süslemeler: Bu tür süslemeler tek parça halindeki deri üzerinde çıma dikişi (2 mm olan dikişler), gaze (spor) dikiş (0,5 cm-1 cm olan dikişler) (Görsel 1) veya çeşitli motiflerin kompozisyon oluşturması ile oluşur. Bu uygulamada deri parçasının üzerine elle veya makine dikişiyle desen uygulanır. Bu tür uygulamalarda bazen derinin altına elyaf malzemesi yerleştirilerek desenin dikişlerle oluşturulmasıyla elde edilir. Bu uygulamaya *kapitone dikiş* denir.

Görsel 1. Çıma ve gaze (spor dikiş) dikişleri ile yapılan süslemeler

b. Yardımcı malzemelerle yapılan süslemeler (kapanma, birleştirme, kenetleme, süs amaçlı): Çeşitli aksesuar ve giysilerde kapanma, birleştirme, kenetleme veya sadece süs amaçlı kullanılan metal, plastik, deri, tahtadan tokalar, iplikler vb. malzemelerdir. Bu malzemeler içerisinde fermuar, düğme, çıt çıt,agraf, kordonet, sıırım iplikler, naylon iplikler vb. bulunur (Görsel 2).

Görsel 2. Metal dişli fermuarlar ve toka ile yapılan süslemeler (Anonim, 2014).

Aşağıda verilen örneklerde (Görsel 3-4) deri üzerine açılan delikler naylon ipliklerle veya sıırım iplikler kullanılarak iğne yardımıyla birleştirilmiştir.

Görsel 3. Sırım iplikler kullanılarak yapılan yüzey süslemeleri (Anonim, 2001)

Görsel 4. Naylon iplikler ve kapanma amaçlı kullanılan metal tokadan süslemeler

Anadolu'nun zengin kültür unsurlarından olan çarıklar manda ve öküz derisinden üretilirler. Tuz veya şap ile muamele edilen deriler kurutma işleminden sonra ayak tabanından parmak üstlerini örtünceye dek düzgün bir biçimde toplanır ve yanlarına delikler açılır. Bu deliklerden ince sıırımlar (ince kesilmiş deri bağ) ile ayağa giyilen çarık bağlanır (Dağtaş, 2007, s. 107).

c. Başka kumaş veya türlerinin yüzeye tutturulması, dikilmesiyle applike denilen uygulamalarla yapılan süslemeler: Bu süslemelerde ana derinin üzerine çeşitli geometrik formlarda kesilerek hazırlanan aynı veya farklı renklerde, dokularda deri, süet, keçe, jüt vb. dikilmesiyle oluşturulur.

d. Ana derinin oyulmasıyla ve oyulan yerlere başka derilerin veya süsleme dantellerinin yerleştirilmesi yöntemiyle yapılan süslemeler: Bu uygulamaya applike tekniğinin tam zıttı olan bir uygulamadır. Bu süsleme tekniğine enkrüste tekniği denilmektedir. Applike parçaları zemini oluşturan ana derinin üzerine dikilerek veya yapıştırılarak yapılırken,

enkrüste tekniğinde zemini oluşturan ana deri parçası desene göre oyulur. Oyulan yerlerin altına veya bağımsız yerlerine çeşitli renklerde deriler veya benzeri süsleyici kumaşlar yerleştirilir ve dikilirler. Dikişler genellikle elde zincir dikiş, oyulgama denilen dikişlerle yapılır. Bazen bu uygulamalarda deri parçasının kesilen kenarları atmadığı veya deforme olmadığı için yapıştırma işlemi de yapılabilir (Görsel 5).

Görsel 5. Enkrüste tekniği ile yapılan süslemeler

(Dağtaş, 2007), (Facebook Fashion Week sayfası <https://www.facebook.com/groups/fweek>).

e. Farklı kumaşlarla birlikte dikilerek yapılan süslemeler: Deri ile derinin dokusu, özgül ağırlığı, renk özelliği gibi özellikleri doğrultusunda deri, keçe, triko gibi kumaş veya benzeri malzemelerle yapılan süslemelerdir (Görsel 6).

Görsel 6. Deri ve yünlü dokuma kumaş kombinasyonu ile tayyör tasarımı (Anonim, 2010).

f. Derinin delinerek metal kuş gözü yerleştirilmesi ve kuş gözlerinden deri, süet gibi sağlam malzemelerle yapılan süslemeler

Anadolu'nun zengin kültür unsurlarından olan çarıklarda kullanılan manda ve öküz derilerinin delici alet yardımıyla delinmesi ve deliklerden ince sırimlar (ince kesilmiş deri bağ) geçirilmesiyle yapılan tasarımlar (Dağtaş, 2007, s. 107) ile yine giyimde, ayakkabı bağcık kısımlarında kapanma amaçlı kullanılan yerlerde sıklıkla uygulanan bir tekniktir.

g. Model uygulamada giysi ve aksesuar üzerinde yapılan kesikler, modeli tamamlayan ekstra paçalar

Görsel 7. Çeket ve şapka modelini oluşturan kalıp parçaları (cep kapağı, apoletler ve kasket vs.) (Anonim, 2001).

h. Sim, sırma, naylon vb. iplikler kullanılarak deri üzerine iğne ile yapılan işlemler/ bezemeler ile madeni teller, değerli taşlar, boncuklar ve aynalarla yapılan süslemeler:

Dival işi tekniği ve *aplike tekniği* gibi uygulamalar bu grupta yer alır. Altın veya gümüş sim ve kumaşlarla bitki ve geometrik motiflerle yapılan süslemelerdir. Örneğin kadife kumaş üzerine geometrik ve bitkisel motifli kesilen deri parçaları altın veya gümüş sim ipliklerle applike tekniği ile dikilebilir.

Osmanlı Dönemine ait koyu kahverengi eyer kolanı üzerine *madeni motiflerle kakma* kullanılmıştır. Yıldız ve çiçek biçiminde hazırlanmış gümüş parçalar, altın kaplamalı plakalar, *akik* ve *turkuaz taş süslemeler* kullanılmış olan güzel bir örneği oluşturmaktadır. Deri üzerinde kullanılan *boncuk türleri* at boncuğu, dana boncuğu, kuzu boncuğu olarak büyüklüklerine göre adlandırılan ve koşum takımları üzerinde çokça kullanılmış malzemelerdir. Boncukların aralarına *gongurdak* denilen *küçük ziller* de yerleştirilebilmektedir. *Sırma işlemeli*, değerli taş ve altın plakalarla süslü sahtiyan eyerler de Osmanlı Dönemi deri süslemelerine güzel örneklerdendir (Dağtaş, 2007, s. 36-37). Türk geleneksel kadın giyiminde aynalı çarık olarak bilinen çarık türünde çarığın ön bölümüne ayna, derinin altına yerleştirilir. Ponponlarla da

süslenen çarıklar geleneksel giyimi tamamlarlar. Çarıklar da tokalar da kullanılabilir (Dağtaş, 2007, s. 107). Türklerin geçmişteki göçebe hayatları nedeniyle keçi ve koyun sürülerini tuzlamak için yanlarında tuz torbaları bulundurmışlardır. Bu torbalar deriden olup, üzerlerinde nakış, boncuklar kullanılmıştır. Nakış motiflerinde Şamanizm uzantısında bereket ve uğur sembolleri çuha veya deriler üzerinde çokça kullanılmıştır. (Dağtaş, 2007, s. 99) (Görsel 8-12).

Görsel 8. Sırma işlemeli deri silahlık (Dağtaş, 2007, s. 48).

Görsel 9. Deri üzerine dival işi tekniği ile süslenmiş sahan kapağı (Dağtaş, 2007, s. 64).

Görsel 10. Sim iplikle işlenmiş galoşlu ayakkabı (Dağtaş, 2007, s. 89).

Görsel 11. Kırmızı çuha üzerine işlemeli, gümüş kakmalı Yörük kemeri (Dağtaş, 2007, s. 84).

Görsel 12. Deri iplik, plastik boncuk ve cowry boncuk ile süslü at ve öküzler için hamaylılar (Dağtaş, 2007, s. 97).

Örnek Deri Aksesuar Tasarımı

Araştırma kapsamında orta kalınlıkta, kırmızı renge boyanmış parça dana derisinden bir cüzdan bir tane de omuz çantası tasarlanmıştır. Bu çalışma için kullanılan malzemeler, sürfile makası, normal düz uçlu makas, biz, yorgan iğnesi, naylon oya ipliği, çıt çıt, kuş gözü ve iki adet askı için zincir kullanılmıştır (Görsel 13-15).

Görsel 13. Tasarım için kullanılan malzemeler

Görsel 14. Derinin biz ile delinme yöntemi

Görsel 15. Cüzdan ve çanta tasarımları

Bu çalışmada uygulama derisinin üzerine biz yardımıyla cüzdan için 0,7cm aralıklarda zig zag şekillerde, omuz askılı çanta için 1 cm aralıklarda sıra halinde delikler açılmıştır. Bu delikler, naylon ipliği geçirilmiş yorgan iğnesi ile çapraz olarak ve zürafa dikişi ile süslenmiş ve birleştirme dikişi yapılmıştır. Cüzdan için kullanılan deri 10 cm eninde 30 cm uzunluğunda sürfile makasıyla kesilerek el dikimi için hazırlanmıştır. Sürfile makasıyla kesilen kenarları estetik bir görünüm sağlamıştır. Deri üzerinde açılan çapraz delikler zig zag dikişlerle elde dikilmiştir. Cüzdanın kapak kısmına sağda ve solda olmak üzere iki adet metal çit çit bastırılmıştır. Ayrıca kullanım kolaylığı sağlaması için iki kenarına askı amaçlı ince zincir de bastırılmıştır. Zincir askının sağ kenarına plastik bir anahtarlık da ilave edilmiştir (Görsel 16).

Görsel 16. Cüzdan tasarımı

İkinci tasarım olan omuz çantası için 19 cm eninde 47 cm uzunluğunda bir parça ile kapak bölümü için 18,5 cm eninde, 11 cm uzunluğunda aynı deriden başka bir parça kesilmiştir. Kapak için deriden yeterli bir yüzey elde edilemediği için bu şekilde iki parça halinde kalıplar hazırlanmıştır. Kapak ve kapağın yerleşeceği kenar 0,5 cm üst üste bindirilmiştir. İki kat deri kullanıldığı için derilerin üzerinde hatalı delme yapılmaması için tükenmez kalemle küçük işaretlemeler yapılmıştır. Açılan deliklerin 1 cm'de iki adet elde makine dikişi yerleşebilmesi göz önüne alınarak bir ölçü tespiti yapılmış ve biz yardımıyla delikler oluşturulmuştur. Çantanın iki kenarına 1'er cm aralıklarla sıralı delikler açılmıştır. İki kenarda yine naylon iplik ve yorgan iğnesi ile zürafa dikişi yapılmıştır. Zürafa dikişi, iğnenin öncelikle deliğe batırılması ardından iğnenin başının iğneden gelen iplikle bir kez dolanması ve ipliğin normal gerginlikte çekilmesi ile oluşturulan bir dikiştir. Çantanın kapak kısmına üç adet kuş gözü açılmış ve uygun metal parça eklenmiştir. Kuş gözünün karşılığı olan çitçitler de kapanmanın olduğu bölüme ayrıca bastırılmıştır. En son askı yeri için büyük halkalı zincir ve camdan nazar boncuğu eklenmiştir (Görsel 17).

Görsel 17. Çanta tasarımı

SONUÇ VE ÖNERİLER

Deri insanlık tarihi boyunca en çok kullanılan doğal malzemelerden biridir. Pek çok kültürde gerek geleneksel el sanatları alanlarında gerekse sanayi ürünlerinde tercih edilmektedir. Ancak derinin temin edilmesi; hayvan ırkının devamlılığına, yetişme alanlarının çevre sorunlarından uzak olmasına, deriyi işlemeyi bilen uzman kişilerin varlığına, bilgi ve tecrübelerine, ulusal kültürel mirasın devamlılığın sağlanmasında topyekûn gönüllü çalışılmasına bağlı bir durum söz konusudur. Deri hayvanın üzerinden yüzölçümü bir kenarda bırakılmayacak kadar değerli ve dayanıklı bir malzemedir. Doğal veya çeşitli kimyasal maddelerle işlenip, boyar maddelerle renklendirilebilen deriler; uzun süre kullanılan, estetik görünüm açısından mükemmel tabaklanmış deriler elde edilir. Derilerin üzerine ayrıca suya, kire, sürtünmeye veya yıkamaya karşı çeşitli terbiye işlemleri de uygulanabilir. Renk alternatifi geniş deri gruplarının oluşturulması zahmetli işlemleri gerektirse de bu daima mümkündür. Deri, ister geleneksel el sanatı için isterse sanayiye dayalı ürün tasarımlarında ve üretimlerinde kullanılsın, her zaman emek yoğun, bilgi ve tecrübenin tasarım yeteneğiyle harmanlandığı entegre bir süreci gerektirir. Bu çalışmada derinin fonksiyonel ve estetik yönlerini somut halde görebilmek için yapılan tasarımlarla milli kültürümüzün önemli bir malzemesi olan derinin öneminin bir kez daha vurgulanması amaçlanmıştır. Dolayısıyla geleneksel kültür öğeleri olan deri giyim-kuşama dair koruyucuyu ve devamlılığı teşvik edici atölye çalışmaları, devlet destekli projeler yapılmalıdır. Deriden yapılan üretimlerin zor ve bir o kadar da estetik ve fonksiyonel oldukları da bir kez daha önemle belirtilmelidir.

KAYNAKÇA

- Anonim, (2001). *VIEW, Textile view magazine*, The Netherlands: Metropolitan Publishing, Issue: 53.
- Anonim, (2010). *VIEW, Textile view magazine*, France: Issue: 90.
- Anonim, (2014). *İTKİB, Hedef dergisi*, İstanbul.
- Anonymous, (2010). *Future trends in the world leather and leather products industry and trade*, Vienna: United Nations Industrial Development Organization.
- Arğun, F.N., Erdiren, Y. O., Kaygusuz, M. ve Işık, N.O. (2018). Deri-benzeri selülozik malzemeden tasarlanan geleneksel işlemeli gerdanlığın estetik açıdan yorumlanması. Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi Issn:1694-528x İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sayı: 68, Temmuz – Ağustos, Celalabat –Kırgızistan.
- Dağtaş, L. (2007). *Müze ve koleksiyonlardan deri eserler*, İstanbul: Türkiye Deri Vakfı, Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri.
- Harshita Dhingra, H., Muthusamy, A. (2017). Surface design techniques and embellishments for sustainable leather products, IULTCS XXXIV, India.
- Işık, N. O., Koizhaiganova, M., Cireli, İ. (2013). Kültürümüzün vazgeçilmezi deri, Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi ISSN:1694-528x Sayı: 34 Ocak – Şubat, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – Kırgızistan.
- Kaygusuz, M., Işık, N.O., Arğun, F.N. (2019). Parşömen tarihi ve Bergama'daki geleneksel parşömen ustaları, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi-Motif Academy Journal of Folklore ISSN: 1308-4445, Yıl/Year: 12, Cilt/Volume: 12, Sayı/Issue: 28.
- Roman Sandgruber, R., Bichler-Ripfel, H., Walcher, M. (2019). *Traditional craftsmanship as intangible cultural heritage and an economic factor in Austria*, Vienna: The Austrian Federal Chancellery, Concordiaplatz 2, 1010.
- Sakaoğlu, N., Akbayar, N. (2002). *Derinin Anadolu'da bin yıllık öyküsü*. İstanbul: Üçer Ofset/Orjin Grup.
- Tsahnaki, V., Fernaeus, Y., Schaub HyperWerk, M. (2014). Leather as a material for crafting interactive and physical artifacts, Craft, Vancouver, BC, Canada.
- Yazıcıoğlu, T. (1981). *Kürk teknolojisi*. İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası.

İnternet Kaynakları

<https://www.facebook.com/groups/fweek>

URARTURLAR VE ORTA ASYA, TARİHİNDE DERİ VE DERİCİLİK ENDÜSTRİSİ

Mitra SAREHSOBH, Iran Calligraphers Association, Outhor, Poet,
mitrasetarehsobh77@gmail.com, ORCID ID: 0000-00029151-3789

GİRİŞ

Deri; insanların ilk çağlardan itibaren, taş ve ağaçtan sonra ilk ve en çok kullandığı doğal materyallerden biridir. Dericilik ise deri işlemenin insanlar tarafından keşfedilmesi ile başlamış, zaman içerisinde gelişerek, çadırdan, ev dekorasyona ve giyime kadar pek çok alanda yerini alan bir sanat dalı haline dönüşmüştür. Türklerde dericilik, ilk olarak Orta Asya bozkır kültüründe görülmektedir. Dericilik, Orta Asya'dan Anadolu topraklarına yayılmış, Osmanlı İmparatorluğu Döneminde dericilik ve deri ürünleri kalitede zirveye ulaşmıştır. Dericilik ilk çağlarda insanların doğa koşullarına karşı koymak amacıyla, örtünme ve barınma ihtiyaçlarıyla ortaya çıkmıştır. Deri, insanların çıplak vücudunu doğal etkenlerden koruyan ilk giysi ve zırh olmuştur. Deri işlemeciliği ve işlenmiş derinin günlük yaşamın bir çok alanında kullanılmasının hayvanların evcilleştirilmesiyle başladığı bilinmektedir. Türk kültüründe dericiliğin Mezopotamya ve Orta Asya topraklarında başlayan bir ata mesleği olduğu bildirilmektedir. Türkler Anadolu'da dericiliği geliştirmeden önce, erken dönem için; Mezopotamya, Mısır, Hitit, Pers (İan), daha yakın zamanlar için, Yunan, Roma, son olarak da Türkler Anadolu'ya gelmeden önce Orta Asya bölgelerinde dericilik ile uğraştıkları belirtilmektedir (Melda Özdemir, 1, 2). Deri, İlk çağlardan başlayarak birçok kültürde giysi ve çeşitli eşyaların yapımında kullanılan bir malzeme dir. Türkler, en kültür buluntularına göre 2400 yıl önce deriye çeşitli alanlarda kullanmışlardır. Dericiliğin, Türkler için en önemli zanaat kollarından birisi olarak; Orta Asya'dan sonra Anadolu'da da büyük bir gelişme gösterdiği işlenmektedir (Zeynep Gargı, s, 5). Urartu Devleti, kurulduğu dönemden itibaren önemli askeri, ekonomik, siyasi ve sosyal gelişmelere sahne olmuştur. Bu bağlamda, özellikle zanaat faaliyetlerinde ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir. Ekonomik olarak hayvancılığın önemli bir yer tuttuğu Urartu Devleti'nde dericilik ve deri işlemeciliği önemli bir faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alanda günümüze kadar yapılmış olan kazılarda elde edilmiş bir takım arkeolojik veriler mevcuttur. Ancak, yazılı kaynaklar yok denecek kadar azdır. Urartu Devleti'nde dericilik ve deri kullanımına dair bilgilerimiz yazılı kaynakların yetersizliğinden dolayı arkeolojik kazılardan elde edilen verilerin değerlendirilmesi ile elde edilebilmektedir. Urartularda, hayvancılık faaliyetlerinin bir sonucu olarak karşımıza çıkan deri işlemeciliğinin, soylu kesim ve halkın ihtiyaçlarının karşılanması için yapılan bir zanaat olduğunu düşünmekteyiz (Ayşe Nur Morkoç, s.1, 2).

Deri

Deri veya cilt veya ten, bazı hayvanların vücutlarını kaplayan en üst katman olup, altında barındırdığı kas ve organları koruyan doku tabakalarından oluşan bir örtü sistemi organıdır. Bu tabakanın altında yağ tabakası vardır. Yağ tabakası canlının vücudunu sıcak tutar ve darbelere karşı korur. Burada bulunan ter bezleri boşaltıma yardımcı olur. Deri solunumu nemli vücut yüzeyinde gerçekleşir. Cilt hayvanları dışarıya karşı koruyan bir bariyerdir. Aynı zamanda vücut ısını ve su dengesini korur, çeşitli zararlı

maddelerin ter yoluyla vücuttan atılımını gerçekleştirir. Üç tabakadan oluşur. En altta, destek dokusu olan kollajen, kan damarları ve salgı bezleri bakımından zengin dermis tabakası yer alır. Cilt hayvanları dışarıya karşı koruyan bir bariyerdir. Aynı zamanda vücut ısısını ve su dengesini korur, çeşitli zararlı maddelerin ter yoluyla vücuttan atılımını gerçekleştirir. Üç tabakadan oluşur. En altta, destek dokusu olan kollajen, Kan damarları ve salgı ve bezleri bakımından zengin dermis tabakası yer alır (<https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Deri>). Deri, giyim, ayakkabı, çanta, mobilya, alet ve spor malzemeleri gibi çeşitli ürünlerin yapımında kullanılabilir. Deri yapımı 7000 yıldan fazla bir süredir uygulanmaktadır ve bugün önde gelen deri üreticileri Çin ve Hindistan'dır. Hazırlanma farklı deri üretim süreçleri'ne dayanır ([https://tr.wikipedia.org/wiki/Deri_\(malzeme\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Deri_(malzeme))).

Dericilik Sanatı

Dericilik çok eski bir sanat dalıdır. Tarihin en eski çağlarından beri insanlar dericilikle uğraşmış, üstünde durup geliştirerek ayakkabı, terlik, elbise, yelken gibi türlü eşyalar yapmışlardır. Eski Türkler deriden sandıklar, hayvanlar için semerler yaparlardı. Ayrıca deri üstüne işlemler yaparak süs eşyası olarak kullanırlardı (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Dericilik>). Türklerin Orta Asya'da başlayan dericilik zanaatı, batıya göçle Anadolu'ya taşınarak gelişimine devam etmiştir. Bu uzun süreç içinde sosyo-kültürel yapıya bağlı olarak derinin kullanım alanları genişlemiş ve tasarımları da çoğalmıştır. Bu çalışma, Türk dericilik, sanatı Orta Asya'da dericilik, Osmanlı İmparatorluğu Döneminde dericilik Cumhuriyet'in ilanından sonra dericilik ve Günümüzde dericilik olmak üzere dört bölüm altında toplanarak incelenmiştir (Melda Özdemir2007, s, 2).

Tarihçe, Orta Asya'da Dericilik Ve Deri Sanatı

Derinin işlenerek kullanılması tekstilden çok öncedir ve tarihçesi de ilk insanla başlamıştır. Nitekim Eski Ahid'e göre Allah Adem ile Havvâ'ya deriden gömlek giydirmiştir. Eski ve Yeni Ahid'in bir çok yerinde elbise, kemer, ayakkabı, tulum, dağarcık gibi deri eşyadan bahsedilir. Dericilik tarihinde Türklerin önemli bir yeri vardır. Türklerde ham deriyi işleme ve deriden eşya yapma zanaatı, Orta Asya'da yaşadıkları dönemlerde gelişmişti. Hayvancılığa bağlı yaşama biçiminin doğal sonucu olarak, deriden çok yönlü amaçlar için yararlanılıyordu (Arıtan, Ahmet Saim, s.4). Orta Asya Türk Topluluklarında doğa koşulları ve yaşayış biçimi, derinin günlük yaşamda yaygın olarak kullanılmıştır. Türk topluluklarında deri süslemeciliği, ata verilen önemle ortaya çıkmaktadır. Orta Asya boylarındaki savaşımlardan, yaptıkları tüm seferlere kadar kendilerinin ve atlarının kuşanmasına çok önem vermişlerdir. Orta Asya Türk bölgelerinde bulunan Pazırık kurganından çıkarılan Türklerle ait deriden yapılmış giyim eşyaları, çizmeler, at koşum takımları, eyerler gibi örneklerin olduğu bilinmektedir. Hun kurganlarının dışında Göktürk, Uygur gibi Türk topluluklarına ait kurganlarda da deriden yapılmış eşyalar ele geçirilmiştir. Türk deri sanatının izlenebileceği en eski örnekler; Hun kurganlarından çıkarılan deri eşyalardır. Orta Asya'da derinin kullanım alanları çok çeşitlidir. Bu alanlardan biri olan ayakkabılar; Türk kültür tarihinde Orta Asya'dan başlayarak çeşitlenmiş ve değişik adlarla anılmıştır. Orta Asya'da başta çizme olmak üzere çarık, edük-etik, bşmak gibi ayakkabı türleri giyilmiştir. Bu dönemi anlatan kaynak ve resimlerden çizmelerin geometrik ve stilize motiflerle, dikiş ve işleme teknikleriyle, Hun aristokratlarına ait

kurganlardan. Çıkarılan buluntulara göre; altın ve gümüş sırmalarla işlenerek yapıldığı görülmektedir. Dericilik, Orta Asya’da gelişmiş bir zanaat dalıyken; aynı zamanda yüzyıllar ötesine ışık tutabilecek bir deri sanatının da oluşumuna kaynaklık etmiştir (Melda Özdemir, S.1, 2). Aslında dericiliğin ve deri sanatlarının gelişimi tarih çağları boyunca Orta Asya bozkırlarında yaşayan tüm kabile ve klanların kültürleri arası etkileşimi sonucunda ortaya çıktığı söylenmektedir. Bu nedenle dericilik sanatının başlangıcını ve gelişimini doğrudan bir ırka veya ulusa bağlamak yerine, toplumsal yaşamın başladığı, kırkonutlarının yapıldığı, kimi hayvanların evcileştirildiği devirde yaşayanların ortak malzemesi ve sanatı olarak düşünülebilir (Melda Özdemir, s.55).

Urartu Devletleri Tarihçesi

MÖ XIII.-IX.yy.lar arasında Nairi-Uruatri Ülkeleri olarak Doğu Anadolu coğrafyasında varlık sürdüren ve Geç Kalkolitik Çağ’dan itibaren bu bölgede yaşayan Hurri kökenli oldukları düşünülen topluluklar, Aşur başlıkları sonucunda IX yy. Da siyasi bir teşekkül oluşturarak, Urartu Devleti’ni kurmuşlardır. Doğu Anadolu Bölgesi merkez olmak üzere kurulan Urartu Devleti, yaklaşık 250 yıl bölgede hüküm sürmüş ve sınırları doğuda İran-Azerbaycan, batıda Fırat Nehri, kuzeyde Gökçe Göl ile Aras Vadisi, güneyde Toroslar ve Urmiye Gölü’nün güneyine kadar ulaşmıştır. Urartu Devleti’nin ekonomisini oluşturan temel unsurlar arasında tarım, hayvancılık, savaş gelirleri ve dokumacılık, metal işlemeciliği, dericilik gibi uzmanlık gerektiren zanaat faaliyetleri bulunmaktadır (Ayşe Nur Morkoç, s.1, 3).

Urartular’da Dericilik

Urartularda, hayvancılık faaliyetlerinin bir sonucu olarak karşımıza çıkan deri işlemeciliğinin, soylu kesim ve halkın ihtiyaçlarının karşılanması için yapılan bir zanaat olduğunu düşünmekteyiz. Derinin hammadde olarak kullanılır hale getirilebilmesi ve yumuşatılması için tabaklama işlemi yapılmalıdır. Tabaklama işlemi ile deriye esneklik ve dayanıklılık kazandırılır. Sümer yazılı kaynaklarında, deriyi yumuşatmak ve kullanıma uygun hale getirmek için kullanılan teknikler detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bu kaynaklara göre öncelikle deri yüzülerek temizlenmesi için tuzlu suda bir süre bekletiliyordu. Sopalar ile dövülerek temizlendikten sonra ağaç tezgahlara gerilerek kurutuluyor, böylece deri tabaklama maddelerini alacak duruma getiriliyordu. Üç temel tabaklama yöntemi vardı. Bunlardan biri yağ kullanmak suretiyle, diğeri mineral maddeler (şap ve tuz), bir diğeri de bitkisel maddeler (meşe, mazi, nar kabuğu, sumak ve buğday unu) kullanılarak gerçekleştiriliyordu. Yağ ile tabaklama, derinin ıslakken yağlanarak, yağı emdikçe yağrularak esnetilmesiydi. Deri ve postların yağlanmasında saf öküz yağı kullanılıyordu. Mezopotamya’da tabakhaneler tabaklama işlemi sırasında ortaya çıkan kötü koku nedeniyle yerleşim yerlerinin uzağında bir bölgede toplanıyordu. Urartu Devleti’nde yapılan kazı çalışmalarının yerleşim merkezlerinde yoğunlaşmış ve bu merkezlerde dericilik ile ilgili atölyeler tespit edilmemiştir. Derinin diğeri bir kullanım alanı müzik aletleridir. Urartu müzisyenlerinin tasvir edildiği bir sahnede yer alan tefin deriden yapıldığı bilinmektedir. Günümüze ulaşan bir müzik aleti örneği mevcut değildir. Hayvanların derilerinden yapılmış tulumların da çeşitli amaçlar için kullanıldığı bilinmektedir. Urartu Devleti’nde tulumlar, yiyecek ve içecek depolamak amacıyla kullanılmaktadırlar (Ayşe Nur Morkoç, s.1, 2, 5).

Derinin İlk İşlemesi Nasıl Yapılan?

Deri, yüzde 65 su, yüzde 32,5 protein, yüzde 2 yağ ve yüzde 0,5 mineral tuzlardan oluşur. Üst, orta ve alt olmak üzere 3 tabakası vardır. Orta deri, derinin yüzde 85'lik bölümünü kapsar ve işlenen kısımdır. Öte yandan, derinin kalitesi cildinin temizliği ile ölçülür. Derideki hatalar ise kullanılan kimyasalların etkileri, işlemler sırasındaki yanlış uygulamalar ya da hayvanın yaşadığı ortamdan kaynaklanan izler nedeniyle oluşuyor. Derilerin stoklanacağı alanların, hava almaması, serin ve güneş almayan bir konuma sahip olması da kalitesini etkileyen kritik etkenler arasında. Derinin işlenmesi sırasında ise öncelikle ham deriye salamura yapılarak, bakterilerden korunması ve bozulmadan kullanılması sağlanır. Salamura işlemi, tuzlu, piklaj ya da kurutma yoluyla salamura olmak üzere 3 farklı şekilde uygulanır. Derinin esnek bir yapı kazanması ve dayanıklılığı için ise bitkisel ürünlerden, mineral ve sentetik kimyasallardan (tanenlerden) yararlanır. Deriyi ısı, nem, bakterilere karşı dayanıklı hale getirme, teknik karakter kazandırma amacıyla yapılan işlemlerin tamamına ise tabaklama denir. Bu işlemlerin yapıldığı yer ise tabakhane olarak adlandırılıyor (<http://www.ozderi.com/deri-hakkinda.html>).

Deri Damulleri

Insanoğlu varolduğu andan itibaren sürekli olarak kendine yarar sağlayacak nesnelere arayışı ve bu nesnelere keşfetme çabasında olmuştur. Bugün Anadolu'yu yurt bellemiş Türkler, anayurtları Orta Asya'da deri işlemeyi biliyor, ondan çeşitli amaçlar için yararlanıyorlardı. Orta Asya Türkleri açısından dericilik çobanlıktan sonra ikinci meslek konumundadır. Orta Asya'nın kültür tarihinde deriden esya, özellikle de giysi yapımının son derece önemli olduğunu, yine derinin günlük giyimde kullanıldığını görmekteyiz. Günümüzde deri endüstrisi giysilik, ayakkabılık, saraciyelik ve kürklük gibi farklı üretim teknolojilerinde ihtisaslaşma gerçekleştirmiştir. Köklü bir geçmişi olan dericilik sanatı, ulusal kültürümüzü ve geleneklerimizi yansıtmaya açısından önemli bir maddi kültür unsurudur. Doğal görünümü ile her zaman yenilikleri takip ederek modanın önemli bir elemanı olma özelliğini sürdüren deri ve deri mamulleri, geleneksel anlamda da hala bir çok üretimde kendini gösterir (Nuray Olcay Isık, Meruyet Koizhaiganova, rfan Cireli, 2013, s.2).

Çarıkcılık Tekniği

Çarık 1960'lı yıllara kadar tarlada çalışan köylülerin yaygın olarak kullanıldığı, günlük yaşamında da giydiği temel bir ihtiyaçtır. Osmanlı'da çok yaygın olan çarıklar, renkleriyle dönemin kadınlarının medeni durumlarının da göstergesidir. Günümüzde ustalar tarafında yapılan çarıklar halk oyunları veya gösterilerde tercih edilmektedir. Ayak ölçüsünde kesilip kenarlarına açılan deliklerden geçirilen sıırımla bağlanarak kullanılmaktadır (Nuray Olcay Isık, Meruyet Koizhaiganova, rfan Cireli, 2013, s.4, 5). Çarıkcılık mesleğinin bu duruma düşmesinde kazancının az olması ve buna bağlı olarak da çarık yetiştirilmemesi bu mesleğin bitmesine neden olmuştur. Çarık yapımı: Çarık yapımında şaplı manda derisi kullanılıyor. Deriler Tabakhane'den elde ediliyor. Derinin kalınlığı çarığın kullanım alanına göre değişiyor. Tarlada kullanılacaksa kalın deri, Halk oyunlarında kullanılacaksa ince deri kullanılmaktadır. Manda derisi öncelikle boy boy kesiliyor. Çarıkcılıkta bu kesme işine Davlum deniliyor. Bayanlar için 15 cm. eninde, erkeler içinse 16.5 cm. eninde çift çift boylar kesiliyor. Ortaya çıkan dikdörtgen şeklindeki deriler kesiklerle burun kısmı delinerek ince sıırımla dikiliyor. Çarığın dili olan parçası sonradan ilave ediliyor. Bu kısma takılan boncuk ise süs amacıyla konulmaktadır. Daha

sonra çarığın yan tarafları bir dar bir geniş alarak kesiliyor. Bu deliklerden sıırım geçiriliyor. Geçirildikten sonra gürgen veya meşeden yapılmış ahşap kalıplara çarıklar giydiriliyor. Kalıbın şeklini alan çarıklar kurumaya bırakılıyor. Kalıp çıkarıldıktan sonra hemen kurumaması ve yumuşak kalması için içine motor yağı sürülüyor Çarık kullanıma hazır hale geliyor (http://www.unutulmussanatlar.com/2012/07/carkclk_4.html?m=1).

Yemenicilik Tekniği

Yemeni dogal deri ve pamuk ipliği kullanılarak üretilen topuksuz ve ortopedik bir ayakkabı türüdür. Yemeninin tabanı manda ya da sığır derisinden, yüzü keçi derisinden, astarikoyun derisinden, çevirmesi oğlak derisinden yapılmaktadır. Günümüzde yemeniyi daha çok halkoyunları ekipleri ve mantar hastalıkları ile pisikten yakınanlar tercih etmektedir. Deriler tabakhane denilen atölyelerde işlenir. Toplatılan deriler ilk olarak 10-15 gün yumuşaması için kireçli suda bekletilir. Yumuşayan şişen deriler 2-3 gün boyunca yıkayıp temizlenir. Deri üzerinde kalmış kaba etler kazınarak, deri kuş gübresine karıştırılarak 1 gün bekletilir. Sonraki aşama "elbeşte"dir. Deriler tetiri (sumak ağacının meyve vermeyen yaprağı) ve palamut (pelit ağacının meyvesi) katılmış suyla dolu kuyuda ustalarca 3-4 saat çignenir. Elbeşte'den sonra deriler kurutularak "kazıma"ya alınır. El ile yapılan kazıma işleminden sonra deriler tekrar 'elbeşte'ye alınır. Bu işlem üç kez tekrarlanır ve deriler açık havada kurutulur. Daha sonra derilerin yumuşaklığını koruması için deriler iç yağı ile yağlanır. Yumuşatılan deriler yarım saat güneşte "tavlanır". Deriler son olarak kaba yerlerinin düzeltilmesi, pürüzsüz hale getirilmesi için camla "perdahlanır" (Nuray Olcay Isık, Meruyet Koizhaiganova, _rfan Cireli, 2013, s.4, 5). Bu şekilde hazırlanan derilerle imalat aşamasına geçilir. Bu tür deriler dikiş tutmadığından elde dikilir, kesinlikle makina dikişi kullanılmaz. Hangi ürün dikilecekse ona göre endeze ayarlanır, deriler kesilir, balmumu ile pamuk ipliği muflanarak dikim asamasına geçilir. Dikilen ürünler 1 gün kalıpta bekletilir. Zahmetli ve zaman alıcı bu süreç nedeniyle yemeni ustası ancak sınırlı sayıda üretim yapabilmektedir. Ürünler doğada bulunan 5 temel renkteki kök boya ile sınırlı renkte hazırlanır. Bu renkler siyah, yeşil, sarı, turuncu ve bordodur. 28-46 arasında her numaradan üretilen ürünlerin tamamı deri ve elde dikilmiş olup çok hafiftir. Yemeniler bu özellikleri nedeniyle vücut sağlığı için önemli bir yere sahiptir (<http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=95907&start=20>).

Körüklü Çizme Tekniği

Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türkler, kültürlerini de beraberlerinde taşıyarak her türlü alışkanlık ve geleneklerini sürdürmüşlerdir. Özellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan kesim, Anadolu'nun hemen her yerinde hayvan yetiştiriciliğine bağlı olarak dericilik ve ayakkabıcılıkla uğraşmışlardır. Orta Asya'da yapılan kazılarda bulunan çizme ve çarıklar eski Türklerde deri işleme ve ayakkabı yapımının gelişmiş olduğunu göstermektedir. Körüklü çizme, efelerin ve zeybeklerin kıyafetlerini tamamlayan en önemli unsurlardan birisidir. Tercih edilme nedeni ise özellikle Yörük kültürünün hakim olduğu Ege ve Akdeniz kıyılarında ata binmeyi kolaylaştırması, tamamen hayvansal ürünlerden yapıldığından yazları ayak terini emmesi, romatizmayı engellemesi ve kışın da soğuk havayı geçirmemesidir. Aynı zamanda tamamen doğal ürünlerde kullanılarak elde yapılması, körüklerinin ayak içinde hava sirkülasyonunu sağlaması, giyenin zenginliğini gıcırdamasından belli etmesidir (Arzu Emel Altıncılç, 2018, s.3,4). Körüklü çizme, tamamen doğal malzeme ve geleneksel teknikler

kullanılarak üretimi gerçekleştirilen bir kültürel varlıktır. Türk kültürü içerisinde geçmişten günümüze varlığını sürdürmüş önemli bir değerdir. Bilim dünyası körüklü çizmeyi, glase çizme olarak da tanımlamakta ve çeşitli özelliklerine göre sınıflandırmaktadır. Körüklü çizme üretiminde gerekli olan en önemli malzeme deridir. Tıpkı derinin doğal olanının tercih edilmesi gibi kullanılan diğer malzemeler de tamamen doğaldır. Körüklü çizme yapım aşaması saya ve monteleme olmak üzere iki farklı bölümden oluşmaktadır. Saya kısmı dış ve iç astar olarak adlandırılır. Dışında ve iç astarında kullanılan derinin birleştirilmesi ile oluşan parça körüklü çizmenin sayası olarak nitelendirilmektedir. Körüklü çizmenin dış derisinde dana derisi, içinde kullanılan astarda ise keçi derisi kullanılmaktadır. Saya üzerinde farklı teknikler ile işlenmiş körükler bulunmaktadır. Körüklü çizmenin tabanı ise kösele ve yığma topuk bölümünden oluşmaktadır. Monteleme işlemi çizmenin genel yapısında uygulanan birleş-tirme işlemidir. Körüklü çizmenin tabanı ise kösele ve yığma topuk bölümünden oluşmaktadır. Monteleme işlemi çizmenin genel yapısında uygulanan birleştirme işlemidir Körüklü çizme yapımında genellikle büyükbaş hayvan derilerinden elde edilen ve yöre halkı tarafından ,yüzlük' adı verilen deriler kullanılmaktadır (Ayşegül Koyuncu Okca, s.6, 8, 9).

Deri Oymacılık (Katı) Tekniği

Oyma (Katı) Tekniğinin Deri Ürünlerde Kullanımı Günümüzde deri oyma (katı) sanatında, deriyi kesmede ve oymada kullanılan araçlar, ucu sivri, keskin kalem biçiminde bir bıçak olan kretuar ve sayacı bıçağı ile makastır. Deri olarak geçmişte ceylan, keçi, koyun ve sığır derileri kullanılmıştır. Günümüzde yapılan ürün çeşidine göre oyma tekniğinde ince deri ya da kösele kullanılmaktadır. Ayrıca yapılan ürünün niteliğine göre sertleştirmek ve oyma bıçağının deseni çizip zarar vermesini önlemek için desenin altına koymak amacıyla mukavva kullanılmaktadır. Türk Katı sanatında her türlü süsleyici motiften yararlanılmaktadır. Özellikle çiçekler ,buketler, karmaşık rumi kompozisyonları en çok görülen örneklerdir. Geçmişte eski örneklerini etiket, levha, çekmece, kitap süsleme ve kaplarında gördüğümüz oyma (katı) tekniğinin günümüz dericilik alanında ve dekoratif süs eşyalarında da yoğun olarak kullanıldığı gözlenmektedir. Çoğu zaman diğer tekniklerle birlikte kullanılan oyma tekniği daha çok kabartma, kakma ve applike tekniği ile birlikte kullanılır (Melda Özdemir, 2012, s.107, 108).

SONUÇ

Urartu Krallığı Doğu Anadolu'nun en önemli medeniyetlerinden biridir. Bu nedenle bu krallık hakkında bilgiler, oldukça geniş ve ayrıntılı incelenmiş ve incelenmeye de devam edilmektedir. Bu nedenle krallığın hangi yönü araştırılmaya çalışılsa içinden çıkılmaz bir hale dönüşmekte ve her araştırma bir diğerinin tamamı niteliğindedir. Doğu Anadolu'nun zorlu coğrafyasına karşı oldukça iyi işler ortaya çıkarmışlardır (Nuri Dadak, 2017, s.11). Hayvancılığın önemli bir ekonomik değere sahip olduğu Urartu Devleti'nde, hammaddeye kolaylıkla ulaşılabilen önemli bir işkolu deri işlemeciliğidir. Deri işlemeciliğine ait bilgiler, kemer tasvirlerinde, adak levhalarında ve sanat eserlerinde görülmektedir. Deri işçiliğinde ayakkabı, at koşum takımları, miğfer, sadak, kalkan ve kemer gibi eşyaların astarları deriden yapılmaktaydı. Ayrıca günümüze kalan örneklerinin tespit edilmemesine karşın deriden müzik aletlerinin yapıldığı da bilinmektedir. Urartu tarihini aydınlatmak için yapılan çalışmalarda

tespit edilen yazılı kaynağın az olması ve mevcut yazıtların da aynı dille yazılması değerlendirme yaparken zorlanmamıza neden olsa da bu çalışmalarda tespit edilen materyaller Urartuların deriyi işleme konusunda ileri bir uzmanlık seviyesine ulaştığını göstermektedir (Ayşe Nur Morkoç, 2018, s.6, 7). Türklerde dericilik zanaatı, Orta Asya'da doğmuş, Anadolu Selçuklu döneminde örgütlenerek, Osmanlı imparatorluğu döneminde de işlenmiş deri ve deri ürünlerini kalitede zirveye ulaştırmıştır. Bugün Türk deri sanatı, geleneksel ve modern sanatlar içinde gelişimini sürdürmektedir. Deri zamanla modern sanatlar içerisinde de kullanılan bir malzeme haline gelmiştir. Deriyi yapı malzemesi olarak gören pek çok sanatçı, deriden heykel, mask ve dekoratif pano v.b. gibi çeşitli eşya üretmektedirler. Sonuç olarak, Türkiye'de dericilik sanatı, geçmisi günümüze günümüzü geleceğe taşıyan önemli bir sanat dalıdır ve turizm açısından da hem ülkeye gelir getirmesi hem de ülke tanıtımı açısından büyük öneme sahiptir. Bütün dünyada son yıllarda deri teknolojisi büyük gelişme göstermiştir. Uzun zaman bir el sanatı olarak çalışan küçük işletmeler halinde bulunan dericilik; önemli bir endüstri kolu haline gelmiştir (Melda Özdemir, 2007, s.15, 16).

Resim1	Urartu Devletleri Tarihçesi	https://en.wikipedia.org/wiki/Urartu%E2%80%93Assyria_War
Resim2	Çarıkçılık Tekniği	Çarık
Resim3	Çarıkçılık Tekniği	Çarık Yapımı
Resim4	Körüklü çizme Tekniği	Osmanlı Hanım Sultan Çizimesi Osmanlı kırmızı maroken deri üzerinde gümüş tel işlemeli bilek kısımları körüklü orijinal teknikleri ile beraber müzelik çizme.18.yy

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 1

KAYNAKÇA

- Arıtan, Ahmet Saim (s.4), Türk Deri İşletmeciliği Bağlamında Türk Cild Sanatı, Türkiye.
- Ayşe Nur Morkoç (2020, s.1, 3), Arkeolojik kaynakları ışığında Urartu Devletleri'nde Ahşap Malzeme Kullanımı, Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi.
- Ayşegül Koyuncu Okca (2018, s.6, 8, 9), Körüklü Çizime Ustası Mehmet Çiyancı Ve Körüklü Çizme Üretimi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü.
- Ayşe Nur Morkoç (2018, s.1, 2, 5, 6, 7), Urartularda Deri Ve Deri İşlemeciliği, Dr.Öğr.Üyesi, Trakya Üniversitesi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
- Arzu Emel Altınkılççı (2018, s.3, 4), Körüklü Efe çizimleri, Aydın, Gazi Üniversitesi Güzel Sanatları Enstitüsü, Bileşik Sanatlar Anasat Dalı
- Melda Özdemir (2007, S.1, 2), Türk Kültüründe Dericilik İlk Sanatı, Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi (Sayı: 20, s.66-82), Ankara.
- Melda Özdemir (2004, s.55), Geçmişte Ve Günümüzde El Sanatları Çerçevesinde Üretilen Deri Ürünleri Üzerinde Bir Araştırma, Doktora Tezi, Ankara.

Melda Özdemir (2012, s.107, 108), Türk Kitap süsleme Sanatlarında Uygulanan Katı Uluslararası Kitap Sanatları Sempozyumu'nda sözlü ,Tekniğinin Deri ürünlerde Kullanımı Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi El Sanatları olarak sunulmuştur Gazi bildiri Tasarımı, Ankara.

Melda Özdemir (2007, s, 2, 15, 16), Türk kültüründe Dericilik Sanatı, Gazi Üniversitesi, Mesleki Eğitim Fakültesi, El Sanatları Eğitimi Bölümü, Ankara.

Nuray Olcay Isık, Meruyet Koizhaiganova, rfan Cireli(2013,s.2,4,5), Kültürümüzün Vazgeçilmezi Deri,Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi,İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Türk Dünyası , Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat, Kırgızistan.

Nuri Dadak (2017, s.11), Doğu Anadolu'da Bir Medeniyet: UrartularAdnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Aydın /Merkez.

Zeynep Gargı (s, 5), Orta Asya'dan Osmanlı 'ya Türk Deri Sanatı Ve Aksesuarları üzerine Bir Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tekstil Anasanat Dalı Yüksek Lisans Tez ,Kilmlik Araştırması İzmir.

<https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Deri>.

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Deri_\(malzeme\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Deri_(malzeme)).

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Dericilik> .

<http://www.ozderi.com/deri-hakkinda.html>.

<http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=95907&start=20>.

http://www.unutulmussanatlar.com/2012/07/carkclk_4.html?m=1.

SAFRANBOLU'DA DEBBAĞLIK TARİHİNE BAKIŞ: TABAK AHMET BELGESELİ

Öğr. Gör. Zehra Mihrimah ULUÇAM, Karabük Üniversitesi,
z.mihrimahulucam@karabuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4282-7818

ÖZET

Giyimden ayakkabıya, askeri gereçlerden ev eşyalarına, müzik aletlerinden aksesuarlara her alanda kullanılan deri, sanat ve zanaata çeşitli evrelerden geçerek dönüşmektedir. Günümüzde teknolojinin gelişimi ile sanayinin üstlendiği bu görevi aslında binlerce yıldır debbağlar elleriyle, haftalarca süren çalışmalarla gerçekleştiriyorlardı.

XII. yüzyıldan geçtiğimiz yüzyıla kadar Ahi Evran usulü ile icra edilen debbağlığın en önemli merkezlerinde biri de Safranbolu'dur. Sekiz asır boyunca ilçenin en önemli gelir kaynağı olan debbağlık yerini farklı şehirlerdeki fabrikalara bırakırken, debbağlığın yapıldığı tabakhaneler de günümüzde yerini turizm amaçlı faaliyetlerde kullanılmaktadır.

2017'de Zehra Mihrimah ULUÇAM yönetmenliğinde yapılan "Tabak Ahmet" belgeseli, el işi debbağlığın Safranbolu'da yaşayan son erbabı Ahmet Sarıtunç'un hayatını ve debbağlıkta yaşadığı deneyimlerini anlatmaktadır. Biyografi türündeki belgeselde Safranbolu'nun Tabakhane Mahallesi'nin 2017'deki görüntüleri eşliğinde, Ahmet Sarıtunç, oğlu İsmail Sarıtunç ve Şefik Yılmaz Dizdar ile söyleşiler gerçekleştirilmiştir. Film, ilçede debbağlık/dericilik mesleğinin nasıl icra edildiğini, hangi araçların, hangi malzemelerin ne şekilde kullanıldığını, geçirilen süreçleri, debbağlığın nasıl sona erdiğini ve mesleğin uygulandığı mekanların günümüzdeki durumunu anlatmaktadır. "Tabak Ahmet" belgeseli aynı zamanda bir debbağın ailesi ile olan ilişkilerinde ve sosyal hayatında mesleğinin etkilerini, günümüzde kullanılan bazı atasözü ve deyimlerin bu meslekten doğduğunu ayrıca Safranbolu'da 200 ayrı tabakhanedan oluşan Tabakhane Mahallesi'nde debbağ esnafının hayatını diğer esnaflardan ayıran farkları da gün yüzüne çıkarmıştır.

Bu çalışmada, "Tabak Ahmet" belgeseli ışığında, Selçuklular döneminden XX. Yüzyıla kadar Safranbolu'nun ekonomisini omuzlayan debbağlık mesleğinin tarihi süreci anlatılmaktadır. Safranbolu Tabakhane bölgesinde bu mesleğin nasıl icra edildiği, sosyal hayata kattığı olumlu ve olumsuz yönleri, birçok meslek gibi sanayinin gelişmesi ile geleneksel debbağlığın nasıl sona erdiği ve bu yüzden icra edildiği mekanların ne tür turistik gezi alanlarına dönüştüğü anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Debbağlık, Deri, Safranbolu, Ahi Evran

A GENERAL OVERVIEW OF THE LEATHERMAN HISTORY: TABAK AHMET DOCUMENTARY

ABSTRACT

Leather used in all areas, including clothing, shoes, military equipment, household goods, musical instruments, and accessories is transformed into art and craft through various stages. This task, which the industry has undertaken with the development of technology today, has

actually been carried out for thousands of years by the hands of leathermen, with weeks of work.

Safranbolu was one of the most important centers of the leather trade performed with the Ahi Evran method from the 12th century till the last century. For eight centuries, the most important source of income for the district was left to the factories in different cities, while the tanneries where the district was built are now used for tourism activities.

The documentary "Tabak Ahmet", directed by Zehra Mihrimah ULUÇAM in 2017, describes the life and experiences of Ahmet Sarıtunç, the last master of the leather trade living in Safranbolu. In the biography documentary, interviews were held with Ahmet Sarıtunç, his son İsmail Sarıtunç and Şefik Yılmaz Dizdar, accompanied by footage of Safranbolu's Tabakhane District in 2017. The film describes how the profession of leather trade/leathermaking is performed in the district, what kinds of materials and tools are used and in what ways, the processes, how the leather trade ends and the current situation of the places where the profession is practiced. The documentary "Tabak Ahmet" also revealed the effects of a leatherman's profession on his relations with his family and social life, the fact that some proverbs and idioms used today are born from this profession, and the differences that distinguish the life of the leatherman tradesmen from other tradesmen in Tabakhane Neighborhood, which consists of 200 different tanneries in Safranbolu.

In this study, in the light of the documentary "Tabak Ahmet", the historical process of the leather trade profession, which shouldered the economy of Safranbolu from the Seljuk period to the 20th century, is explained. In the Safranbolu Tabakhane region, it is explained how this profession is performed, the positive and negative aspects it brings to social life, the development of industry such as many professions, how the traditional leather trade ends and what kinds of touristic sightseeing areas are formed from these places.

Keywords: Leather trade, Leather, Safranbolu, Ahi Evran

GİRİŞ

Günümüzde Safranbolu, konutları, lokumu ve tarihi çarşısı ile uluslararası bir üne sahip olsa da IX. Yüzyılın sonlarına kadar, özellikle Adapazarı-İstanbul demir yolu kullanılarak yapılan ticaretlerle, Anadolu'nun önemli ticari merkezlerinden biri olarak tarihte yerini almıştır. Dönemin ekonomisinde büyük paya sahip Safranbolu'daki demirciler, yemeniciler, debbağlar, ürettiklerini bu ticari yolu kullanarak arza sunabilmekteydi. Böylesine güçlü bir üretim merkeziyken ilçenin sadece bir turizm şehrine dönüşmesi ve bu süreçte zanaatkarların yok oluşu, özellikle de debbağlığın sona erişti akıllara "bu dönüşümü etkileyen sebepler nelerdir?" sorusunu getirmektedir. Bu çalışmada da Tabak Ahmet belgeselinde yer alan bilgilerden yola çıkılarak bu sorunun cevabı aranmaktadır.

YÖNTEM

Tabak Ahmet Belgeseli'ndeki bilgiler kullanılarak, mülakatlarda yer alan debbağlıkla ilgili anlatılanlar yorumlanmış ve verilen bazı bilgiler literatürle karşılaştırılmıştır. Böylece Safranbolu'da icra edilen debbağlıkla ilgili bilgiler ele alınmıştır.

Çalışmanın amacını ise turizm merkezine dönen ilçedeki zanaatlerin kayboluşunu debbağlık mesleğinden yola çıkarak değerlendirmek oluşturmaktadır. Özellikle debbağlığın nasıl ve neden sona erdiğini mesleğin son erbabının anlattıklarından öğrenebilmek bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

BULGULAR

Safranbolu'daki sanat ve zanaatin yok oluş öyküsü Tabak Ahmet Belgeseli ışığında incelendiğinde, deri işlenmenin nasıl yapıldığı başta olmak üzere, ilçedeki tabakhaneler ve bu zanaati icra edenler ve mesleğin nasıl kaybolduğuyla ilgili bilgilerin üç ana başlık altında toplanabileceği gözlemlenmiştir.

1. Ham Deri İşlenme Aşamaları ve Bu Aşamalarda Kullanılan Alet ve Malzemeler

Safranbolu'nun son debbağı Ahmet Sarıtuğ belgeselde ham derinin nasıl işlendiğini detaylarıyla anlatmaktadır. Yaklaşık 100 ham deriden oluşan bir parti derinin işlenmesi bir hafta ila 10 gün sürdüğünü aktarmıştır (Uluçam, 2017, 06.58-11.14). Aşamalar ise şu şekildedir.

1.1. Islatma

Ham deri, ıslatma havuzlarında ıslatılır. Daha önceden bozulmaması için tuzlanmış olan ham deri bu aşamada kaybettiği suyu geri kazanarak işlenmeye hazır hale gelmektedir. Görsel 1'de topraktan yapılmış ıslatma havuzları bulunmaktadır.

Görsel 1. İslatma Havuzları (Uluçam 2017)

1.2. Badanalama

Kireç ve zırnık ile hazırlanan karışımla deri badanalanır. Sonra deri iki gün badanada kalır. Bu işlem derideki kılların temizlenebilmesi ve gözeneklerin açılması için yapılır.

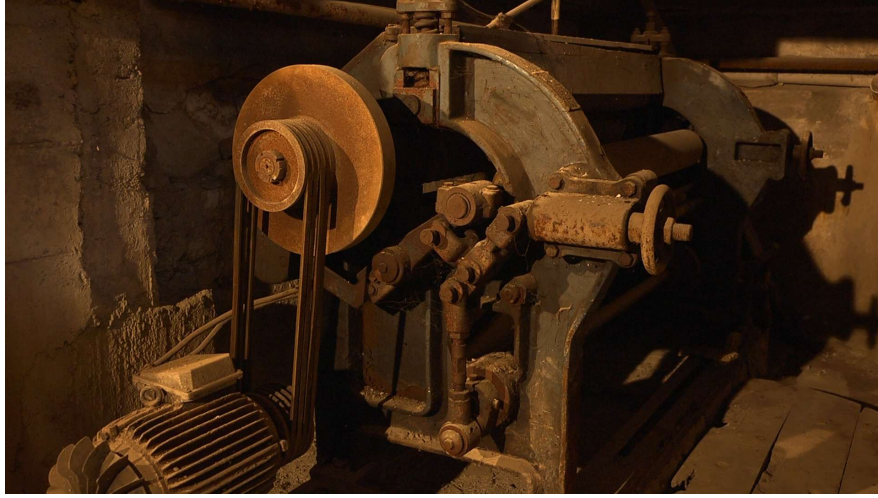
Ahi Evran geleneğinde bu aşamada köpek dışkısı kullanılmaktadır. Köpek dışkısının bekletilmeden, derhal tabakhaneye yetiştirilip kullanılması icap etmektedir. "Tabakhaneye ... yetiştirmek" deyiminin bu işlem için insanların taze dışkıları tabakhaneye yetiştirmeğe çabalarken ortaya çıktığı, bu deyim menşeinin Safranbolu tabakhaneleri olduğu bilinmektedir. (Pusula, 2016)

1.3. Kıl Alma

Badanalan derinin kılları ayrılabilir duruma gelince çeşitli bıçaklar yardımıyla deriden uzaklaştırılır.

1.4. Kaveleta

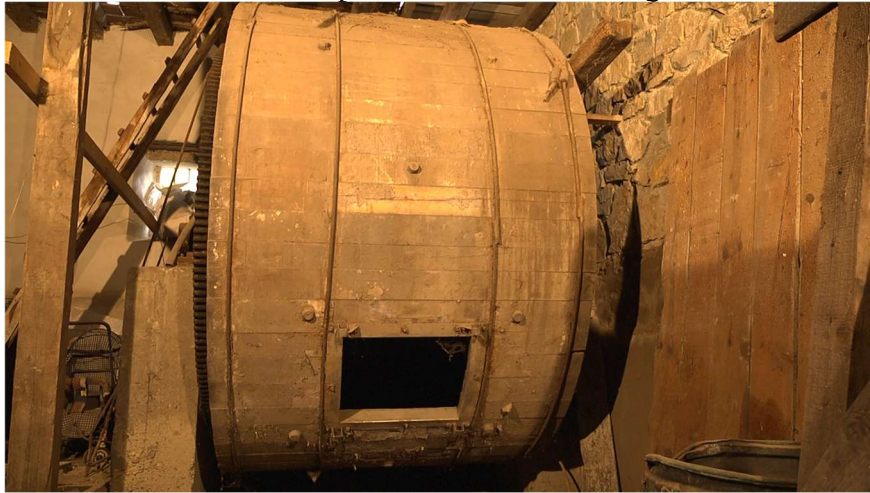
Derinin iç kısmının leşi burada alınır. Bu işlem için kullanılan makineye de kaveleta adı verilir. Kaveleta makinesinin fotoğrafı Görsel 2’de bulunmaktadır.

Görsel 2. Kaveleta Makinesi (Uluçam, 2017)

1.5. Çalkalama

Bu aşamaya gelen deriler, ahşaptan yapılmış, yanlarından hortumla içine su verilebilen ve iki metre çapındaki dönen dolaplarda yıkanmaya başlanır. Deri, üzerinde kireç kalmayınca kadar yıkanır. Dericilikte kullanılan dolaplardan biri Görsel 3’te görülmektedir.

Görsel 3. Dolap (Uluçam, 2017)

1.6. Samalama

Yine dolapta deriye tuz ve asit verilerek kromlama aşamasına hazırlanılır.

1.7. Kromlama

Ahmet Sarıtunç'un "derinin pişmesi" olarak nitelendirdiği bu aşamada derilerin kromla birlikte 8-10 saat döndürülerek kromun deriye iyice yerleşmesi amaçlanır. Bu işlem de yine dolaplarda yapılmaktadır. Kromlama, derinin daha sağlam olması için yapılan bir işlemdir.

1.8. Tıraşlama

Derinin belli bir kalınlıkta olması için inceltilmesi işlemidir. Tıraşlama, makinelerde yapılmaktadır.

1.9. Yağlama

Derinin esneklik kazanması ve korunması için yine dolap içinde çeşitli yağlar verilir.

1.10. Astar Boya

Dolaplarda deri boya ile birlikte, boya deriye yerleşene kadar döndürülür.

1.11. Askıya Alma

Boyanan deriler, askıya alınarak boyaları kurutulur.

1.12. Talaşlama

Dolaplarda rutubetli talaşla birlikte talaşlama işlemi yapılır. Bu işlem bir sonraki işleme hazırlık niteliğindedir.

1.13. Yumuşatma

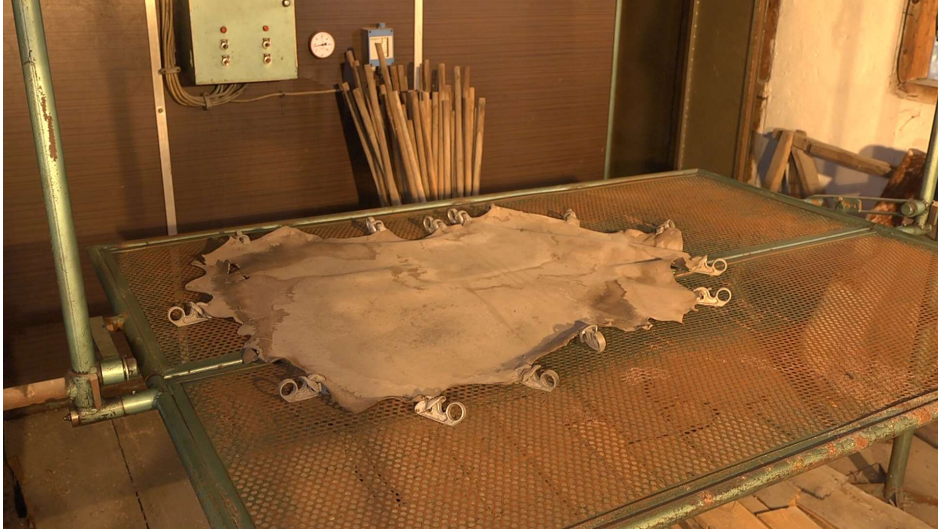
İskefe makinesi yardımıyla derinin yumuşatılması sağlanır. Görsel 4'te deriyi yumuşatmak için kullanılan iskefe makinesi bulunmaktadır.

Görsel 4. İskefe Makinesi (Uluçam, 2017)

1.14. Germe

Gergiye alınan deriler, ısı verilerek düzeltilir. Görsel 5'te gergiye alınmış bir deri görülmektedir.

Görsel 5. Gergi (Uluçam, 2017)

1.15. Budama

Gerginin çivi izleri, derinin etek kısmındaki bozuk yerler kesilerek çıkartılır.

1.16. Ölçme

Deriler genişlik ölçüsüne göre satıldığından, ölçümleri yapılmak zorundadır.

Sanayi tipi tabaklamada da birkaç farklılıkla aynı yöntemlerin aynı sıralama ile yapıldığı bilinmektedir (Kastan, 1994, 33-34).

Tablo 1’de zanaatkarların uyguladığı işlemlerle sanayide yapılan işlemler karşılaştırılmıştır.

Tablo 1. (Ahmet Sarıtunç’un tabaklama aşamaları ile Cengiz Kastan’ın anlattığı sanayi tipi tabaklama aşamaları.)

Ahmet Sartunç’un Tabaklama Aşamaları	Sanayi Tipi Tabaklama Aşamaları
1-Islatma	1- Islatma
2- Badanalama	2- Badanalama
3- Kıl alma	3- Kıl alma
4- Kavelata	4- Kireçleme
5- Çalkalama	5- Kavelata
6- Salama	6- İkinci Kireçleme
7- Kromlama	7- Çalkalama
8- Tıraşlama	8- Kireç giderme ve samalama
9- Yağlama	9- Piklaj
10- Astar boyama	10- Kromlu tabaklama
11-Askıya alma	11- Bazlaştırma
12- Talaşlama	12- Tıraşlama
13- Yumuşatma	13- Retanaj (Çalkalama, nötralizasyon, boyama)
14- Germe	14- Retanaj (Çalkalama, yağlama)
15- Budama	15- Düzeltme, açma
16- Ölçme	

2. Safranbolu’da Tabakhane Mevkii ve Debbâğ Zanaatkarları

Safranbolu Camikebir Mahallesi içinde bulunan Tabakhane Mevkii, Osmanlı zamanında bir iş mekanı olarak kurulmuştur. Günümüzde Eski Çarşı olarak bilinen Eski Safranbolu’nun bitişiğinde yer almaktadır. Tabakhane Camii’nden başlayarak akar su etrafına dizilen tabakhanelerin oluşturduğu mevki; Yukarı Tabakhane, Aşağı Tabakhane ve Ahmet Sarıtuğ’un “Derebahçe” olarak tanımladığı Bahçe Hamam olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır (Uluçam, 2017, 35.20-35.38).

Deri işlemede ortaya çıkan ağır kokunun Safranboluluları ve esnafı rahatsız etmemesi için, tabakhaneler, Eski Safranbolu’dan kota farkıyla ayrılan bu alana kurulmuştur. Çarşı içinden akarak gelen akarsu da deri artıkları ve kullanılan suyu, Safranbolu’dan tahliye edilmesi için kullanılmıştır (Deniz ve İrken, 2020, 1532).

Eski Safranbolu ve tabakhaneler arasındaki kota farkı ve tabakhanelerin etrafına dizildiği akarsu Görsel 6’da açıkça görülmektedir.

Görsel 6. Kota farkıyla Safranbolu’dan ayrılan tabakhaneler (Uluçam,2017)

Tabakhane kokusundan rahatsızlık duyulmaması için yapılan tertibatlardan biri de Tabakhane Camii’dir. Tabakhane Mevkii’nin başladığı noktada bulunan ahşap camii, sadece dericilikle uğraşanların namaz kılabilmesi için inşa edilmiştir. Başka meslekten veya eşraftan birilerinin buraya ibadet için gelip kokudan rahatsız olmamaları için de camiye minare eklenmemiştir. (Uluçam, 2017, 25.54-26.10). Tabakhane Camii Görsel 7’de bulunmaktadır.

Fotoğraf 7. Tabakhane Camii (Uluçam,2017)

Tabakhane mevkiinde her üç bölgede birer tane köpek çiftliği bulunduğu da belgeselde anlatılan önemli noktalardan biridir. Köpekler derinin tabaklanması için gereken dışkıyı karşılarken aynı zamanda tabakhanelerin bekçiliğini de üstlenmiştir. Bu köpekler deri atıklarıyla beslenerek, döngüyü de tamamlamaktadırlar. (Uluçam, 2017, 35.18-35.25)

3. Safranbolu’da Debbağlık Nasıl Sona Erdi?

Aytekin Kuş’un İlber Ortaylı’dan (2009, s.11) aktardığı makaleye göre; IX. yüzyılın sonlarında 84 tabakhanelerin bulunduğu Safranbolu’da Ahmet Sarıtunç’un debbağlık yapmaya başladığı 1960’lı yılların sonunda tabakhane sayısı beşe düşmüş ve zamanla bu tabakhaneler de kapanarak 1980’li yıllarda sadece Ahmet Sarıtunç’un işlettiği tabakhane kalmıştır. Son tabakhane de 1996’da kapatılmış ve Safranbolu’daki debbağlık zanaatı sona ermiştir. Sekiz asır boyunca icra edilen debbağlığın sona ermesindeki en önemli faktörü Şefik Yılmaz Dizdar, Tabak Ahmet belgeselinde şöyle anlatmaktadır:

“El işi ile dericilik işi 1960 yılında hemen hemen tamamen sona ermiş, fabrikalara yenilmiş, deri fabrikalarına. Üstüne üstlük işçi bulunamaz hale gelmiş. Karabük Demir-Çelik fabrikaları faaliyete geçtikten sonra kolaylıkla orada işe girmiş insanlar. Daha yorucu olmayan işler olduğu için orayı tercih etmişler. Deri işi ile uğraşmak biraz zor bir meslek. Malum el işi ile deri işlemek zor olduğu için o dönemde işçi bulunamamış.” (Uluçam, 2017, 05.50-06.29)

Sanayileşme Safranbolu’nun ekonomik yapısını etkilediği gibi, sosyolojik yapısında da değişikliklere neden olmuştur. Bu da Safranbolu’nun hem göç alan hem de göç veren bir şehir haline gelmesinde önemli ölçüde etkili olmuştur (Yetiş, Turcan ve Dinçer, 2018, 514). Karabük Demir Çelik Fabrikalarında çalışmak için il dışından gelenler de boşalan iş yerlerini ve tabakhaneleri mesken olarak kullanmaya başlamışlardır. (Uluçam, 2017, 34.40-34.55)

1994 yılına gelindiğinde ise Safranbolu’nun UNESCO Dünya Miras Listesi’ne alınmasıyla Eski Safranbolu hızla turistik alan haline gelmeye, konutlar turizme göre yeniden düzenlenmeye başlanmıştır. Bunun sonucunda debbağlığın nasıl son bulduğunu da Ahmet Sarıtunç’un oğlu İsmail Sarıtunç Tabak Ahmet belgeselinde şöyle anlatmaktadır:

“Bu memlekette yüzün üzerinde tabakhane, imalathane varken bıraka bıraka en son babam bu mesleği 96 yılına kadar sürdürdü. 96 yılında bırakmasının sebebi de Eski Çarşı'nın turistik yer olması hasebiyle bizi komşularımız diyebileceğimiz, tabakhaneden eve çevrilmiş, yerleşim yerine dönüştürülmüş komşularımızın şikayeti yüzündendi.” (Uluçam, 2017, 37.20-38.10)

SONUÇ

Sanayileşme Safranbolu'daki diğer meslekleri etkilediği gibi debbağlık zanaatini de zayıflatmıştır. Özellikle Karabük Demir Çelik Fabrikalarının faaliyete geçmesi ile kent yapısı değişirken ayrıca üretim ve ticaret azalmış, sosyal yapı da bu değişime göre şekil almıştır. Zanaatkar daha kolay çalışma şartları ve geliri sabit olan Demir Çelik fabrikalarında işe başlamayı tercih etmiştir.

Fabrikadaki iş gücünü karşılamak için çevre illerden gelen çalışanlar, konaklama ihtiyacını ise zanaatkarların terk ettiği imalathanelerle karşılamaya çalışmış böylece atölyeler de yok olmaya yüz tutmuştur.

UNESCO tarafından korumaya alınan tarihi konaklar da turizm amaçlı kullanılmaya başlayınca ağır koku saçan debbağlık, Safranbolu'da istenmeyen zanaat olmuştur. Şikayetler nedeni ile son debbağ Ahmet Sarıtunç'un tabakhanesinin kapatılmasıyla birlikte Safranbolu'daki debbağlık zanaatı da 1996 yılında sona ermiştir. Günümüzde Ahmet Sarıtunç'un tabakhanesi, kullanılan aletlerin sergilendiği bir müze olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

Sonuç olarak; sanayileşme, göç alımı ve sosyal yapıdaki değişiklikler debbağlığı ve Safranbolu'daki tüm meslek gruplarını olumsuz etkilemiş bu sebeple yüzyıllardır süren üretim ve zanaat durmuş yerini turizme bırakmıştır.

KAYNAKÇA

ULUÇAM Z.M. (2017), Yayınlanmamış Belgesel Filmi, *Tabak Ahmet*

DENİZ T., İRKEN V. (2016). *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2), DOI: 10.26677/TR1010.2020.410

KASTAN C. (1994). *Ayakkabı Malzemeleri*, İstanbul: Üretim Matbaa ve Reklam Hizmetleri. 33-34

KUŞ A. (2009) *Bir Zamanlar Safranbolu*, Safranbolu Belediyesi Yayını. 11

YETİŞ R., TURCAN Y., DİNÇER A.E. (2018). *Safranbolu Kent Formunun Tarihsel Serüveni ve Morfolojik İncelemesi* Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu. 514

"Tabakhaneye b.k yetiştirmek" deyimi bakın nereden çıkmış? [Editoryal]. (2016, 1 Şubat). *Pusula Gazetesi*. Erişim Adresi: https://www.pusulagazetesi.com.tr/arsiv_55991/tabakhaneye-bk-yetistirmek-deyimi-bakin-nereden-cikmis/

DERİ SAYA ÜRETİMİNDE KULLANILAN TEMEL DİKİŞ TEKNİKLERİ

Öğr. Gör. Meltem UYAROĞLU, Harran Üniversitesi, muyaroglu@harran.edu.tr
Öğr. Gör. Didar ÇELER, Gaziantep Üniversitesi, didar.irmak@gmail.com

ÖZET

Geleneksel sanatları, araç gereçlerle yapılan, insanların kullanımına ve yararına sunulan, temel ihtiyaçların kültürel etkilerinde işin içine katılarak yapılan bir uğraş olarak tanımlamak mümkündür. Çok çeşitli dalları ve çeşitli kolları olan el sanatlarından birisi de insanın en temel gereksinimlerinden olan ayakkabıcılık sanatıdır.

Ayakkabının üst deri kısmını oluşturan saya; maskaret, ayna, ayakkabı yüzü, gamba, dil, kıyılık, fileto, konç gibi dış parçalardan; astar, bombe, fort gibi iç parçalardan oluşmaktadır. Bu saya parçaları ayakkabı modeline göre astarsız veya astarlanarak dikilerek kalıba çekilebilecek hale getirilir. Saya parçaları birleştirilirken farklı dikiş teknikleri kullanılır.

Bu çalışma da geleneksel üretim yöntemi ile üretilen sayalarda kullanılan dikiş tekniklerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Sayalarda kullanılan dikiş tekniklerinin farklı olması problem olarak ele alınmıştır. Bu çalışmada tarama tekniği ile betimleyici araştırma yönetimi kullanılmıştır.

Araştırma sonucunda, geleneksel yöntemler ile üretilen ayakkabıların ayağa uyumu, uzun ömürlü ve dayanıklı olması, ayak sağlığının korunması nedenlerinden dolayı ayakkabıların saya üretiminde farklı özellikte dikiş tekniklerinin kullanılması gerektiği sonuçlarına ulaşılabileceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ayakkabı, Maskaret, Ayna, Yüz, Gamba

ABSTRACT

It is possible to define traditional arts as an effort made with tools, offered for the use and benefit of people, and involved in the cultural effects of basic needs. One of the handicrafts with various branches and branches is the art of shoemaking, which is one of the most basic needs of human beings.

The upper part of the shoe, which forms the upper leather part; from external parts such as mascara, mirror, shoe upper, gamba, tongue, crotch, fillet, crotch; It consists of interior parts such as lining, camber, fort. These upper parts are made to be molded by sewing without lining or lining according to the shoe model. Different sewing techniques are used when joining the upper parts.

In this study, it is aimed to examine the sewing techniques used in the uppers produced with the traditional production method. The fact that the sewing techniques used in the uppers are different is considered as a problem. In this study, descriptive research management with scanning technique was used.

As a result of the research, it is predicted that different sewing techniques should be used in the upper production of shoes due to the compatibility of the shoes produced with traditional methods, their longevity and durability, and the protection of foot health.

Keywords: Shoe, Toe_cup, Apron, Upper, Quarter

GİRİŞ

Bilinen en eski ayakkabılar, takriben 7000 veya 8000 M.Ö. tarihlerine ait olduğu düşünülen Fort Kaya Mağarası'nın içinde ABD'nin Oregon eyaletinde 1938'de bulunan adaçayı kabuğundan olan sandaletlerdi.

Dünyanın en eski deri ayakkabısı sığır derisinden, bağcıklı ve tek bir parça yapılmıştı, Önde ve arkada dikişler boyunca uzanan deri kordonu bulunan ayakkabılar, 2008 yılında Ermenistan'daki Areni-1 mağara kompleksinde bulundu ve bu ayakkabıların MÖ 3500 yılına ait olduğuna inanılıyor. (<https://www.nevzatonay.com/ayakkabinin-icadi-vetarihi>)

Seçuklu ve Osmanlı dönemlerinde ordunun, yönetici sınıfların ve kentli halkın gereksinimlerini karşılamak üzere zamanla ayakkabı çeşitleri çoğaldı ve ayakkabıcılık çok gelişti. Diğer zanaatçıların olduğu gibi ayakkabıcıların da bir örgütü vardı. Üretilen ayakkabıların niteliğini lonca denetlerdi. (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Ayakkab%C4%B1#:~:text=>)

16.-18. yüzyıllarda İstanbul, Edirne ve Bursa'da ayakkabıcılık çok gelişmişti. 19. yüzyıl sonlarına kadar Türkiye'de ayakkabı yapımı tümüyle el işçiliğine dayanıyordu. Beykoz'daki deri fabrikasına 1884'te ayakkabı yapım bölümü eklendi. 1933'te Sümerbank'a devredilen Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası makineli üretimin yapıldığı önemli bir yerdi. (<https://www.facebook.com/1431113967154657/posts/1432123733720347/>)

Geleneksel sanatları; araç gereçlerle yapılan, insanların kullanımına ve yararına sunulan, temel ihtiyaçların kültürel etkilerinde işin içine katılarak yapılan bir uğraş olarak tanımlamak mümkündür. Çok çeşitli dalları ve çeşitli kolları olan el sanatlarından birisi de insanın en temel gereksinimlerinden olan ayakkabıcılık sanatıdır. (Polat,2020)

Ayakkabı işkolu, ayakkabı üretenler ve bunlara girdi sağlayan yan sanayi işletmeleri ile ayakkabı üreten ana işletmeye fason olarak hizmet veren firmaları kapsamaktadır. Ayakkabı sektörü, yoğun emek ile üretim yapılan bir sektör olması nedeniyle önemli ölçüde istihdam yaratmaktadır. Ayakkabı üretim sürecinin geleneksel aşamalarını oluşturan kalıp hazırlanması, kalıp üretimi ve saya dikimi işlemlerini gerçekleştiren ve fason üretim yapan işletmelerdeki işgücü de değerlendirildiğinde ayakkabı sektörünün yarattığı istihdamın boyutları daha da genişlemektedir.

Ayakkabı bölümleri ve üretimi

Ayakkabı saya ve taban olarak iki temel ana parçadan oluşur. Ayakkabının üst deri kısmını oluşturan saya; maskaret, ayna, ayakkabı yüzü, gamba, dil, kıyılık, fileto, konç gibi dış parçalardan; astar, bombe, fort gibi iç parçalardan oluşmaktadır. Bu saya parçaları ayakkabı modeline göre astarsız veya astarlanarak dikilerek kalıba çekilebilecek hale getirilir. Saya üretiminde her ayakkabı ve modelde bazı ortak ön işlemler sırasıyla şöyledir; tıraşlama, yapıştırıcı sürme, çevirme ve kenar işlemleri, regola, dikim, kopça-kapsül yeri açma, saya bağlamadır.

Görsel 1. Sayanın Dış Görünüşü, Sayanın İç Görünüşü(Uçtu,2020)

Görsel 2. Ayakkabı Saya, Taban(Uçtu,2020)

Görsel 3. Ayakkabı Bölümleri 1(Uçtu,2020)

Görsel 4. Sayanın Ayna Kısmı(Uçtu,2020)

Görsel 5. Ayakkabı Bölümleri 2(Uçtu,2020)

Ayakkabı üretiminde, ayakkabı imalathaneleri üretim teknolojisine göre üçe ayrılır;

- Klasik üretim yapan işletmeler: Üretimin neredeyse tamamı, makine olmadan el aletleriyle yapılır.
- Yarı makineleşmiş işletmeler: Üretimde el aletleri yanında, yardımcı makineler de kullanılır.
- Makineleşmiş işletmeler: İmalatın her aşamasında makine kullanılmaktadır.

Ayakkabı üretiminde; çoğunlukla kullanılan geleneksel üretim yöntemi ve saya- taban birlikte oluşturularak sentetik ayakkabıların üretildiği direkt enjeksiyon üretim yöntemi olmak

üzere iki temel üretim yöntemi kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden geleneksel üretim yönteminde saya ve taban ayrı aşamalarda üretilerek yapıştırma, dikme veya enjeksiyon yöntemlerinden biriyle monta edilir.

Geleneksel ayakkabı imalatında saya üretiminde; saya dikim makinesi, saya tıraş makinesi, deri kesme bıçağı ve tıraş bıçağı yanında; masat, ege, biley taşı, makas, çekiç, yapıştırıcı sürme makinesi, kıvrırma makinesi, zımba makinesi, kapsül, pim ve aksesuar tama makinesi, çeşitli iplikler ve yapıştırıcılar gibi makineler ve aletler kullanılır.

Geleneksel ayakkabı imalatı, modelin hazırlanması, kesim, saya hazırlama, taban montajı, finisaj, kalite kontrol aşamalarından oluşur. Saya hazırlama işlemi kesilen saya parçalarının yüz ve astar parçalarının traşlanması, uygun şekilde birleştirilmesi ve markalama gibi işlemlerin yapıldığı aşamayı oluşturur.

Saya üretiminde kullanılan dikiş çeşitleri

Kesim işlemiyle saya elemanları kesilerek hazırlanır. Saya elemanlarının toplanması bir araya getirilmesi, birleştirme işlemine regola denir. Deride birleştirme, iki deri parçasının çeşitli yöntemler kullanılarak bir bütünü oluşturmak için birbirine tutturulması işlemidir. Saya parçaları farklı teknikler kullanılarak birleştirilir. Bu teknikler yapıştırma, elde veya makinede dikme yöntemleridir.

Makine veya el yardımı ile ipliğin dikilecek yüzeyin içinden veya arasından geçirilerek ilmek sırası oluşturmasıdır. Dikiş adımı, kullanılan malzeme üzerinde iplik veya ilmeklerin oluşturduğu dikiş hattıdır. Ayakkabı üretiminde hem el dikişi hem de makine dikişi kullanılır.

Elde dikiş ile birleştirme işleminde çeşitli iplikler kullanılır. Kullanılan deri eğer çok kalınsa birleşecek yerden gerekirse tıraşlama yapılabilir. El dikişleri ile birleştirme tekniklerinde kullanılan araç-gereçler ve malzemeler; mumlu ip, deri dikiş iğneleri, deriler, yapıştırıcı, maket bıçağı, deri kesim bıçağı, çarklı zımba, biz gibi girdiler kullanılır.

Bir diğer birleştirme de saraç makinesinde saraç dikişi ile yapılır. Saraç dikişi; Kalın iplikle ayakkabı yüzeyinde fonksiyonel veya dekoratif amaçla yapılan dikiştir. Makinenin özelliğine bağlı olarak çok değişik şekillerde saraç dikişi yapılabilir. Saraç iplikleri olarak genellikle örülmüş iplik tercih edilir. Makinede kullanmaya uygun miktarda mumlanmış fikse edilmiş örgü iplikleridir. 0.7, 0.8, 1, 1.1, 1.2, 1.4, 1.5mm olarak 7 kalınlıkta üretilmektedir. Talebe göre silindirik 16cm bobinlerde veya 500 metrelik makara tipi bobinlerde kullanılır. (http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Sara%C3%A7%20Makinesi.pdf)

Saya dikişi ile birleştirme yapmadan önce birleştirme yapılacak deri parçaları düzgün bir şekilde kesilir. Kesilen deri parçaları üzerinde dikiş yerleri cetvel ile tespit edilir. Dikiş büyüklüğü ve aralığı tespit edilir.

Bu dikişler fonksiyonel veya dekoratif amaçlı olabilir. Genellikle ayna ile yüzü birleştirmede fonksiyonel dikiş olarak kullanılmaktadır. Genellikle 3 çeşit saraç makinesi kullanılmaktadır. Tek iğneli, çift iğneli, elektronik makinelerdir. (http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Sara%C3%A7%20Makinesi.pdf) Çeşitli tip saraç dikişi oluşturmak için farklı makineler geliştirilmiştir. Kabartma saraç dikme makinesi, İtalyan saracı makinesi gibi...(Küçük,2007:141)

Saraç iplikleri olarak genellikle örülmüş iplik tercih edilir. Makinede kullanmaya uygun miktarda mumlanmış fikse edilmiş örgü iplikleridir.

Saya birleştirme de bir de dikiş makinesi ile birleştirme yapılır. Elde birleştirmede olduğu gibi saya parçaları kesilip tıraşlanır. Saya elemanlarının toplanmasından (regola) sonra dikiş işlemine geçilir. Dikim için çeşitli makineler kullanılmaktadır. Bunlar;

Saya dikme makineleri çeşitleri

Yatak tipine göre

- Yatay yataklı
- Yatay yuvarlak yataklı
- Dikey yataklı

Dikiş şekline göre

- Düz dikiş
- Zigzag dikiş
- Strobel dikişi
- Overlok dikişi
- Şerit diken

Donanım durumuna göre

- Standart
- Ara işli
- Tek/ Alttan-üstten çekerli
- Ponteriz atlamalı iplik kesmeli

Motor tipine göre

- Kömürlü motor
- Hortumlu motor
- Elektronik motor

Devir durumuna göre

- Yarım devir
- Tam devir

İğne sayısına göre

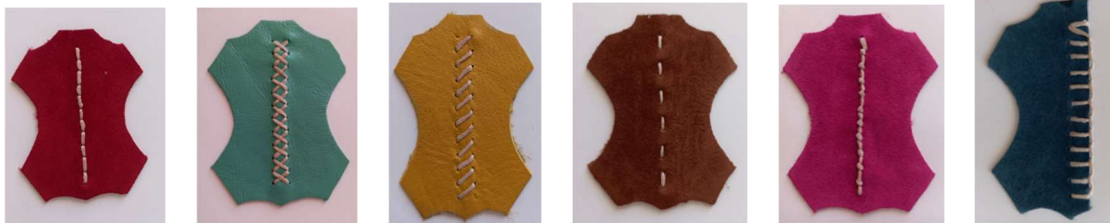
- Tek iğneli
- Çift iğneli

Kullanılan teknolojiye göre de manuel, yarı otomatik, otomatik, bilgisayar kontrollü gibi çeşitleri vardır. Saya dikme makineleri, hazırlanan saya parçalarının gerekli yerlerine uygun biçimde ve sayıda dikiş dikilmesini sağlayan makinelerdir. (Küçük ve diğerleri,2007:105)

İplik ve dikiş türünün seçimi saya tasarımına göre tercih edilir. Ayakkabı üretiminde makine dikişinde polyester iplikler kullanılır. İplikte dikilme kolaylığı, çekilme, dikiş sağlamlığı, aşınma dayanımı, uzayabilme, ısı dayanımı gibi özelliklere dikkat edilir. İplik seçilirken dikiş türünün yani sıklık durumunun, dayanımının veya dekoratif amaçlı mı kullanılacağına tespiti önemlidir. (Sürenkök,1993:182)

Saya üretiminde kullanılan dikiş teknikleri

Ayakkabı da saya parçalarının elde birleştirmesinde farklı dikiş çeşitleri kullanılır. Kalın iplikle ayakkabı yüzeyinde fonksiyonel veya dekoratif amaçla yapılan dikiştir. Kesilen saya parçalarının üzerinde dikiş yerleri işaretlenerek, biz veya çarklı zımba ile delinerek deri iğnesi ile dikilir. Görsel de elde birleştirme tekniklerine örnekler vardır.

Görsel 6. Elde dikiş teknikleri sırasıyla; makine dikişi, çapraz iğne, verev sarma, oyulgama, düğüm işi, ilik örgü

Saya birleştirmede bir de makine dikiş tekniğiyle birleştirme yöntemi vardır. Bu dikiş çeşitleri ayakkabı da saya parçasının yerine, tasarımın özelliğine göre farklılık gösterir. Regola yapıldıktan sonra hazırlanan saya ve astar parçalarına solüsyon sürülüp yapıştırılır. Bu üste atma işlemi sayanın son dikiş aşamasıdır. Astar çatı dikişleri ile sağlamlştırılır. Ayrıca yapılan

dikişlerin sökülmesini önlemek için, dikiş başlangıç ve dikiş noktalarına ponteriz dikişi denilen ileri-geri düğümleme dikişi atılır. Üste atılıp dikimi tamamlanan sayanın meşin ve astar fazlalıkları temizlenir. İplikleri içeri çekilerek tamamlanan sayalar ayakkabı üretiminde bir sonraki aşama olan monta işlemine hazır hale getirilmiş olur.(Ötleş,2005:45)

1. **Arka Çatı Düz Kenar Dikişi (Gizli Çatı Dikişi):** Birleştirilecek iki derinin, dış yüzeyleri, yüz yüze olmak üzere, uçlarından 1,5 milimetre ile 2 milimetre uzaktan birlikte dikilirler. Yapıştırma olmaksızın yapıldığından üsteli elde dikişte denir.
2. **Tıranta Dikişi:** Arka çatı dikişi üzerine bir bantın dikilmesidir. İki deri parçası önce düz kenar dikişiyle dikilir. Sonra dikiş yeri tersten; bir takviye malzemesi ile kaplanır. Kaplanan bu şerit, sonradan iki kenarından dikilir. Bu işlem arka çatıyı takviye ederek sağlamlaştırır.
3. **Bindirme (Üste) Dikişi:** Görülmesi istenmeyen deri kenarı altta kalacak şekilde iki parça üst üste dikilir. Deri üzerine binecek saya parçasına binme traşısı yapılır. Binme payı 6 ila 12 milimetre arasında değişen ölçülerde boydan boya dikilir.
4. **Tutturma Zikzak Dikişi:** Birleştirilecek deri parçası uç uca getirilerek zikzak dikiş tekniğiyle dikilir. Bu dikiş üçüncü bir parça ile takviye ederek güçlendirilir. Astar bu görevi yapabilir. Zikzak dikiş, arka çatı ve eklemlerin birleştirilmesinde kullanılabilir.
5. **Ponteriz Dikiş:** Ponteriz, dikiş başında, sonunda dikişi sağlamlaştırmak için 4 dikiş adımından sonra tekrar başa dönülerek dikişin dikilmesidir. Bu sayede dikiş daha sağlam olur monta sırasındaki gerilimlere dayanır, sökülmez.(Sürenkök,2000:180)

Görsel 7. Makine dikişi sırasıyla; dışa çatı, içe çatı, bindirme dikişi

Saya üretiminde bazı dikişler zorunlu bazıları süsleme amaçlıdır. Ağız ve kenar işlemleri süsleme amaçlı düşünülebilir. Modeline göre değişen bu işlemler ile ayakkabının görünümü değişir. Fakat işlemlerin artması ile de ayakkabının fiyatı artar.(Sürenkök,2000:178)

1. **Kıyılık çevirme(Tulum, Fransız çevirme):** Saya ağız dikişinin görülmesi istendiğinde; yan derisi, astara tersten dikildikten sonra çevrilir.
2. **Çekiçli çevirme (Bata):** Çevirme yapılacak kıyılığa yapıştırıcı sürülür. Makineli çevirmelerde termoplastik yapıştırıcı kullanılır. Esas deriye ise dikişin biraz altına yapıştırıcı kullanılır. Çevirme işlemi yapılarak çekiçle kuvvet uygulanır.

- 3. Dikişli kuşak çevirme (Dönme):** Derinin dış yüzü ile çevrilecek malzemenin dış yüzü yüz yüze beraberce dikilir ve çevrilir. İsteğe göre, astar altına fitil veya takviye bantı da konup dikilebilir. Bu dikişe takviye dikişi denir.
- 4. Ek parçalı çevirme (Tırtıllı):** Kenar, tırtıllı saya derisi ile astar arasına, katlanmış ince bir malzeme yerleştirilerek üçü bir arada beraber dikilir. Ek şerit parçası, yaklaşık deriden 6 mm kadar dışarı çıkar.
- 5. Kuşak çevirme (Yaka):** Bu çevirme tipi makosen türündeki ayakkabı ağızlarında çok kullanılır. Çevirmenin bittiği yerin hemen altına bir dikiş daha dikilirse bu dikişe sota dikişi denir.

Görsel 8. Kıyılık çeşitleri sırasıyla; Bata, tırtıllı, tulum, dönme, yaka

SONUÇ

Tarihsel gelişim içerisinde ayakkabı tasarımının kökeni zanaat odaklı bir çalışma sistemi içerisinde yer almıştır. En önemli özelliği ise ayağın rahat edebilmesi için kalıp ve taban çalışmasında geliştirilen tekniklerdir. Değişen zaman içerisinde ayakkabı üretiminde kullanılan el aletlerinde değişiklik olmamıştır. Fakat kullanılan malzeme ve gereçlerde teknolojinin gelişmesi ile bilimin ışığında değişiklikler olmuştur. Bazen bu değişiklikler olumlu yönde bazen de olumsuz olabilir. Geçmişte bitkisel tabaklama yerine günümüzde krom kullanılarak tabaklama işleminin yapılması olumsuz olarak değerlendireceğimiz gibi günümüzde insanların vegan deri üretimi sürecine geçmelerini olumlu değişiklikler olarak değerlendirmemiz mümkündür.

Ayakkabı üretiminin de değişmeyen özelliklerden birisi de ayak ölçülerine bağlı kalarak, birleştirme tekniklerini doğru ve yerinde kullanarak çalışmalarımızı sürdürmemiz gerekliliğidir. Saya parçalarının farklı teknikler kullanılarak birleştirildikleri tespit edilmiştir. Bu teknikler yapıştırma, elde veya makinede dikme yöntemleridir.

İplik ve dikiş türünün seçimi saya tasarımına göre tercih edilir. Bu dikiş çeşitleri ayakkabı da saya parçasının yerine, tasarımın özelliğine göre farklılık gösterir. Saya üretiminde

bazı dikişler zorunlu bazı dikişler ise süsleme amaçlıdır. Geleneksel yöntemler ile üretilen ayakkabıların ayağa uyumu, uzun ömürlü ve dayanıklı olması, ayak sağlığının korunması nedenlerinden dolayı ayakkabıların saya üretiminde farklı özellikte dikiş tekniklerinin kullanılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Küçük,M,(2007).*Ayakkabı Saya Teknolojisi*,Konya

Ötleş,İ,(2005).*Ayakkabıcılık Meslek Bilgisi*,İzmir

Polat,C ve Güllüdağ, N,(2020).*Türk Kültüründe Geleneksel Ayakkabı Sanatı*,İstanbul:Hiper yayın

Sürenkök, R,(2000).*Ayakkabı Bilgileri Cilt 6*,İzmir

Sürenkök,R,(1993).*Ayakkabı Malzemeleri Cilt 3*,İzmir

Uçtu,Ö,(2020). Ders notları

<https://www.nevzatnay.com/ayakkabinin-icadi->

[vetarihi#:~:text=Bilinen%20en%20eski%20ayakkab%C4%B1lar%2C%20takriben,bulunan%20ada%C3%A7ay%C4%B1%20kabu%C4%9Fundan%20olan%20sandaletlerdi](https://www.nevzatnay.com/ayakkabinin-icadi-)
. (Erişim tarihi: 20.01.2022)

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Ayakkab%C4%B1#:~:text=Ayakkab%C4%B1n%C4%B1n%20tarihi%20k%C4%B1yafetlerin%20tarihi%20kadar,Yunanlar%C4%B1n%20avlan%C4%B1rken%20%C3%A7izme%20giydikleri%20bilinmektedir.> (Erişim tarihi: 23.01.2022)

<https://www.facebook.com/1431113967154657/posts/1432123733720347/> (Erişim tarihi: 20.01.2022)

http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Sara%C3%A7%20Makinesi.pdf
(Erişim tarihi: 24.03.2022)

BİREY TOPLUM İLİŞKİŞİ İÇİNDE KÜLTÜR OLGUSUNUN DERİCİLİK SANATINA YANSIMALARI

Doç. Gonca YAYAN, Gazi Üniversitesi, yayangonca@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2915-3137

ÖZET

Çağlar boyunca insanın, yaşadığı toplumda varlık göstermesi o kültürü benimseyip özümsemesi ile mümkün olmuştur. Kültür, toplumdaki her insanın öğrendiği, bilgiler ışığında gelenek, görenek, yetenek ve alışkanlıklarını sanatla birleştirerek oluşturduğu olguların bütünüdür. Bu itibarla toplumların genel özelliklerini kültürler oluşturmaktadır. Kültürlerin geleceği de tabii ki bu toplumlara bağlıdır. Sanat ise toplumlar ile kültürler arasındaki en önemli saçı ayağını teşkil etmiştir. Sanatçılarda daima içsel duyarlılıklarıyla toplum ile yaşam arasındaki kültür bağlarını sanat yoluyla dışa vurmuşlardır. Bu insanlar, var oldukları günden itibaren giyinme, barınmayla ilgili ihtiyaçlarını çeşitli sanat olguları ve sanat yoluyla kendi toplumlarının yaşayış özelliklerine, kültürel değerlerine yansıtılmışlardır. Yüzyıllardır sürdürülen geçmişte ve günümüzde de uygulanan sanatların içerisinde dericilikte yer almaktadır. Tarihte dericiliğin ve dericilik sanatının ilerleyip ve yayılmasında özellikle de Türklerin, çok özel bir yerinin olduğu bilinen bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında dericilik sanatının kullanımının da tarih kadar köklü bir geçmişinin olduğu anlaşılmaktadır. Tarih boyunca farklı toplumlardaki sanatçıları, kültürleri içerisinde yer alan ham deriyi, çeşitli işleme teknolojileri ile kullanarak sanat eserlerine dönüştürdükleri de görülmüştür. Bu çalışmada, problem durumu olarak deri sanatının toplumlar arasındaki kültürel bağının yansımaları nasıl olmuştur sorusundan hareketle elde edilen çıkarımlar söz konusu olacaktır. Amaç olarak deri sanatının önemi vurgulanırken nitel olarak eser analizi ve literatür taraması yöntemi kullanılacaktır.

Anahtar kelimeler: Kültür, Sanat ve Toplum, Dericilik Sanatı

REFLECTION OF CULTURE PHENOMENON WITHİN INDIVIDUAL SOCIETY RELATION TO LEATHER ART

ABSTRACT

All though the ages presence of a human in society became possible by adoption of the culture of that society. Culture is the whole of the phenomena that, in light of knowledge acquired by every human in a society, is formed by combination of traditions, customs, talents and habits. In this respect, general characteristics of societies are formed by cultures. Thus, future of cultures depends on societies as well. And art is one of the most significant trivets between societies and cultures. Artists have always expressed the cultural bonds between society and life with their inner sensitivities through art. Those people have reflected their needs related with clothing and shelter to the living characteristics and cultural values of their own society through various artistic phenomena and art since the day they existed. Amongst the arts that continued in the past and applied even today leather art also exist. It is a known reality that on improvement and spread of leather and leather art specifically Turks has a very specific

place. From that perspective, it is acknowledged that the use of the art of leather is as deep-rooted as history. Throughout the history it has also been seen that artists from different societies transform raw leather into works of art by using various processing technologies.

In this study, there will be inferences obtained from the question of how the cultural bond of leather art between societies has been reflected as a problem situation. While emphasizing the importance of leather art as a purpose, qualitative work analysis and literature review method will be used.

Keywords: Culture, Art and Society, Leather Art

GİRİŞ

Günümüzde toplumların çeşitli evrimlerle ilkel toplumlardan tarım toplumuna, tarım toplumundan sanayi toplumuna ve sanayi toplumundan ise bilgi toplumuna dönüştüğünü bilinmektedir.” (Drucker,1993: 66). “Bu bilgi toplumları yeni teknolojilerin gelişmesiyle bilginin üretim ve sermayesini nitelikli insan etmenleriyle ön plana çıkartırken eğitim ve iletişim teknolojileri yoluyla da ekonomik, sosyal, kültürel olarak toplumları ileri taşıyan bir yapıyı meydana getirmişlerdir (Aktan ve Tunç,1998: 128).

Kültürel yapılarda genel olarak toplum hayatının nasıl olması gerektiğini ortaya koyup o toplumdaki sosyal yapının, nasıl olduğunu gözler önüne sermektedir (Erkal, 1995:344). Diğer taraftan kültür ve sanat arasında da bir bağ söz konusudur. Çünkü sanat, insanlar arasındaki kültürel iletişimde her zaman en önemli bir görevi üstlenmiştir. Bu iletişim, toplumlarda kimi zaman bir gerçeklik duygusunun yansımaları olurken kimi zaman da ideal olanı sunmayı hedeflemiştir. Bunlar gerçekleşirken de her aşamada estetik değerlerden ve sanattan olabildiğince de yararlanılmıştır. Zaman içerisinde çağa ve toplumlara göre değişiklikler söz konusu olurken tarihsel olgular ve değişen yaşam biçimleri ile de toplumların algısı ve sanatçılarındaki sanata olan bakışları da değişmiştir. Aslında sanatta, her toplumun kendi dinamikleri içinde yer alan gelenek, görenek, töre ve anane denilen normlar ile inanç sistemleri içerisinde yer almıştır. Elbette bu inanç sistemlerinin meydana getirmiş olduğu manevi kültürlerle somutlaştırılan, sanat eserleri de etnik çeşitliliklerinin yanında her toplumda farklı biçimlerde yorumlanmıştır (Soysaldı,2018, s.307).

İnsanların var olduğu tarihten itibaren giyinme, barınma gibi ihtiyaçları içerisinde ortaya çıkan sanat, el sanatlarıyla bulunduğu toplumun yaşayış özelliklerine ve doğa koşullarına uygun gelişmeler göstermiş ve belirli bir kültürün özelliklerini de yansıtmıştır. Çünkü kültür, bir toplumu diğerinden ayırmaya yarayan, onun özelliklerini temsil eden işaretlerin bütünüdür. Onun içinde kültür, ırkların birliğinden ve hudut birlikteliklerinden çok daha önemli olan özellikleri bünyesinde barındırmaktadır (Topçuoğlu,1975, s.88). Bugün de kültürel değerler, o toplumların kültür ve sanat bağlamında farklılıklarını gösteren önemli araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Trompenaars ve Hampden-Turner, 1999, s.3). Sadi Irmak (1982, s.1)'a göre de kültür, toplumların ortak eseri iken halk ruhunun yaşattıklarının bilinçaltına yerleşmiş izlerinin bir toplamıdır. Dolayısıyla sosyolojik anlamda bir toplumun kültürü, en başta o toplumun konuşma ve yazma, edebiyat, sanat, bilim, felsefe, örf ve adetler, gelenek, görenek, halk inançları, alışkanlıkları, ahlak ve hukuku, değerleri ile semboller, ekonomik anlayış, ayin ve törenler, müzik, resim, oyun, heykel ve mimari tarzlarıyla kısaca bir bütündür. (Erkenekli,2013,

s.152) Bu yüzden daima kültür ve sanat; her toplumda kişinin değer ve inançlardan kaynaklı davranışlarını, gerçeklik olgusuyla zaman, mekân, eylemlerini, insanın doğa ve çevresiyle olan ilişkilerini de yönlendirmiştir (Özen,1996, s.13).

Geçmişte ve günümüze kadar her toplumda yüzyıllardır uygulanarak gelen kültür ve sanat anlamında el sanatları da bunlardan birisidir. Bu el sanatları içerisinde dericiliğinde ayrı bir yeri mevcuttur. Tarihte çok zengin bir kültüre sahip olan Türklerle ön plana çıkartılan ve ün kazanan dericilik sanatı, öncelikle ilkçağlarda insanların tabiat şartlarına karşısında, örtünme ve barınma ihtiyaçları yanında karşımıza çıkmıştır. Ama dericilik ve deri sanatının ilerlemesi ve yayılmasında Türklerin özel bir yerinin olduğunun unutulmaması da gerekir.

Batı Türkçesi'nde "deri" şeklinde telaffuz edilen kelimenin aslı teri (tiri)'den gelmiştir (Bozkurt,1994, s.174). **Teri:** Eski Türkler 'de deriye geniş manasıyla "teri" yani "deri" denilmiştir. Deri, aslında çeşitli hayvanlardan elde edilen yapısı, dokusu, kimyasal bileşimi ve diğer özellikleriyle kendine has doğal bir üründür (Toptaş, 1993, s. 3 (Önder, 1995, s. 64). Deri sözcüğüne XI.yüzyıl Türkleri'nde Kuyka Uygur Türklerinde **Yin:** Buda Türk kültüründe ise **Gön** denilirken önceleri Türkler'de "Kön" olarak kullanılan bu kelime deri ve meşin için ve de) at derisi olarak da adlandırılmıştır(Ögel, 1978, s.163-164).Arapçada kullanılan "**debbağ**" ve "**debbağhane**" kelimeleri de zamanla deri esnafı ve halk arasında "**tabak**" ve "**tabakhane**" olarak Türkçeleştirilmiştir. Deriyi belirli bir usulde işleyerek; kokusunu gideren, onu boyayan, kurutan ve meşin, sahtiyan, kösele veya kürk haline getiren sanatkâr ve işçiler için "**tabak**" ve onların deri işledikleri, çalıştıkları imalathanelere "**tabakhane**" denilmiştir (Koçu, 1966, s. 8.)

İngiliz literatüründe halen sahtiyan derisinin adı "**Turkey Leather-Türkiye Derisi**" olarak geçmektedir(Grengross,1938,s.3).Orta Avrupa ülkeleri bazı deri çeşitlerini Türkler vasıtasıyla tanımış olduklarından, dericiliği Türk işi olarak nitelendirmişlerdir.(Koç, 2006,s. 179) "Orta-Avrupa devletleri, ileri deri teknolojisini Türkler vasıtasıyla tanıdıklarından bunları hep Türk işi saymışlardır(Aslan,2019,s.459) Avrupa'da maroken adıyla anılan lüks derilerde, Türkler tarafından çok eski dönemlerden beri işlenen sahtiyan derileridir. Keza chagriensagrine (Ergene, 1935, 14) denilen deri de ismini Türkçedeki sağrı kelimesinden almıştır. Sahtiyan, maroken, sağrı15(Ergene, 1935, s. 10; Köymen, 2016, s.449) chagriensagrine ismiyle anılan bu deriler, Avrupa'ya Rönesans döneminde girmiş olup Avrupalı debbağlar tarafından da işlenmiştir. Ergene, 1935, s.7-10; Koç, 2006, s. 179)

Türk kültüründe deri ile ilgili en önemli eserlere, Altay Dağları'ndaki Pazırık bölgesinde bulunan kurganlardan çıkarılan buluntularda rastlanmıştır. Orta Asya'da Hunların Pazırık kurganlarından çıkarılan ve keçenin yanında applike hayvan motifleri ile benzeri deriden yapılmış eğer örtüleri, yaygılar, kap-kacak ve özellikle kırmızı tulumları, deri elbiseler ile kenarları kürklü kaftan ve çizmeler, savaş araç-gereçleri, Türk toplumunda derinin kullanım alanları ve süslemeleri hakkında pek çok bilgileri de vermektedir (Aslanapa, 1974, s. 25). Türklerde gerek göçebe yaşam tarzı ve gerekse hayvancılığın yaygın olması bu mesleğin gelişmesindeki en önemli etken olmuştur. Görselde 1 de yer alan Hun Türklerine ait bir tekerlekli at arabasının tekerlek kısımlarının deri ile kaplanarak kullanılması hem Türklerdeki yaşam tarzı hakkında hem de derinin kullanım alanlarıyla ilgili pek çok ip uçlarını bize vermektedir. Mekânla kurulan bu ilişkide sanat aracılığıyla kavramsal ve biçimsel olarak deriye çok yönlü bir yapı özelliği de kazandırmaktadır.

Görsel 1. Hun Türklerine ait Altay dağlarındaki kurganlarda bulunan ve tekerlekleri deri ile kaplanmış bir araba (www. hermitagemuseum.org) ahşap dört tekerlekli bir araba, atlarla birlikte bulunmuş ve üzeri keçe ile örtülmüştür. Pazırık 5.kurgan.

Toplumsal yaşamdaki bireyin sanat aracılığıyla kurduğu bu organik bağ, diğer tarafta arka planda bir heykel sanatının form ve malzemelerinin de değişimine neden olmuştur. Toplumun özelliklerine göre o kültürde var olan malzemelerde, oluşturulan bu heykeller biçim, içerik ve kültürel kodlarla, ruhsal düşüncelerin izleyicilere aktarıldığı bir araç görevini de üstlenmişlerdir. İnsanlık tarihinin ilk zamanlarında, genellikle büyüsel bir niteliği olduğuna inanılan temsili heykeller, ilkel aletler ve doğadan temin edilen malzemelerle yapılmıştır. Teknolojiler geliştikçe malzemelerde de çeşitlilikler söz konusu olmuştur. Böylece toplumlarda, heykellerini sadece **dinsel amaçları** için değil **siyasi erkin bir göstergesi** ve estetik zevkin yansımaları olarak da **kültürel kodlarla** ele almaya başlamışlardır. Bu bağlamda deri malzemesiyle oluşturulan heykelerde, Türk toplumlarında biçim ve içerik açısından kültürel kodlarla farklı şekillerde eserlere yansımıştır. Aşağıda kuş ve keçi heykelinin birlikte kullanıldığı at başlıkları görülmektedir. Mitolojik olarak , **kurt, at ve yırtıcı kuşlar** devlet erki ile özdeşleştirilip liderlere yol göstericilik ve yardım ederken, Orta Asya Türk devlet ve boylarının **dini inanışlarında etken olan “Gök Tanrı” inancı** ile de **kuş** figürüne yüklenen anlam arasında bir bağlantı kurulmuş ve gökte uçmaları sebebiyle tanrı, tanrının temsilcisi ve koruyucu ruh olarak görülmüşlerdir (Halıcı,2014,s.72) Bozkırlarda gelişen bu kültürün en önemli öğelerinden birisi de **at** olmuştur(Aksoy,1998,s.38-44)At sıradan bir binek aracı, etinden, sütünden ve kılından yararlanan bir varlık olmanın ötesinde adeta kutsanan ve bir insan gibi değer verilmiş olup **1)Gök-Tanrı 2) Rüzgâr-hava 3) Mağara-toprak 4) Su menşeli** de olmak üzere dört şekilde ortaya çıktığına inanıldığından da kutsal sayılmıştır. **Keçi** motifi ise **siyasi erkin bir göstergesi olarak** kağanların egemenlik sembolü ve hanedan arması olarak kullanılmıştır. Eski **Türk inanışlarında keçi**, bereketin, varlığın, zora erişimin, asaletin, yüceliğin, bilgeliğin ve hükmetmenin sembolik bir ifadesi olmuştur. **Geyik boynuzu**, Hayat

Ağacını temsil ederken, **keçinin boynuzu** da Dünya Dağını ya da yeryüzünün eksenini sembolize etmiştir (Dalkesen,2015, s.60) Görsel 2-3 de yer alan M.Ö.IV yüzyıla ait olan deriden yapılmış bu at başlıklarının üst kısmı **keçi** ve **kuş** heykelleriyle bir bütün olarak işlenmiştir. Ayrıca dönemin dericilik özelliklerini yansıtmaları açısından da önemli eserlerdir.

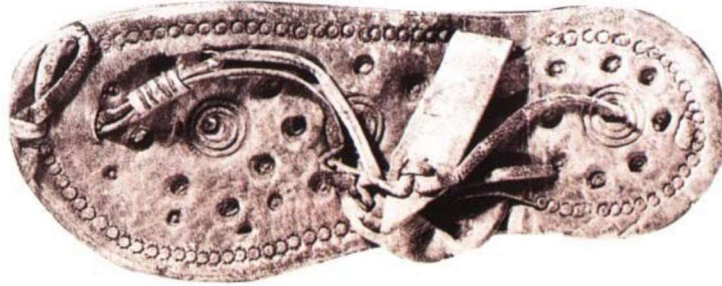
Görsel 2. At başlığı örneği M.Ö III. yy. sonları M.Ö IV yy. başları Pazırık kurganı. Keçe ve deriden yapılmış, Hermitaj Müzesi.

Görsel 3. Pazırık I Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1934- 1937. Keçe, deri, altınla yapılmış geyik boynuzu; oyma, kaplama ve applike tekniklerinin kullanıldığı 20x60x40 cm ölçülerinde geyik boynuzlu at maskesi.

Örnek olarak Anadolu'da şehir devletlerinin tarihleri araştırıldığında **Asur, Elam, Sümer, Babil** gibi Mezopotamya devletlerinin de derilerini işleyerek, değişik alanlarda kullandıkları ve çeşitli nesnelere ürettikleri bilinmektedir. M.Ö. Üç binli dönemlerde kırmızı boyalı tabaklanmış **keçi** derisinin "**Babilonya derisi**" adı altında geniş bir pazarı olduğu diğer yandan kurutulmuş ve sepiyenmiş **ceylan, keçi, kuzu, sığır** derilerinden çeşitli eşyaların Mezopotamya'da üretildiği, hatta tanrıya sunulan adaklar arasında deri eşyaların, örneğin sandaletlerin yer aldığı çivi yazılı belgelerin duvar kabartmalarının tanıklığı ile de tespit edilmiştir. (Özdemir,2004s, 29) Tabletlerden ve yazılı belgelerden "**sandalet**" denilen, köseleden yapılmış, ökçesiz bir taban ile buna bağlanan halkalarla sadece parmak arası ve ayak bileğine dolanan kayışlarından ibaret bu basit ayakkabıyı ilk bulanların **Sümerler** olduğu da anlaşılmaktadır (Görsel-4). İlk dönemlerde sandalet, sadece **siyasi erkin bir göstergesi** olarak **kral ve rahipler** tarafından kullanılırken, savaş koşulları ve yayılma siyasetlerinin zorlaması sonucu, **askerlerin, postacıların, tacirlerin** ve giderek **halkında** kullandığı ayakkabılar arasına girmiştir. Mısır, Mezopotamya'dan sonra **Asur, Hitit** gibi diğer Anadolu medeniyetlerinde de yayılmıştır (Özdemir,2004, s.30). Örnek olarak Türk toplumlarında ve Osmanlılarda da **siyasi erkin bir göstergesi** olarak sarı çizme, en yüksek mertebeyi işaret ederken halk arasında sadece Müslümanlar

sarı deri ayakkabı giymiş, Müslüman olmayanlar ise siyah ayakkabı giyebilmişlerdir (Özdemir,2004, s.101).

Görsel 4. M.Ö. Üç binli yıllardan kalma sandalet örneği (Sakaoğlu 2002)

Estetik zevkin yansımaları olarak ele alınan derinin örnekleri arasında örneğin Türk toplumlarında biçim ve içerik bakımından **kültürel kodlarla** farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Sibiryaya kültüründe **güneş, altın ve geyik** birbirleri ile özdeşleştirilmiş ve kabilenin kökeni olarak kabul edilmiştir (Jacobson 1993,s.33)Görsel -5-6 ağaçtan ve deriden yapılmış bir geyik heykeli ile boynuzları deriden bedeni altın kaplanarak yapılmış **geyik** motifleri, Türk toplumlarında türeyiş unsuru ve av hayvanı olarak hem yol gösterici hem de şekil değiştirme özelliğinden dolayı, hükmedilen bir hayvan olmuş aynı zamanda, **yer** ve **suyun sembolü** olarak da gök unsuruyla bazen da kötünün simgesi olarak ele alınmıştır (Gökçe, 2019, s. 391). **Geyik**-ana tıpkı hayat ağacı gibi hayatın ve ölümün kaynağı olarak da görülmüştür. (Jacobson 1993, s. 47)

Görsel 5. II Pazırık kurganından çıkarılan deriden yapılmış geyik heykeli w Hermitage museum.

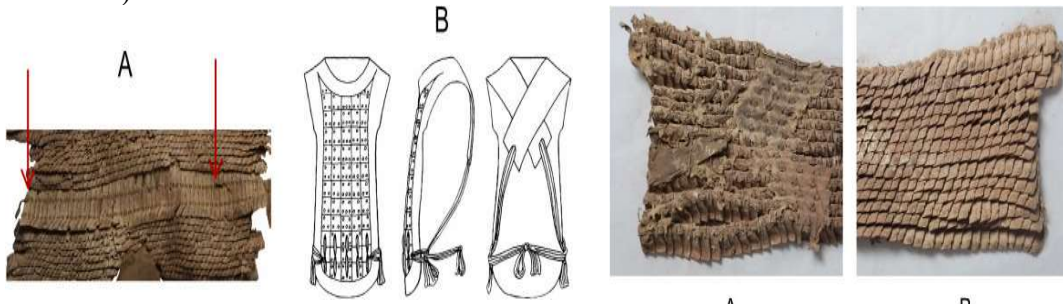

Görsel 6. Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1948 Deri, altın ve ahşaptan, oyma ve kesme metoduyla 6.5 x 4 cm boyutlarında yapılmış küre üzerinde duran erkek geyik figürü.

İnsanoğlu daima var olduğu andan itibaren sürekli olarak kendine yarar sağlayacak nesnelere arayışı ve bu nesnelere keşfetme çabasında olmuştur. Prehistorik dönemden itibaren kullanılan post, kürk ve kabaca işlenmiş deriler ile insan giyim ve günlük hayattaki çeşitli eşyalar, deri kullanımının, insanlık tarihi kadar eski olduğunu gözler önüne sermektedir. Paleolitik ve Mezolitik devirde kabaca işlenen deriler, Neolitik devirde insanların yerleşik hayata geçmesiyle, hayvanlarında evcilleştirilmesi sonucu, bilinçli olarak işlenmeye de başlanmıştır. M.Ö. III. binde yazının icadı ile dericilik konusundaki ilk belgelere sahip olunmuştur (Yıldız, 1993, s.1)

Dericilik sanatı medeniyet tarihi gibi Doğu'dan Batı'ya doğru ilerlemiş, Mezopotamya, Mısır ve Anadolu uygarlıkları gibi ana kültürlerden etkilenen benzer yöntemlerle de gelişmiştir. (Tozun, Çınar,2020, s.373)) Derinin **işlevsel olarak** kullanıldığı alanlar içerisinde O dönemlerde **Mısır** uygarlığında önemli bir buluşu olan deri kâğıdı olmuştur. **Keçi ve kuzu derilerinin** işlenip, inceltip ağartılarak bir tür kâğıda dönüştürülmesidir. Önceden yaygın olarak kullanılan papirüse oranla bu **deri kağıtlar** hem daha değerli hem de daha kalitelidir. Daha sonraları deri kâğıdı üretiminin yasaklanması nedeniyle de sadece Bergama'da üretilmiş olduğu ve Avrupalıların da buna parşömen adını verdikleri bilinmektedir (Kağıtçı 1936, s.31)

Derinin **işlevsel olarak** kullanımına bir örnekte Çin'in Kuzey Batısında Turfan'da bulunan ve MÖ. 786 ila 543 yıllarına ait olduğu düşünülen ve her bedene uyabilen bu antik deri zırh, 5,444 küçük ve 140 büyük deri puldan yapılmış ve deri bağcıklar veya astar da işin içine katıldığında toplamda 4-5 kilogram civarında olduğu düşünülmektedir (Görsel-7).Günümüzden 2500 yıl öncesiyile tarihlendirilen zırh, Türk kültür ve medeniyetinin tarihi derinliklerindeki özellik ve ayırıcı niteliklerini göstermesi açısından da önemlidir(Baltacı,2020,s.9).Bu zırhta deri pulların yatay olarak örtüşmesi yanında sıraların dikey olarak üst üste binmesiyle düzenli bir yüzey deseni de oluşturulmuştur. Deri zırh, Turfan'ın yakınında Yanghai' daki bir mezarda bir at koşum takımının parçalarıyla beraber bulunmuştur. Bu da onun bir atlıya veya akıncıya ait olduğunu göstermektedir (Wertmann, Zurich Üniversitesi'nde Asya ve Oryantal Çalışmalar Enstitüsü').

a)Turfan yakınlarında bulunan akıncı zırhının önden,yandan ve arkadan görünüşü

b) Deriden yapılan zırhın dokunuş detayları

Görsel-7 DL Xu, P. Wertmann, M. Yibulayinmu tarafından tesbit edilmiş.

Türk kültür yaşantısında Orta Asya'dan başlayarak biçim, renk ve süslemelerle önemli bir yer tutan deri sanatı **simgesel olarak rollerde** üstlenmiştir. Bu **simgesel roller** toplum içerisinde

bir kimlik belirtisi niteliği taşımıştır. Örnek olarak deri **kırmızı kemer ve sarı çizme** hükümdarlık simgesi olurken kemer ve kuşak süsleri de o bireyin toplumsal konumu da göstermiştir. (Görsel -8-9). (Görsel-10-11-12)yer alan m.ö.5yy tarihlendirilen İskit Türklerine ait altın elbiseli adamın kıyafeti deriden hazırlanmış ve üzerinde madeni ve altın plakalarla kaplanmış bir savaş tören kıyafetidir (Hasanou,2009, s,11)

Görsel 8-9. bir İskit kadın botu. Altay Dağları, Güney Sibirya / Pazırık. Kurgan 2. de 300-290 yılları arasında tarihlendirilmiş 36 cm yüksekliğinde; oyma, nakışlama ve deri applike teknikleri kullanılarak bezenmiş olup kumaş, kalay, pirit kristalleri, altın folyo ve cam boncuklarla süslenmiştir. Çizmenin alt kısmında buzda kaymayı önleyici kemik çıkıntıları da mevcuttur Hermitaj Müzesi, St. Petersburg, Rusya

Bu dönemi anlatan kaynak ve resimlerden çizmelerin geometrik ve stilize motiflerle, dikiş ve işleme teknikleriyle, Hun aristokratlarına ait kurganlardan çıkartılan buluntulara göre; altın ve gümüş sırmalarla işlenerek yapıldığını göstermektedir (Özdemir,2007, s.69).

Görsel 10. Hançeri at ve kuş motifli altın kakma deri üzerine yapılmış Altın adam Esik kurganı.

Görsel 11. Deri kemer örneği Pazırık kurganı.

Görsel 12. Altın elbiseli adam Esik kurganı çizmede sarı deriden m.ö.5.yy 776x961 557x690 80x100sak a İskit Türklerine ait.

Türklerin yaşamında önemli yer tutan deri, giyimden kuşama kadar at eyer ve koşum takımları, silah aksesuarları, çadır v.b. **işlevsel olarak** pek çok alanda kullanılmıştır (Görsel-13-14-15). Bu eserler Türk kimliğinin simgelerini taşıyan inanç sistemleriyle ve kültürel etkileşimleri de söz konusudur.

Görsel 13. 3.Pazırık Kurganından çıkarılmış Hunlar dönemine ait deri aplike ile süslenmiş keçe yaygı kalıntısı (Tekçe 1993)

Görsel 14. Altaylar Katanga kurganından çıkarılmış Hunlara ait deri kaftan (Diyarbakirli 1993).

Görsel 15. Eyer örtüsü deri aplike ile süslenmiş / Pazırık-Altay, Kurgan-5 MÖ. 252-238.

Bu kültürel etkileşim içinde inançlarını Hunlar, hayvan biçimli heykelcikleri bu deri ürünlere yansıtırken Göktürkler Anıtlarına, Uygurlarda duvar resimlerine yansıtmışlardır (Özdemir,2004, s.15) Hunlarda karşımıza çıkan Şamanizm ve totemizmdeki hayvan üslubu, **simgesel olarak** deriden yapılmış eserlerinde biçim ve süslemeler içinde yoğunlukla kullanılmıştır. Özellikle bu deri eserlerde hayvan mücadele sahneleri ile koç boynuzu motifi, yeraltı tanrısı ile kötü ruhlardan korunmak adına sıklıkla yer almıştır (Görsel 16-17-18). Bu motifler, Hunlardan başlayarak bütün Türk topluluklarında da görülmektedir (Özdemir,2004, s.16).

Görsel-16 Detay Geyik ve grifon mücadele sahneleri.

Görsel-17 Eyer örtüsü keçe üzerine deri aplike yapılmış Hermitage müzesi.

Görsel-18 Detay.

Kültürel farklılığa göre işlevsellikleriyle çeşitlenen deri sanatındaki bu tasarım ürünleri, Türk toplumunda sosyo -kültürel yapısına göre biçimlenirken birbirinden farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Özdemir-2004,s.1) Aslında Türkler, hayvancılığa bağlı yaşama biçiminin doğal sonucu,yine **simgesel olarak** deriden çok farklı amaçlarla yararlanmışlardır (Görsel-19-20-21).Görsel-19da Grifon yaygı detayı(aslan benzeri bir yırtıcının gövdesine kartal kanatlarına sahip baş kısmında kıvrık gaga, göz ve kulağı bulunan kötü ruhları kovan başlıca özelliği ile baharın müjdecisi, uzun ömürle ilişkilendirilen bir fantastik bir hayvandır. Dünyevi ve siyasi gücü temsil eder. **Kartal** göklerin hâkimi ve sonsuzluğun sembolü, imparator, **aslan** ise halkın gücünü temsil etmektedir)yer almaktadır. Görsel -20-21 de eyer örtüsü ve detayı gösterilmiştir. Bu örneklerden anlaşılacağı üzere Türklerin, yaşantılarında dericilik ata mesleği haline gelmiştir. Daha sonraki yy. larda Türkler, Orta Asya’da geliştirdikleri bu zengin deri teknolojisine ilişkin bütün birikimlerini kültürleri yanında göçlerle batıya ve Anadolu’ya taşımışlardır.

Görsel 19. Keçe ve deriden yapılmış grifon yaygı detayı.

Görsel 20. Hunlar dönemine ait keçe yaygı üzerine deri applike tekniği ile yapılmış bir eyer örtüsü (Tekçe 1993)

Görsel 21. Keçe ve deriden yapılmış yaygı detayı

Turhan’ında dediği gibi “Kültür; bir cemiyetin sahip olduğu maddi ve manevi kıymetlerden teşekkül eden öyle bir bütündür ki cemiyet içinde mevcut her nevi bilgiyi, alakaları, itiyatları (alışkanlıkları), kıymet ölçülerini, umumi tutum, görüş ve zihniyet ile kısaca her tür davranış şekillerini içine almaktadır (1997, s.48) Toplumlardaki sosyo-kültürel yapılar değiştikçe, pek çok inanış ve değerlerinde terk edildiği görülmektedir. Fakat Türk toplumlarında da bu tür süreçler dün de bugün de hâlâ kutsal olduğuna inanılan pek çok hayvan motifi ile özelliklerini muhafaza etmiştir. Geyik kültü de Anadolu Türk kültüründe de bu şekliyle korunmuş olup Orta Asya ve Anadolu Türk kültürleri arasındaki kültürel devamlılığın çarpıcı örneklerinden birini teşkil etmiştir. Anadolu’da geyik ile ilgili inanışların çeşitli dini-tasavvufi hikâyelerde de varlığını sürdürmesi, geyik kültürünün sadece kırsal kesimde yaşayan halkı değil, şehirlerde yaşayan eğitilmiş insanları da içine alan ortak bir değer olmasında da etkili olmuştur (Dalkesen,2015, s.59).

Kültürel olarak Görsel -22 de deri kürk ile kaplı kadın başlığında altınla süslenmiş detayları yanında başlığın üst kısmında deriden üç boyutlu geyik motiflerine de yer almıştır. Görsel -23 de bu eserlerin sergilendiği Hermitage müzesi ile Görsel-23 de grifon figürlü altın ve deriden yapılmış dizgin örneği gösterilmektedir.

Görsel 22. Pazırık II kurgan. Deri kürk ve altının birbirine aplikleriyle 50x30 cm ölçülerinde oluşturulmuş geyik motifli başlık Hermitage müzesi 1949.

Görsel 23. Sibirya bölgesi Pazırık Kurganından çıkan eserlerin sergilendiği Hermitage müzesi 1949.

Görsel 24. Deri, ahşap, bronz ve altından; 50 x 45 cm ölçülerinde döküm, oyma ve deri kaplama teknikleriyle şekillendirilmiş grifon kafası figürlü yular (dizgin) Pazırık. III. kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950

Bütün bu kültürel özellikler, o cemiyet mensuplarının ekserisin de müşterek olan ve onu diğer cemiyetlerden ayırt eden hususi bir hayat tarzını teşkil etmektedir. Kültürel özelliklerin yanında pek çok alanda dericiliğin gelişmesinde Türklerin özel bir yerinin olduğu tartışmasız bir gerçektir. Özellikle Osmanlı Dönemi'nde bitkisel tabaklamada geliştirilen yöntemlerle de tabaklanan keçi derisi sahtiyan adıyla, tüm dünyada Türk derisi olarak tanınmıştır. Giyimden barınmaya, savaş teknolojisinden ulaşıma, çantadan mobilyaya kadar birçok alanda deriyi kullanılmıştır (Toptaş, 1993, s. 3) (Görsel-25-26-27-28).

Görsel 25. Deriden dival işi tekniğiyle yapılmış bir su matarası 19yy. (Küçükerman 1988).

Görsel 26. Topkapı Sarayında bulunan Osmanlı Dönemi deri bir kalkan (Akbayar 2002).

Görsel 27. 19yy kalma kahverengi deriden işlemeli evrak çantası (Küçükerman 1988).

Görsel 28. Topkapı sarayı Müzesinde bulunan kürklü yüzü içte, deri yüzü doğal boya ile boyanmış

padişaha ait
kaftan (Sakaoğlu
ve Akbayar,
2002: 188).

Her kültürün sahip olduğu bu değerler, yaşadıkları coğrafyalarda birbirinden farklı olduğu için, bireylerin(sanatçıların)yaptıkları eserlerde de bu özellikleri yansıtılmaları oldukça doğaldır. (Taras, 2006, s.31). Örnek olarak **Eskimolar**, yazları ağaç veya balina kemiğinden bir iskelet geçirilen Fok balığı derisinde yapılmış çadırlarda yaşamışlardır. Balıkçılık **Eskimoların** başlıca geçim kaynakları olduğu içinde avladıkları canlıların derilerinden de faydalanmışlardır (Gargı,2000, s.1) Çoğunlukla da fok balığının derisinden yapılmış ürünleri günlük hayatlarında sıklıkla kullanmışlardır.(Görsel-29-30-31-32)de eskimo halkının kullandığı fok derisinden yapılmış ve kendi toplumunun kültürel özelliklerinin yansıtıldığı giyim ürünleri yer almaktadır.

Görsel-29 Eskimo deri çizme örnekleri.

Görsel-30 Eskimo fok derisi Erkek kiyafeti.

Görsel-31 Eskimo fok derisi kadın kiyafetleri.

Görsel-32 Eskimo deri çizme örnekleri.

Her toplumun bir belleği ve o toplumun sanatçılarının da bu belleği sanatsal bir algı ve biçime dönüştüğü bir gerçektir. Toplumların belleği, kendi kültürlerindeki kimlikleriyle özdeşleşirken aslında o kültürün bir simgelerini de ön plana çıkarmaktadır. Her toplumda bu simgesel öğelerin bireylerle sanatsal özellik ve estetik değerler taşıması da önemlidir. Çünkü bireyin toplumsal yaşam mekânlarında kültür ve sanatla iç içe olması hem o kültürün olgunlaşması hem de şartlara göre değişimlerine uyum sağlaması açısından da önem taşımaktadır (Altıntaş,2012, s.64) (Görsel- 33-34-35)de yer alan Afrika sanatına ait olan örneklerde coğrafi özellikler yanında **kültürel ve estetik olarak** kullanılan antilop derisinin o bölgelerden bulunan deniz kabukları, cam ve tüy gibi malzemelerle yapılmış örneklerine yer verilmiştir.

Görsel-33 Kemer muhtemelen 1900'lerin başı; kordon, deri, cam boncuklar, deniz kabukları; Cleveland Sanat Müzesi (ABD). Bazı maskeler gibi bu kemer de renkli boncuklarla süslenmiştir.

Görsel-34 Başlık; 1900'lerin başı; tahta, antilop derisi, i; Ejagham halkı tarafından yapılmış, Cleveland Sanat Müzesi.

Görsel-35 Afrika yerli sanatına ait ahşap üzerine deri ve tüylerle kaplı bir maske örneği 1900 lerin başı.

Amerika kıtasında da derinin kullanım alanlarının çeşitlendiği gözlenmektedir. Amerika da yaşayan **Omaha(Ova) Kızılderililerinin**, koni biçiminde sığır derisi ile kaplı çadırlarda yaşadıkları bilinmektedir. Bu kültürde, yaşam şartları dolayısıyla **Ova Kızılderililerinin** avcılıkla birlikte deri işlemeciliğinde de gelişmeler göstermişlerdir. Bu Amerikalı kızılderili yerliler, giysi ve aksesuarlarında **hem işlevsel hem de kültürel olarak** deriyi yaygın bir şekilde kullanmışlardır (Gargı,2000,1) Omaha, Oba / Ova [Oma / Obo] aslında Türkçe kökenli bir sözcüktür ve “çevresine göre çukurda kalmış, az eğimli, geniş/dar düzlükler, yaylalar” anlamında kullanılmaktadır. Kısaca Omaha “ovalı” demektir. Aslında Bu Amerikan yerli **Omaha** Kızılderili kabilesi ile Sibiryaya **Saka, Altay- Hakas-Telviz ve Tuva bölgesinde** yaşayan eski Türklerin adet ve merasimlerinin de birbirine benzediği de göstermektedir. Görsel- 36 -37 ve 39) yerli halkın günlük hayatlarında işlevsel olarak kullandıkları giysiler ve bir çizme örneği yer almaktadır. Görsel-38 de ise ay ve güneş motiflerinin kullanıldığı bir kıyafet görülmektedir. **Ay ve güneş** motifi **Türklerde, Sümerler ve Romalılarda** da kullanılmıştır. İslamiyet'ten önceki **Türklerde de** kutsal semboller olarak ay, **hilal, güneş, yıldız** sembolleri ekim dikim zamanını temsil ettiği için bereketli ve kutsal sayılmıştır. “Gün Ana” gibi “Ay ise Ata” kültürünün varlığını temsil eden pek çok kaynakta geçmektedir. Türk düşüncesinde ve destanlarında “Güneş” dişi “Ay” ise erkek olarak nitelendirilmiştir (Ögel,1995, s.187) Ayrıca Türk inanışlarında Dünya üzerindeki her insan için gökte bir **yıldız** bulunması inancı da mevcuttur (Boratav,2012, s.97).

Amerikan Kızılderili kabilesindeki eserlerde Türk Şamanizm'ine ait ortak özelliklerde bulunması da ilginçtir. Eski Türklerde de şaman inancında, şaman giysi ve müzik aletleri yapımında derinin ve bu motiflerin kullanıldığı da bilinmektedir (Arslan 2019, s).

Görsel-36 1850 Omaha sığır derisinden yapılmış yerli kıyafeti örneği.

Görsel-37 Omaha yerlilerine ait deriden yapılmış çizme örneği.

Görsel-38 Omaha Kızılderililere ait bir deriden yapılmış ve üzerinde ay ve yıldız motiflerinin yer aldığı kıyafet.

Görsel-39 Üç parçalı Cheyenne kabilesi kız çocuğu elbisesi, 1910, Oklohoma. Tabaklanmış ve kırmızı ve sarıya boyanmış ham derinin birlikte kullanıldığı kıyafet.

Toplumlar için coğrafi konumlar, iklim şartları ve sosyo-kültürel nedenler, deri ürünlerinin oluşumunda ve tasarım bakımından da önemli bir etken olmuştur (Gargı, 2000, s.2). Toplumlarda aslında gelenek ve göreneklere içerisinde bir bütündür. Nasıl ki ruhsuz bir vücut nasıl yaşayamazsa, kültürü akim kalan bir millet de pâyidar olamaz (Saffet, 1933, s.3 51). Tylor'a göre bu kültür kavramı, toplumdaki bilgi, inanç, sanat, hukuk, töreler yanında, bireyin (sanatçının) o toplumda edindiği bütün istidat ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütünü içermektedir (Soysal, 1985, s.236). Görsel- 40 da yer alan 19yy. bir kitap kapağı da bize Rus sanatının bulunduğu coğrafya ve kullanım amaçları bakımından ipuçlarını vermektedir. Görsel- 41 de görülen deri ve kumaştan yapılan maske örneği ve benzerleri Avrupa'da veba salgını dolayısıyla On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda kullanılmıştır. O dönemde bazı doktorlar, kokulu maddelerle dolu Gaga benzeri deriden maskeleri giymişlerdir. Bu maske örneğininde XIII.Louis'nın baş doktoru olan Charles de Lorme'ye ait olduğu düşünülmektedir. Bu maskeler, doktorları kokuşmuş havadan korunmak için tasarlanmıştır. Diğer görsel-42 de ise yine Avrupa'da eğlence amaçlı olarak kullanılan bir deri örneği yer almaktadır. Tarih boyunca yaşanan Hristiyan-Pagan çatışmaları ile, veba salgınları ve politik karmaşalara rağmen Maske kültürü ve maske Karnavalı yaklaşık 8 yüzyıldır varlığını sürdürmektedir. İlk **Venedik Karnavalı**nın 1162 yılında halk tarafından Aquileia Patriklığı 'ne karşı kazanılan bir zaferi kutlamak için düzenlendiğine inanılmıştır Bunun nedeni takılan maskelerin toplumsal sınıf farklılıklarını yok ettiğine inanılması olmuştur. Diğer taraftan bu maskeler, ahlaksızlığın bir simgesi olarak da görülmüştür. Görsel- 43 de ise İran da bulunmuş deri işlemeli bir ayna örneği olarak bulunduğu döneme ışık tutmaktadır.

Görsel-40 19. yy. Rus yapımı kitap örneği Deri Üzerine Gümüş Kabartma Bayan Figürlü.

Görsel-41 Avrupa eski dönemlerde deri ve kumaştan yapılmış veba maskesi Bu giysinin tasarımı, XIII.Louis'nın baş doktoru olan Charles de Lorme'ye atfedilmiştir.

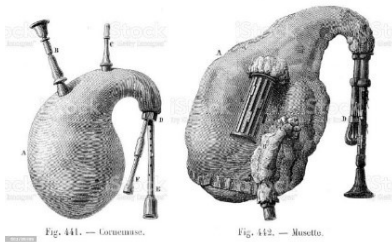

Görsel-42 Avrupa'da Venedik karnavalı deri maske örneği.

Görsel-43 İran bir deri işlemeli ayna örneği.

Kültür, aslında bir milletin ruhunu temsil ederken aynı zamanda o toplumunda bir hayat iksiridir. Otantik bir çalgı olan tulumunda çok eski bir Türk icadı olduğu söylenmektedir. Günümüzde küreselleşme, bilişim, iletişim ve ulaşım teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler, toplumları ve kültürleri de şekil bakımından birbirlerine daha da benzer hâle getirmiştir (Trompenaars ve Hampden-Turner, 1999, s.3). Oğlak derisinden yapılan bu tulum, Trakya'da, **Bulgar, Makedon ve İskoçların** millî çalgısı olarak hala kullanılmaktadır. Günümüzde keçi ya da koyun derisinden yapılan ve ismine Gayda denilen alet, evlerde kutlamalarda, düğünlerde ve devletin resmi kutlamalarında hatta savaş habercisi olarak da farklı amaçlarla kullanılmıştır. Dolayısıyla Gayda sadece bir müzik aleti olmayıp bugün de yaşayan **gelenek ve kültürlerin** bir sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır (Rizvanska,2020, s.166).

Görsel 44. Tulum örneği oğlak derisi Le Monde Physique by Amedee Guillemin - Paris / Librairie Hachette et Cie 1881

Görsel 45. Gayda keçi (ya da koyun derisi)

Görsel 46. İskoç gaydası koyun derisi ve kumaş kaplı

SONUÇ

Yüzyıllar boyunca her toplumda inanç, kültür ve sanatla beraber bir bütün olarak karşımıza çıkan deri sanatı da sanatçıların(bireylerin) çağdaş yorumlarıyla hem estetik hem de kavramsal önerileri doğrultusunda farklılıkları söz konusu olmuştur. Her topluma göre simgesel ve sembolik değerleri de içerisinde barındıran deri sanatı, sosyo- kültürel doku açısından o toplum için bir aidiyet bilincini oluşturmuştur. Toplum ve birey arasında dil, tarih ve kültür” üçgeni arasında şekillenen ve kültürel mirasların varlığının sürdürülmesinde de önemli bir rol oynamışlardır. Bu bağlamda, deri sanatı da toplumsal yaşam ve sanat arasında organik bir bağı da oluşturmuştur İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinde genellikle büyüsel bir niteliği olduğuna inanılan temsili heykellerle karşımıza çıkan deri sanatı, teknolojiler geliştikçe malzemeler de açısından da farklılıklar göstermiştir. Toplumlarda, Deri sanatının örneklerini önceleri dini amaçlarla kullanılan eserler oluştururken siyasi erkin bir göstergesi, kültürel ve estetik zevkin yansımaları da olarak da ele alınmış, diğer taraftan farklı bölgelerde ve farklı coğrafyalarda iklim özellikler ve gelenekleri çerçevesinde farklı kullanımları söz konusu olmuştur. Türkler aslında yaşadıkları her coğrafyada önemsedikleri doğa, yeryüzü, gökyüzü, toprak, hayvan vs. unsurları deri sanatında ortaya koydukları eserlerle de Dünya Tarihine ışık tutmuşlardır.

Bugün de geçmişte kendine özgü nitelikler taşıyarak yapılmış olan deri sanatı, estetik çekiciliği ile kültürlerin bir yansıması olarak her toplumda yapılmaya devam etmektedir. Son yıllarda deri ürünlerinin, yumuşaklığı ve kolay şekil alabilmesi, kullanışlılığı, doğal bir malzeme olması nedeniyle de önemini koruyarak hala büyük ilgi görmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, M., (1998), “Türklerde At ve Kımız Kültürü”, Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi, S. 142 (Ekim),
- Aktan, T. M., (1998) “Bilgi Toplumu ve Türkiye”, Yeni Türkiye Dergisi, Ocak-Şubat,
- Altıntaş, O., (2012)” Birey toplum ilişkisinde kent kültürü, kamusal alan ve onda şekillenen sanat olgusu” İdil Dergisi cilt 1 sayı5 Ankara
- Aslan, T., (2019)” Kültür ve Sanat ilişkisinde, Anadolu’daki Medeniyetler ve Kültürel Mirasının Türk El Sanatları Geleneksel Yöntemleriyle, Deri üzerine Tasarım ve Uygulamalarında Yeni Yaklaşımlar” Anadolu’nun Geleneksel El Sanatları Uluslararası Sempozyumu
- Aslanapa, O. (1974) Türk ve İslam Sanatı, Nur gök Mat. İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- Baltacı, A., (2020)” Türk Dünyasının Parıltısı Altın Elbiseli Adam’ın Türkiye Serüvenine Bir Bakış” Yıldırım Beyazıt Ü. Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Lisans Tezi, Ankara.
- Boratav, P. N., (2012), Türk Mitolojisi, Bilge su Yayıncılık, Ankara.
- Bozkurt. N., (1994). “Deri”, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul,
- Dalkesen, N., (2015), Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Kültüründe Geyik Kült Dispace, Muğla.
- Diyarbakirli, N. (1993) “İslamiyet’ten Önce Türk Sanatı”, Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

- Ergene, N. (1935). Türklerin Deri Sanayiine Yaptıkları Hizmetler, Türk Tarihinin Ana Hatları (Eserinin Müsveddeleri),
- Erkal, M. (1995)” Sosyoloji (Toplum Bilimi) Dar Yayınları İstanbul.
- Gargı, Z. (2000). Orta Asya’dan Osmanlı’ya Türk Deri Sanatı ve Aksesuarları Üzerine Bir Kimlik Arştırması, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Gökçe, M.,2019.” Uygur Türklerinde Gök ve gök cisimleriyle ilgili Efsaneler “Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi Sayı13.
- Halıcı, G., (2014) Gök Tanrı’nın Temsilcileri: Koruyucu Kuşlar, Folklor Edebiyat Dergisi, Cilt 20, Sayı 77,
- Hasanou Z., (2009) ”Çar İskitler” Türk dünyası Araştırmaları vakfi yayınları, Aktaran İlyas Topsakal
- Jacobson, E., (1993) The Deer Goddess of Ancient Siberia. Leiden: Brill
- Kağıtçı, M., (1936). Kâğıtçılık Tarihçesi. Kader Basımevi. İstanbul.
- Krauss, R. (2002). Mekâna yayılan heykel, C. İleri (Ed.), Sanat dünyamız 82, Yapı Kredi Yayınları. İstanbul
- Küçükerman, Ö. (1998). Geleneksel Türk Dericilik Sanayi ve Beykoz Fabrikası Sümerbank Yayınları, İstanbul.
- Koç, Ü. (2006). XVI. Yüzyıl Anadolu’sunda Sanayi, Bizim Büro Basımevi, Ankara.
- Koçu, R. E. (1966). İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 7-8, Koçu Yayınları, İstanbul
- Köymen, M. A., (2016). Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (6.b.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Irmak, S., (1982) "Kültür ve Kültür Politikamız", Kemalizm Dergisi, sayı 6.
- Tozun, H.ve Çınar, N., 2020)” Kültürel miras bağlamında derilerin Fiziksel Özellikleri ve Ham derinin İşlenmesi” Sanat Tarihi Dergisi 29/2 Ekim.
- Trompenaars, F.C.and Hampden, Turner., (1998) Understanding Cultural Diversity in Business(IrwinU.K).
- Rizvanska, A., (2020). Dünyamızdan müzik aletleri UDEF (uluslararası öğrenci dernekleri federasyonu, Ege Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yüksek Lisans.
- Soysaldı, A. (2018) Kültür, sanat ve beşeriyet ilişkisi. Sanat ve Tasarım Dergisi, Sayı 22 Ankara.
- Saffet, M., (1935). “Kültür İnkılabı”, Ülkü Mecmuası, 1(5), Sayı 6.
- Soysal, İ., (1985) “İletişim İnkılabı ve Milli Kültür”, Erdem Dergisi, 1(1).
- Sakaoğlu, N., ve Akbayar, N. (2002). Derinin Anadolu’da Bin Yıllık Öyküsü. İstanbul: Orjin Grup Yayınları.
- Taras, V. (2006).” Improving cultural indices and rankings based on a metaanalysis of hofstede's taxonomy, The Academy of International Business Annual Meeting kongresi, Beijing, China.
- Tekçe, F., (1993)”Pazırık Altaylarından bir Halının Öyküsü ”Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara.
- Topçuoğlu, H., (1975) Genel Sosyoloji Ders Notları (Çoğaltma), A.Ü. DTCF; Felsefe Bölümü.

- Toptaş, A., (1993). Deri Teknolojisi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Sade Ofset Matbaacılık.
- Ögel, B, (1978). Türk Kültür Tarihine Giriş, C.5, Ankara.
- Ögel, B.,(1995), Türk Mitolojisi II, TTK, Ankara.
- Önder, M., (1995). Antika ve Eski Eserler Kılavuzu.: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara
- Özen, Ş., (1996). Bürokratik kültür 1 (Yönetmelik değerlerin toplumsal temelleri). TODAİ Yayınları, Ankara.
- Özdemir, M., (20004).” Geçmişte ve Günümüzde El Sanatları Çerçevesinde Üretilen Deri Ürünleri Üzerine Bir Araştırma” Deri ve Kimlik Ev Ekonomisi. El Sanatları Ana Bilim Dalı Ankara.
- Yıldız, N., (1993), “Eski Çağda Deri Kullanımı ve Teknolojisi”, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.